سنڌو لپي

ڪيرت ٻاٻاڻي

هري پنڪاج   موهن گيهاڻي

سنڌيت جو سفر

سنڌيت جي هلچل
٦٠ سالن جو
مختصر اِتهاس

کيرت ٻاٻاڻي

هري پنڪج - موهن گيهاڻي

اکل ڀارت سنڌي ٻولي ۽ ساهت سڀا

جئپور - مُمبئي

"SINDHYAT JO SAFAR"

(Travails of Sindhi Community)

(The Struggle History of Migrant Sindhi Community after independance, 1947)

Writers	:	**Kirat Babani**
		Hari Pankaj (Sundrani)
		Mohan Gehani
DTP	:	Kamal Jhamtani
		Ulhasnagar - 421 003.
Photo Gallery	:	Jairam Rupani
Printed by	:	Sudha Offset & Graphics
		Prince Market, Ulhasnagar - 421 003.
Cover Design	:	Ms. Prerna Shrimal
Calligraphy	:	Dr. Prem Jethmalani

Price : Rs. 300/-　　　November 2007

Published By : **Sunder Agnani - (President)**

Akhil Bharat Sindhi Boli Ain Sahit Sabha

A-26, Saket Colony, Adarsh Nagar,

JAIPUR - 302004 & Mumbai - 400 052

Phones : (O) 0141-2612784 (R) 2651747 Fax: 2604161

Email : sunderagnani@hotmail.com

Website : www.sindhisahitsabha.com

سنڌي قومي ترانو

آنڌيءَ ۾ جوت جڳائڻ وارا سنڌي،
۽ خاڪ کي سون بنائڻ وارا سنڌي...

(١) شاهه، سچل، ساميءَ جي ورثي وارا،
نس نس ۾ جنجي وهي ٿي سنڌو ڌارا،
ٿي رهن ملير ۾ مارو ئڙا،
جهر ۽ جهنگل ۾ جهانگيئڙا،
برپٽ ۾ باغ لڳائڻ وارا سنڌي...

(٢) موهن جي دڙي جيان ديجي اوچا رهندا،
طوفان، زلزلا، سوُر ۽ سختيون سهندا،
هيمونءَ جيان ڦاسي کائيندا،
ته به مرڪي مرڪي ڳائيندا،
هي ڪڏندي ڪنڌ ڪپائڻ وارا سنڌي...

(موتي پرڪاش)

اَڪل ڀارت سنڌي ٻولي ۽ ساهت سڀا طرفان مقرر ڪيل

اَوهين سنڌي آهيو ؟

- اَوهين پنهنجي گهر ۾ سنڌيءَ ۾ ڳالهائيندا آهيو؟
- اَوهين پنهنجن ٻارن کي سنڌيءَ ۾ سکيا ڏيندا آهيو يا گهر ۾ سنڌي سيکاريندا آهيو؟
- اَوهين سنڌي ڪتاب خريد ڪندا ۽ پڙهندا آهيو؟
- اَوهين سنڌي ناٽڪ ۽ فلمون ڏسندا آهيو؟
- اَوهين چيٽي چنڊ جي ميلي ۾ شامل ٿيندا آهيو؟
- اَوهين پنهنجي نئين نسل کي سنڌ جي يادگيري ڏياريندا آهيو؟
- اَوهين پنهنجن ٻارن کي سنڌي پروگرامن ۾ وٺي ويندا آهيو؟
- اَوهين سنڌي سنستائن کي پنهنجي شڪتيءَ آهر مدد ڪندا آهيو؟
- اَوهين سنڌي مِتن مائٽن کي سنڌيءَ ۾ خط لکندا آهيو؟
- گهر ۾ شادي وغيره جا ڪارڊ سنڌيءَ ۾ ڇپائيندا آهيو؟
- اَگر اِئين نه ڪندا آهيو ته پوءِ سنڌي ڪيئن آهيو؟

پرتگيا پتر

مان سنڌو ماتريءَ ۽ موهن جي دڙي جي سڀيتا جو وارث آهيان. مون کي پنهنجي جنم ڀومي، پنهنجي سنسڪرتي ۽ پنهنجا ماڻهو ساهه کان به وڌيڪ پيارا آهن.

منهنجو وشواس آهي ته مونکي هڪ شاندار سڀيتا، مائدار ٻولي، نرالي لپي، انوکي ڪلا ۽ اعليٰ ساهت پنهنجن وڏن کان ورثي ۾ مليا آهن، جن کي سلامت رکڻ پنهنجو فرض ٿو سمجهان.

مان پرڻ ٿو ڪريان ته پنهنجن ٻارن کي سنڌي سيکاريندس، اُنهن سان سنڌيءَ ۾ ڳالهائيندس ۽ جڏهن به ڪنهن سنڌيءَ سان گڏبس ته 'جئه سنڌي' چئي سواڳت ڪندس.

اکل ڀارت سنڌي ٻولي ۽ ساهت سڀا طرفان مقرر ڪيل

ڪجهہ اَسانجي طرفان....

حقيقت ۾ هيءَ دستاويزي ڪتاب شري ڪيرت ٻاٻاڻيءَ جو جوڙيل آهي جيڪو شروعات کان وٺي ''ساهت سڀا'' سان وابسط پئي رهيو آهي ۽ ڪيس سڀا جي اَندرين-ٻاهرين ڄاڪوڙن جي پوري پوري ڄاڻ آهي. هن پنهنجي يادگيريءَ جي آڌار تي سنڌونگر سميلن تائين لکي پورو ڪريو پر ڪن اَڻٽر سببن ڪري اِهو سلسلو اڳتي وڌي نہ سگهيو.

اَڄ ۽ ڪالهہ جي ڳالهہ ڪيس ياد رهي يا نہ رهي پر سندس برين ڪامپيوٽر(Brain Computer) ۾ هرڪا گهٽيل گهٽنا، ماڻهو، جڳهون ۽ حالتون ڇٽي طرح چِپيل رکيون آهن. صرف بٽڻ دٻائڻو آهي ۽ سوال پڇڻو آهي. جواب هڪيو تڪيو حاضر ٿي ويندو! اُن کي پشتي ڏيڻ لاءِ ڪيترائي دستاويز لکپڙه جا فائيل، جداجدا اُتسون جا سووينير، فوٽا ۽ ٻيا مددي ضرورت وارا ساڌن موجود آهن.

ساهت سڀا جي هن تواريخ لکڻ جو ڪم ''سنڌيت جي هلچل'' جي ڇئن پيل-پاون، ڪيرت، مالهي،اُتم ۽ پوپٽي مان هڪ تي هئو. هرڪو اُيرڪي رهيو هو تہ اِهو ڪم هٿ ۾ ڪٽندو. سنڌي ساهت جو ڪهاڻي ۽ ناول سمراٽ گوبند مالهي اَڄ جي سنڌي چارڻن، ڀڳونتي ناواڻي، سترام روهڙا ۽ ٻين گايڪن جي ٽولي ناهي شهر-شهر ۾ سنگيتمئہ وندر جا پروگرام ڏيندي سنڌيت جو سنديش ڦهلائيندو هو تہ ڪيرت ٻاٻاڻي سڄي هلچل جي، رهنما جي حيثيت ۾ نظرثاني ڪندي اِستيج ۽ مائيڪ سنڀاليندو هو ۽ ڪماري پوپٽي هيراننداڻي سيني ۾ اُتساه ڦوڪيندي ڪڏهن ڪڏهن جهانسيءَ جي راڻيءَ جو جوشيلو روپ بہ اَختيار ڪندي هئي.

پر اِها حقيقت آهي تہ ڪابہ جنگہ جنرل ڪونہ ڪٽندا يا هارائيندا آهن. اُهي سولجر ئي ڪٽ يا هار جا باني ٿيندا آهن. سنڌيت جي هن جنگہ ۾ آسن جي. اُتم هڪ جبرو سولجر هو جيڪو هر چئلينج کي مڙس ٿي منهن ڏيندو هو ۽ اِنتظامي ڪڙائيءَ سان

ساڳين ڪان ڪم وٺندو هو. پر جي ڪڏهن ڪو ڳسندو هو ته، تتي-ٿڌي، دڪه-سڪه هڪ ڪري هو پاڻ ٻانهون ڪنجي ٻيهندو هو. هن اِتهاس لکڻ جو ذمون به آخر ۾ هن صاحب ڪنيو هو.

ڳوبند مالهي، پوپٽي هيراننداڻي ۽ آخر ۾ اُتم، قدرت جي اڳيان مجبور ۽ لاچار ٿي، پنهنجيون جوابداريون ڪيرت کي سوُنپيندا، آهستي آهستي اَڳم-ديش طرف ويندا رهيا ۽ ڪيرت هلچل جي تصوير سنڀاليندي پنهنجو حوصلو قائم رکيو پر ڪيس به ڪن ٻانهن ٻيلين جي ضرورت محسوس ٿي. سنڌيت جو ٻج ته چٽيل هئو ۽ ڪيترائي سلا اُيري آيا هئا.

اُتم صاحب جو ناٺي، آشا چاند جو ڳهوٽ، شري چاند پنجابي اَڳيان وڌي آيو ۽ ساهت سڀا جي هاڻوڪي صدر شري سندر اَڳناڻي کي هٿ وٺائيندي هن اَڌ ۾ ڇڏيل ڪم کي پورو ڪرڻ ۾ ٻانهن ٻيلي ٿي بيٺو.

سنڌيت جي هلچل جي هن اِتهاس کي ڪتابي صورت ۾ آڻڻ لاءِ ڪيرت کي ٻه ٻيون به ٻانهون ملي ويئون.

هيءُ ڪتاب ڪا من-ڳهڙت ڪهاڻي يا ناول (Fiction) ڪونه آهي پر سنڌي جاتيءَ جي اُڪڙجڻ ۽ وري خود-داري ۽ سواڀنتا سان پنهنجو ٻاٽ اونچو ڪرڻ جو حقيقي اِتهاس آهي.

هري پنڪج ۽ موهن ڳيهاڻي

اَرپڻ پتر

هيءُ اِتهاسڪ ڪتاب سيني اُنهن سنڌيت جي شيدائن کي اَرپت ڪيو ٿو وڃي جن ٿوري ۾ ٿوري ڪان ڳهٽي ۾ ڳهٽو يوڳدانَ سنڌيت جي هن هلچل کي ڏنو آهي پر سندن ذڪر هن ڪتاب ۾ ڪونه آيل آهي.

اَکل ڀارت سنڌي ٻولي ۽ ساهت سڀا

FROM LIBRARY OF
MATTU J. A.
...@blogspot.com

فهرست

	صفحو
سنڌي قومي ترانو	
اَوهين سنڌي آهيو؟	
پرتگيا پتر	
ڪجهہ اَسان طرفان	
”سنڌيت جو سفر“	۱۳
سيا جو هڪ ڪامياب ڏهاڪو (۱۹۹۷-۲۰۰۷)	۱۵۱
سيا جو جوڙجڪ	۱۵۹
سنڌين طرفان پڌرنامو	۱۷۱
اَکل يارت سنڌي سميلن	۱۷۳
اَکل يارت سنڌي ليکڪ سيمينار ۽ ناٽڪ اُتسوءَ	۱۷۴
”سهڻا سنڌي“ اِنعامي جلسا	۱۷۵
اِنعام ۽ همٿائيندڙ	۱۷۶
Appendix V 1989 Prime Minister (Shri Rajiv Gandhi)	۲۰۰
Appendix IV 1980 Charter of Demands to All Parties	۲۰۹
Appendix III 1972 Education Minister (Dr. S. Nural Hassan)	۲۱۷
Appendix II 1966 Prime Minister (Smt. Indra Gandhi)	۲۱۹
Appendix I 1965 Prime Minister (Shri Lal Bahadur Shastri)	۲۳۵
فوٽو گئلري	۲۳۶

اَلائي کھڙي گھڙيءَ
اُن وطن مان نڪتاسون،
جو ڌرتي تہ ڇا،
سرحد بہ نصيب نہ ٿي.
(نارائڻ شيام)

سنڌي جاتيءَ، تواريخ جي لنبي سفر ۾ اَنيڪ ڀيرا هارايو آهي، وقت ۽ حالتن جو ڦٽڪڙون ڪاڏيون آهن، زمين دوز ٿي، ٿورو وقت ديکجي بہ، ڪڏهن مٽي نہ آهي ۽ اُڀرڪو ڏيئي وري اُٿي کڙي ٿي آهي ۽ ڪرنگهو سڌو ڪري وري اَڳتي وڌي آهي. سنڌ بار بار ڏٻي ضرور آهي، پر ختم ڪانہ ٿي آهي ۽ وري وري سجاڳ ٿي اَڳتي وڌي آهي. اَنيڪ بحران سنڌي جاتيءَ مٿان/اَڳيان آيا آهن پر سنڌي جاتيءَ پنهنجو حوصلو رکيو آهي ۽ هوش سنڀالي تواريخ ۾ پنهنجي هستيءَ کي برقرار رکيو آهي.

پر تازو گذريل ويهين صديءَ (١٩٤٧) وارو بحران ڪجھ اَهڙو قاتلاڻو ڪاپاري ڏک هئو جو جاتي ٻن حصن ۽ ٻن ملڪن ۾ ورهائجي ويئي. ڪجھ فرد ساڳي سر زمين تي رهيا ۽ ڪجھ/چڱو حصو پنهنجي وطن کان اُکڙجي، پنهنجي زمين تان ڌڪجي، نہ صرف هند ۽ سڄي اُپکنڊ ۾، بلڪ ساري گلوب ۾ پکڙجي ويو ۽ سالن تائين دربدر رهيو. جنهن کي جتي وجھ مليو، حالتن جو ساٿ مليو، اُتي پنهنجا پير ڄمائي، نيون پاڙون لڳائي، نيون اُميدون پالي، نئين سر جيون کي سنوارڻ لڳو. دنيا جي اَٽڪل روءِ اَڍائي سوَ ملڪن مان گهٽ ۾ گهٽ ڏيڍ سوَ ملڪن ۾، ڪٿ ڪٿ تي ويل سنڌين وچي پنهنجا آکيرا ٺاهيا آهن ۽ جدا جدا ماڳن تي پاڻ کي ٺهڪائي وينا آهن. دنيا جي ملڪن ۾ پنهنجو نالو ۽ ناڻو ڪمايو اٿن، اَڳرا ٿيا آهن، جدا جدا ڪوهن جو پاڻي پي، نين ريتن- رسمن- وهنوارن- ٻهراون ۾ ٺهڪائي پاڻ کي نہ صرف اَڳيان آندو اٿن، بلڪ هر هنڌ مڪاني

ماڻهن کي ٻه شه ڏيئي ويا آهن.

اُڪثريل سنڌي جاتيءَ جو وڏو حصو، اٽڪل پنجاهه لک کن، ته ڀارت ۾، خاص طور وڏن شهرن ۾ وسجي ويا آهن. هر ڪيتر ۾ نه صرف خاطر خواهه ترقي ڪئي اٿن بلڪ اڳرا ٻه ٿيا آهن ۽ مڪاني ماڻهن جي اٽسهو نظرن ۾ آيا آهن، چنانچه ٿي ۽ حسد جو شڪار ٻه بڻيا آهن، تڪليفن ۾ ٻه آيا آهن، مارون ٻه کاڌيون اٿن، مال ٻه وڃايا اٿن ۽ وقتي هنسا جو پڻ شڪار بڻيا آهن.

شروعاتي سالن ۾ ڀارت ۾ سنڌين لاءِ جيڪا کهل قياس، رحم ۽ پيار نظر ايندو هئو سو سالن پڄاڻان آهستي آهستي ويندو رهيو. اِهو همدرديءَ جو جزبو گهٽجندي مرڳو ئي نه صرف سنڌين لاءِ پيدا ٿيل نفي بڻجي ويو پر اُلٽو اَثر ڏيکاريندي حد تائين نفرت واري نوع ۾ تبديل ٿي ويو جنهن لاءِ اَنيڪ ڪارڻ هئا جن مان مکيه ڪارڻ هئو سنڌين جو غير-سنڌي واپاري طبقي سان ڏنڌي- ڌاڙيءَ جي سطح تي ٽڪي ۽ ڇتي ڇتاپيتي. سنڌي بنيادي طرح واپاري ذهنيت رکندڙ جاتي آهي جنهن کي گراهڪن کي سمجهڻ ۽ اُنهن جي گهرجن کي اُنهنجي پسندي آهر پورو ڪرڻ لاءِ چڱي جاکوڙ ڪرڻي پوندي آهي ۽ تنهن ڪانسواءِ ”گهٽ -ڪمائي، وڌي- برڪت“ واري اُصول ۾ وشواس اٿن. اِهو ئي ڪارڻ هئو جو هو مڪاني ماڻهن کان ڏنڌي ۾ اڳرا ٿي ويا.

ٻيو ڪارڻ هئو سماجي سطح تي سنڌين جو (خاص طور اِستري طبقي جو) ڏيکائي رهڻ ڪرڻ ۽ مڪاني ماڻهن سان نه ٺهڪندڙ نموني جو پهراءُ وغيره.

اِنڪري ڪن شخصن/ آدارن/ طبقن جو حسد وچان سنڌين لاءِ ڪوڙو، ڪوڙو ۽ گندو پرچار شروع ٿي ويو جنهن ۾ پريس ۽ فلم ميڊيا جو وڏو هٿ هو. سنڌين لاءِ زهري پرچار ڪرڻ، جڙتو اِلزام لڳائڻ، فلمن ۾ فاحش، گندا ۽ فريبي ڊائلاگ ٺنبي ڇڏڻ ۽ اُنهن کي بار بار اِستعمال ڪرڻ جو مزو ماڻڻ لڳا.

سنڌي جاتيءَ جو ذهين طبقو (ساهتڪار، ڪلاڪار، ودوان ۽ ٻيا) ورهاڱي جي ڪاپاري ڌڪ لڳڻ تي پهرين تہ سُن ۾ پئجي ويا هئا پر پوءِ ٻڌهن جاتيءَ اڳيان آيل هن نئين بحران جو اَحساس ٿين تہ ڪين هوش آيو ۽ سجاڳ ٿي جاتيءَ جي ڀال ٻڌڻ جي اَڳيان آيا.

اِن طرح جي پڌيمان طبقن جا ڪيترا ئي گروه ٺهندا ويا ۽ هڪُ مضبوط گروه، ساهتڪارن جو گروه پروفيسر منگهارام. يو. ملڪاڻيءَ جي پرڌان-پڻي هيٺ سال ١٩٤٩ کان هفتيوار اَدبي-گڏجاڻيءَ ۾ ملڻ شروع ٿي ويو جتي نيون ساهتڪ رچنائون پڙهيون وينديون هيون، اُنهن تي صحتمند ٽيڪاٽپڻي ڪري اُن کي بهتر بڻائڻ جون صلاحون ڏنيون وينديون هيون.

شروعاتي دور ۾ اِهي اَدبي گڏجاڻيون ڪليل پارڪن ۾ ٿينديون هيون، جن ۾ برک اَديب گوبند مالهي، آسانند مامتورا، لعلچند اَمرڏنومل، اَمرلعل هنگوراڻي، ڄڳت آڏواڻي، گل آسناڻي، آنند گولاڻي وغيره شريڪ ٿيندا هئا. ٿورو وقت اِهو سلسلو هليو پوءِ خوشقسمتيءَ سان پروفيسر منگهارام ملڪاڻيءَ کي جئہ هند ڪاليج جي پيبر روڊ واري هاسٽل جو اِنچارج ڪري رکيو ويو ۽ اِن سهوليت جو فائدو وٺندي اِهي هفتيوار اَدبي گڏجاڻيون اُن هاسٽل ۾ ٿيڻ لڳيون ۽ اَديب بہ وڌندا ويا جن ۾ خاص طور اي. جي. اُتم، سندري اُتمچنداڻي، ڪرشن راهي، موتي پرڪاش، ڪلا پرڪاش تہ ڪڏهن چوهڙمل هندوجا، پروفيسر ليکراج عزيز، بہ اَچي شامل ٿيندا هئا. بمبئي ڪانسواءِ آس پاس جي سنڌي ڪالونين ۽ بستين مان بہ اَديب اِن اَدبي ڪلاس ۾ شرڪت ڪندا هئا خاص طور اُلهاسنگر مان، جنهن کي سنڌين پنهنجن جزبن جي آڌار تي سنڌونگر جو نالو ڏيئي پنهنجي ڌرتيءَ جي سڪ جو اِظهار ڪيو آهي. سنڌونگر جا برک اَديب پرسرام ضيا، ايشورآنچل، موهن ڪلپنا، گنو سامتاڻي، سڳن آهوجا، ڦتن پرسواڻي، ايم سڳن، ايم ڪمل، نارايڻ ڀارتي، هري پنڪج ۽ ٻيا هر هفتي بانيم حاضر رهندا هئا. وقت آهڙو بہ هئو جو موهن ڪلپنا جي

نوڪري بمبئي کان ٻاهر پالگهڙ ۾ لڳي هئي تڏهن ب آڏائي ڪلاڪن جو صفر طئہ ڪري هو بانيم هر هفتي آدبي ڪلاس ۾ پهچي ويندو هئو.

هنن ڳڌجاڻين جي لهر وڌندي ويئي ۽ سنڌونگر جي آدبي دوستن آرتوار ڏهاڙي صبح جي وقت ڪئمپ نمبر ٣ ۾ هڪ وڏيڪ آدبي ڪلاس، نامور ڪوي پرسرام ضيا جي زير صدارت هلائڻ شروع ڪيو جنهن ۾ بمبئيءَ جا سنڌي آديب شامل ٿيندا هئا. ڪافي وقت تائين ٻنهين هنڌن تي آديبن جون محفلون مچنديون رهيون ۽ اُتساهه وڌندو رهيو. بمبئيءَ ۾ ”سنڌي ساهت منڊل“ ۽ سنڌونگر ۾ ”سنڌي ساهت سڀا“ سنڌي ساهتڪارن جي آدبي سرگرمين جا مرڪز هوندا هئا. وڏي ۽ مزي جي ڳالهہ اِها هئي تہ ههڙين ۽ هيترين محفلن ۾ شرڪت ڪرڻ لاءِ ساهتڪارن جو صرف آدبي جنون ئي کين ڇڪي آڻيندو هو. ڪابہ آهڙي لب- لالچ ڏيڻ لاءِ يا سنهي- ٿلهي خرچ ۾ هٿ وٺائڻ لاءِ ڪوبہ پئسي وارو ڪونہ هو. هر محفل ۾ شرڪت ڪندڙن کي پنهنجي کيسي مان اُن وقت جو هڪ آنو چانهہ لاءِ ڪڍڻو پوندو هو ۽ وقتي ڇپي چوري لاءِ ٻہ آنا پنهنجي حصي جا ڏيڻا پوندا هئا.

بدقسمتيءَ سان اُن وقت ڪن سنڌي سڄڻن، سنڌي جاتيءَ کي هڪ غلط ۽ بيهودي صلاح پئي ڏني تہ، ”جيئن تہ سنڌ آسان کان کسجي ويئي آهي تنهنڪري سنڌ کي وساري، پنهنجي ورثي، ڪلا ۽ سنسڪرتيءَ کي آلوداع ڪري، مڪاني ماڻهن سان ملي هڪ ٿي وڃو ۽ اُنهن ۾ جزب ٿي وڃو!“

سنڌي نوجوانن آهڙي گمراهہ ڪندڙ صلاح ڏيندڙن کي زوردار نموني اِنڪاريو. پنهنجي شاندار ماضيءَ ۽ روشن آئيندي ۾ يقين رکي، جاتيءَ جي فردن ۾ سجاڳہ رهڻ لاءِ جاڳرتي پيدا ڪئي ۽ آئيندي جي پُرُ-زور روشن راهہ تي قدم وڌائڻ جي کين صلاح ڏني. جوانن جي ويچارن ۾ پُرُ-زور صداقت سمايل هئي، جنهن ڪري

هنن جون اِهي صلاحون عام ماڻهن ۾ مقبول ٿيون ايتري قدر جو اُنهن گمراهه ڪندڙ شخصن جي بيهودي صلاح پاڻ اُلٽو اَثر ڏيکارڻ لڳي. اِن نموني سڄاڳيءَ جي اُتساهه واري لهر پيدا ٿي ويئي ۽ سنڌي ساهت منڊل اهڙي هلچل جو پيش- رُوُ ٿي ڪم ڪرڻ لڳو. نتيجو اِهو نڪتو جو ڪنهن به شهر مان ڪوبه اَديب- ساهتڪار بمبئيءَ يا سنڌونگر ۾ گهمڻ ۽ واءُ سواءُ لهڻ ايندو هو ته اَزخود سنڌي ساهت منڊل يا سنڌي ساهت سڀا ڏانهن مقناطيسي ڪشش ڪري ڇڪجي اَچي شرڪت ڪندو هو ۽ اُتان مليل اُتساهه کان متاثر ٿي، پنهنجي شهر ۾ اُن ئي ڍانچي ۽ طرز تي ساهت سڀا جو وجود وجهي پيدا ڪندو هو ۽ اِن طرح دهلي، ناگپور، ڀوپال جئپور، اَحمدآباد، بڙودا، اَجمير، ۽ ڪيترن ٻين شهرن ۾ اِهي سڀائون، هن هلچل ۾ بيحد سرگرم ٿي ويون ۽ اِن هلچل کي اَڳتي هلي بامقصد ”سنڌيت“ جو نالو ڏنو ويو.

دهليءَ ۾ گوپي آڏواڻي، جيون گرسهاڻي، شنيو جئسنگهاڻي، هيم ناگواڻي، منترام مامتاڻي، موهن واسواڻي ۽ ٻيا ڪاليجي سطح تي پاڻ ۾ ميڙ - ميٽنگون - مشاعره ڪندا هئا ۽ خاص طور ناٽڪ - ڪيتر ۾ اڳرا ٿي آيا ۽ سنڌيت جي سرگرمين ۾ چست رهيا.

ناگپور ۾ ديوناٿاڻي ايسر ڪلياڻي گوپ هيراڻي ۽ ٻين ساٿين، جئپور جي اَديب ترمورتيءَ، سندر اَگناڻي، لڇمڻ ڀمڀاڻي، واسديو ڀارتي ۽ ٻين سڀائون پيدا ڪيون. اِن طرح پيدا ٿيل ساهت منڊل، سڀائون ۽ سنسٿائون مڪاني سطح تي ميڙ ڪوٺائڻ، مشاعرا ڪرائڻ، ورسيون ۽ جنم - دن ملهائڻ، ميٽنگون ڪوٺائڻ ۽ سنڌين سان واسطو رکندڙ ننڍين - وڏين سرگرمين ۾ چست ٿي سِرُ اونچو ۽ پاڙون مظبوط ڪرڻ لڳيون.

ساڳئي وقت سنڌي ڪتاب، مخزنون، رسالا، آخبارون وغيره پڻ زور شور سان ظاهر ٿيندا ويا ۽ سڄي ڀارت ۾ گويا ڇهل پهل شروع ٿي ويئي. اُن ئي دوران ڀارت سرڪار سڄي ديش جي ٻولين ۽ ٻوليوار پرانتن جي سوال تي ”کير ڪميشن“ مقرر ڪئي ۽ ديش جي عام

واھپي ۾ ايندڙ ١٢ ٻولين کي وڌان جي آئين شيڊول ۾ داخل ڪري تسليم ڪيو جنھن ۾ سنڌي ٻوليءَ کي جاءِ ڪونہ ڏني ويئي ھئي. اُن وقت پروفيسر بيِ. ايچ. ناگراڻي سنڌي ٻوليءَ کي تسليم ڪرائڻ لاءِ صحيون گڏ ڪرڻ جي مھم ھلائي رھيو ھو. ھو پھريون ودوان ھئو جنھن آسانجو ڌيان اِن مسئلي ڏانھن ڇڪايو. بمبئي، جيڪا ھر لحاظ کان سرگرم ۽ اَڳري پئي رھي آھي، تنھن ”سنڌي ساھتہ منڊل“ جي سھاري ھيٺ سال ١٩٥١ ۾ مڪاني سطح تي اَديبن جو سيمينار سڏايو جنھن ۾ خاص طور سنڌي ٻوليءَ کي ڀارت جي وڌان جي اَئين شيڊول ۾ داخل نہ ڪرڻ خلاف آواز اُٿاريو ويو ۽ جمائتي طور ٺھراءُ پاس ڪري ڀارت سرڪار کان زوردار گُھر ڪئي ويئي تہ سنڌي ٻوليءَ کي ڀارت جي وڌان ۾ ٻين ٻولين سنئين جڳھہ ڏني وڃي. بزرگہ اَديب لعلچند اَمرڏنومل اُن ميڙ جي صدارت ڪئي.

”سنڌي ٻولي سنگت“ پرنسيپال لالسنگھہ. ايچ. اَجواڻيءَ جي پرڌانپڻي ھيٺ ڪاليجي سطح تي لڳ ڀڳ ساڳئي وقت ٺاھي ويئي جنھنجي شروعاتي دور ۾ پروفيسر پوپٽي ھيراننداڻي ۽ گوبند مالھي سيڪريٽري طور سرگرم ھئا. ”سنڌي ٻولي سنگت“ وڏو ڪم اِھو بہ ڪيو ھئو جو ”کير ڪميشن“ جنھن کي ڀارت جي ٻوليوار پرانتن جي سوال تي وھاريو ويو ھو؛ تنھن اَڳيان پروفيسر اَجواڻيءَ جي رھنمائيءَ ھيٺ سنڌي ٻوليءَ کي ڀارت جي جوڙجڪ ۾ تسليم ڪرڻ لاءِ عريضو ڏنو ويو.

ھڪڙي طرف سنڌي ٻوليءَ کي ڀارتي وڌان ۾ مانيتا کان محروم رکيو ويو تہ ٻئي طرف سنڌي ٻوليءَ جي لپيءَ سان ھٿ چراند ڪئي ويئي ۽ عربي لپيءَ کي ڦيرائي ديوناگري لپيءَ جو حڪم جاري ڪيو ويو!

نہ عام کان رايو ورتو ويو ۽ نہ ئي پڙھيل طبقي جي رضامندي ورتي ويئي. بس، سرڪاري فرمان جاري ڪيو ويو!! ڪھڙي قائدي يا قانون ھيٺ، خدا ڄاڻي؟

حڪم جاري ڪيو ويو تہ ”سنڌي ٻوليءَ جي لپي، جا عربي رسم الخط جي آڌار تي ناهي ويئي هئي اُن کي بدلائي ديوناگريءَ ۾ ڪيو ٿو وڃي ڇاڪاڻ تہ اهڙي رت خود سنڌي عالم طبقي مان آئي آهي.“

ڪهڙو عالم طبقو؟ اُنهن مان ڪهڻ اِهو رايو ڏنو؟ اِهو رايو ڪڏهين ۽ ڪهڻ ڪان ۽ ڪهڙي نموني ورتو ويو، تنهن ڳالهہ جو ڪو پتو-پاند ڪونہ هئو!!

ڇيو وڃي ٿو تہ ١٩٤٨ ڌاري بمبئيءَ ۾ هڪ ڪنوينشن ٿي هئي جنهنجو حوالو ڏيئي، اُن ڪنوينشن جي پاس ڪيل هڪ ٺهراءَ تي فيصلو بيهاريو ويو هئو. اُها ڪنوينشن ١٩٤٨ ۾ بمبئي يونيورسٽيءَ جي ڪنوينشن هال ۾ ٽي. ايل. واسواڻيءَ جي پرڌانپڻي هيٺ ڪوٺائي ويئي هئي جنهن ميڙ ۾ جملي ٢٨ ڄڻا حاضر هئا. ڪانگريس ورڪرس ۽ اُنهن جي طرفدارن کي گهرايو ويو هو جن ورهاڱي جو وجهہ وٺي سنڌي ٻوليءَ تي حملو ڪيو هئو ۽ هيءَ حرڪت ڪئي هئي. بنا ڪنهن اِطلاح جي پنهنجا هٿ ٺوڪيا گهرائي لپي بدلائڻ جي اِن ٺهراءُ کي پاس ڪرائڻ جي ڪوشش ڪئي. پر سنڌي لپيءَ جي طرفدارن ڏرمداس ڪشتريا ۽ گوبندرام ڪيسواڻيءَ اهڙي رت جي مخالفت ڪئي تہ ميڙ ئي برخواست ڪري، ٻئي هنڌ، ٻئي وقت بنا ڪنهن عام اِطلاح جي، پنهنجن هٿ ٺوڪين کي ڪوٺائي اِهو ٺهراءُ پاس ڪري ئي ورتائون. گويا ٻڪرين جي ڏڻ ڪان هھڙي اهم ۽ عملي سوال تي نقصانڪار فيصلو ڪرايو ئي ويو جنهن سنڌي ڀاشا کي زبردست حاجي رسائي.

ٻن سوَ سالن ڪان هلندڙ (عربي) سنڌي لپي، جنهن ۾ سڄو اَدبي خزانو موجود هئو، جنهن ۾ هزارين ڪتاب اَڳواٽ لکيا ۽ ڇپيا ويا هئا، هڪ ئي ڌڪ سان اُنهيءَ خزاني کي رد ٺهرايو ويو سو بہ بنا ڪنهن ٻئي اُپاءَ Alternative يا رستي ٻڌائڻ جي تہ اِهي ڪتاب سنڌي خزاني مان ڪيئن نيڪال ڪيا ويندا ۽ اُنهن جي جڳهہ تي ٻيا ڪتاب

ڪٿان ۽ ڪڏهن آچي اُها جاءِ پريندا؟

هنن جي مراد صرف هڪ هئي تہ جيڪو آهي، تنهنکي ختم ڪريو. بس، خالي جڳهہ پاڻهي پيئي پربي. آهڙو آنڌا-گرديءَ جو مثال ھن ڪان اَڳہ ڪڏهن ۽ ڪٿي بہ ڪونہ ٿيو آهي. ڪمال پاشا بہ جڏهن ترڪيءَ ۾ ٿوٽل اِنقلاب آڻي ترڪيءَ جي پاشا ڪي بدلائڻ جو حڪم ڏنو هئو تہ بہ سامهون پهرين اَنگريزي (رومن) لپيءَ ۾ ساڳئي وقت گهربل ڪتاب ڇپائڻ جو ڪم شروع ڪرائي ڇڏيو هئائين ۽ ساڳئي وقت ٻنهي طرفن ڪان ڪارروائي (Process) هلندي رهي. هو گهڻو ڪامياب ڪونہ ويو پر جيڪا بہ تبديل ڪرائڻ پئي چاهيائين سا رٿا موجب ۽ Logical Process مان هلندي رهي. پوءِ تہ ترڪيءَ ۾ وري اُلٽو اِنقلاب آيو ۽ ڪمال پاشا جي سيني تجويزن ۽ ڦيرين ڦارين مٿان پاڻي ئي ڦري ويو.

تاريخ ۾ ٻولي ۽ لپي ڦيرائڻ جو هيءُ هڪ مثال آهي پر اُن کي بہ سوپ ڪانہ ملي.

سنڌي جاتيءَ جي ٻوليءَ جي لپي بدلائڻ لاءِ، ڪن هٿ ٺوڪيل محدود ماڻهن جي پاس ڪيل ٺهراءَ ڪي عملي جامو پهرائڻ لاءِ ديڙ- دوس ڪان ڪم وٺندي پارت سرڪار ديش جي تعليمي ڪاتي تي ۹ مارچ ۱۹۵۰ تي هڪ حڪم- نامو ڪڍي موڪليو تہ:

”پراديشڪ سرڪارين سان صلاح مصلحت ڪري اَسين اِنهيءَ نتيجي تي پهتا آهيون تہ سنڌي ٻوليءَ جي لپي، عربيءَ مان ڦيرائي ديوناگري ڪئي وڃي ۽ آسين پراديشڪ سرڪارين ڪي هدايتون ٿا ڏيون تہ هو ھن ڏس ۾ ضروري قدم کڻن ۽ سنڌي اِسڪولن ۾ اِها تبديل آڻن...“

سرڪار جي اِنهيءَ حڪم نامي ڪانپوءِ بمبئي جي ميونسپل آختياريءَ وارن لپي بدلائڻ جو قدم کنيو ۽ ٻين ميونسپل اِسڪولن ۾ بہ اِهو قدم کنيائون، جنهن بابت سنڌي ٻارن- مائٽن يا تعليمدانن

ڪان ڪاٻ راءِ ڪين ورتائون. هڪ-طرفي هن نادرشاهي حڪم نامي کي جڏهن ٻڌو ويو تہ خاص ڪري سنڌي اَديبن ۽ سنڌي اِسڪولن جي باني ڪارن کي بيحد ڏڪُو اچي ويو. سنڌ ماڊل هاءِ اِسڪول گرانٽ روڊ ۽ سنڌ ماڊل گرلس اِسڪول (دادر) جي مالڪ ڏرمداس ڪشتريا سان گڏو گڏ سنڌي سيڪنڊري اِسڪولن جي آئسوسيئيشن طرفان سخت اعتراض ورتو ويو ۽ پارت جي تعليمي- وزير مولانا عبدل ڪلام آزاد کي اعتراض- نامو موڪليو تہ اِهو حڪم نہ صرف بي قاعدي آهي جو نڪو تعليمدانن کان صلاح مصلحت ڪئي ويئي آهي ۽ نہ ئي ڪا عام راءِ ورتي ويئي آهي ۽ ٻئي طرف سنڌي ٻارن جي تعليم لاءِ نقصانڪار آهي جو اِها اوچتي تبديلي ٻارن کي منجهائي ڇڏيندي ڇو جو، نہ کي ڪتاب ميسر ڪيا ويا آهن ۽ نہ ئي ڪو نئين لپيءَ ۾ اَلف-بي (آيوتا) (Alphabet) موجود آهي.

آهڙي قسم جو نوٽيس شري ڏرمداس ڪشتريا، نامور وڪيل شري رام چينملاڻيءَ ڪان تعليمي وزير کي مؤڪليو ويو ۽ قاعدي جي هجت اُتاري ۹ مارچ ۱۹۵۰ واري حڪم کي رد ڪرڻ لاءِ طلب ڪئي. تعليم کاتي جا ڍيڊر ڍرا ٿي ويا. هنن حڪم واپس تہ ڪونہ ورتو پر قاعدي جي هجت جي نزاڪت ۽ وزن کي مڃيندي هڪ نئون حڪم- نامو ڪڍيو جنهن ۾ اڳئين حڪم کي ڦيرائي هڪ نئون حڪم جاري ڪيو جنهن ۾ تعليم کاتي جي سيڪريٽريءَ مسٽر سعبودين ۱۰ جنوري ۱۹۵۱ واري خط مطابق پراديشڪ سرڪارين کي آگاه ڪيو تہ ”سنڌي ٻوليءَ جي لپيءَ بابت جيڪو آرڊر ۹ مارچ ۱۹۵۰ تي ڪڍيو ويو آهي تنهن کي ڪن سنڌي عالمن ۽ سنڌي اِسڪولن جي ڪارپردازن جي عريضيءَ جي مد نظر سوچيو ويو آهي ۽ اِن حقيقت جو بہ ڌيان رکيو ويو آهي تہ ڀارت جي جوڙجڪ ۾ ڪنهن بہ ٻوليءَ کي جوڙجڪ ۾ ڏنل حق ڌيان ۾ رکي ۽ سوال جي ڀوڪندڙي حالتن کي خيال ۾ رکي سرڪار اِن نتيجي تي پهتي آهي تہ سنڌي ٻوليءَ جي لپيءَ کي شاگردن جي پسنديءَ تي ڇڏيو وڃي تہ ڀاڻ لپيءَ جي

چونڊ ڪن. وٽين تہ سنڌي عربي لپي ڪٽن يا ديوناگري ڪٽن پر شرط
اِهو آهي تہ ڪلاس ۾ گهٽ ۾ گهٽ ڏہ شاگرد ضرور هجن.''

جيتوڻيڪ مٿئين نئين آرڊر رڳو آڏوگابري راحت ڏني تہ سنڌي عربي لپيءَ کي سنڌي ٻوليءَ لاءِ تسليم ڪيو ويو آهي. پر مٿئين آرڊر هڪ دفعو وري سنڌي جاتيءَ کي ٻن آڌن ۾ ورهائي ڇڏيو. لپيءَ جي سوال تي جاتيءَ ۾ گويا وري ٻيو ورهاڱو ٿي ويو!!!

هن مثال مان هڪ ڳالهہ چٽي ٿي بيٺي تہ عملي ميدان ۾ دٻڙدوس يا ڏاڍائي ڪونہ هلندي آهي. اِهو هڪ نهايت نازڪ، تمام گنڀير ۽ ڌيرج ۽ آهستگيءَ جو Process آهي جا ڳالهہ سنڌي اُچانگمار ۽ جذبي وهيٽي اَهڙي طبقي جي وس جي ڳالهہ نہ آهي. دورانديشي تہ سندن طبيعت ۾ نہ آهي، تنهنڪري سنڌي ٻوليءَ کي پارت جي وڌان ۾ مانيتا وٺي ڏيڻ لاءِ تہ ڪوشش ڪونہ ڪيائون هيڪاري پاڻ کي ڪٽي ٻئي ڪنڊن جي چار ۾ ڏکو ڏنائون.

سنڌي سڄاڳہ طبقي اِهو ويچار رکيو تہ جنهن ٻوليءَ کي اَوهان سرڪار کان تسليم ڪرائڻ جي مقصد ۾ ناڪامياب ويا آهيو تہ اُن جي لپيءَ سان ڇو ٿا هٺ چراند ڪريو؟ تاهڻ-ٻٽائڻ ۾ ڪامياب نہ ٿا ٿيو سگهو تہ وناشڪاري ٻنجي اُن کي ڊاهيو بہ تہ نہ!! پر مخالفت ۽ سرڪاري پنيرائيءَ جي تهہَ ۾ اَهڙو ڌيرج وارو رستو وٺڻ سندن رڳہ ۾ نہ هو! هاڻي سنڌين جي ٻڌيمان طبقي کي هڪ بجاءِ ٻن محاذن تي لڙڻو هو.. هڪ طرف هتي سنڌي ٻوليءَ جي تسليميءَ جي ويڙهہ ۽ ٻئي طرف هو سنڌي لپيءَ جي بچاءُ لاءِ فرنٽ تاهڻ. اَهڙي سمي بمبئيءَ جي مکيہ اَديبن- عالمن- ڪلاڪارن- تعليمدانن ۽ ٻين مفڪر شخصن جو هڪ ميڙ سڏايو ويو تہ يڪمشت ٿي اَسين ڪيئن هن ٻٽيءَ جنگہ جو مقابلو ڪريون. اِن ميڙ ۾ گهڻو ڪري سڀ بزرگہ ۽ جوان ليکڪ ۽ ٻڌيمان اَچي شري ڌرمداس ڪشتريا جي سنڌ ماڊل هاءِ اِسڪول دادر ۾ گڏيا جتي پڪي رٿ بيٺي تہ زوردار هلچل هلائڻ لاءِ هڪ سنسٿا (پليٽفارم) ناهجي جنهنجي سايہ هيٺ وڏيڪ

آڳرائتا قدم کڻي سگهيا. اِئين ”سنڌي ٻولي ۽ لپي سڀا“ جو بنياد پيو جنهنجي صدارت جي پڳ پروفيسر ليکراج عزيز تي رکي ويئي جيکو اُن وقت کي. سي ڪاليج ۾ سنڌيءَ جو پروفيسر مقرر ٿيو هو. پروفيسر ڪلياڻ آڏواڻي ۽ پروفيسر چيتن ماڙيوالا سڀا جا وائيس پريزيڊنٽ چونڊيا ويا، شري ڏرمداس ڪشتريا کي خزانچي بڻايو ويو ۽ ڪيرت ٻاٻاڻيءَ کي سيڪريٽري چونڊيو ويو. اُن ڪانسواءِ ٻيا برک تعليمدان، پرنسيپال ۽ برک ليک ڪاروباري ڪاميٽيءَ تي چونڊيا ويا. وڏي اُتساهه جو وايومنڊل برپا ٿي ويو هو.

پليٽفارم تهيو ته پروگرام به تيار ٿي ويو. هن سنستا جو مکيه اُديش هئو ته لپيءَ جي سوال تي تحرڪ، جنهن لاءِ ضروري ساهت لکجي، ڇپائجي، عام پبلڪ ۾ ورهائجي ۽ سرڪاري سطح تي نه صرف اَعتراضي نهراءِ پيش ڪجن بلڪ عريضا ڏاهي وزيرن سان ملاقاتون وٺي کين لپيءَ جي سوال تي ذهن نشين ڪرائجي ته لپيءَ جي فيرقار تي جلدبازيءَ کان ڪم نه وٺي هڪ Sober نيتي وٺجي.

پر تڪڙ ۾ ۽ هوڏ تي اَچي، بمبئي ميونسيپل ڪارپوريشن قدم کڻي پنهنجي سنڌي پرائمري اِسڪولن ۾ سنڌي لپيءَ کي بدلائي ديوناگريءَ ۾ پڙهائڻ جو آرڊر ڪڍي ڇڏيو. ڇوڏاري وائويلا مچي ويئي ۽ سنڌي لپيءَ وارا آسين خبردار ٿي وياسون.

رام ڄيٺملاڻي، سپريم ڪورٽ جو ماهر Constitutional وڪيل، آسان سان منڍ کان وٺي ئي ڪافي همدرد هئو. همدرد ڇا پر آسانجو سؤ ٽڪا حمايتي هئو. هو صاحب آسانجو ڪيس لڙڻ لاءِ تيار ٿي ويو. هڪڙو ٻار کپندو هئو جيکو لپيءَ جي تبديل جي باري ۾ هاءِ ڪورٽ ۾ رِٽ درخواست وجهي. ملند سنڌي ڪالونيءَ ۾ رهندڙ لڪشمي داديءَ هڪ ٻار کي مائٽن سميت رِٽ وجهڻ لاءِ تيار ڪيو ۽ ڇوڪري جي پيءُ شري ڪيولرام جهمٽمل گوالاڻيءَ جي طرفان شري رام ڄيٺملاڻيءَ درخواست وڏي ۽ خوب لڙيو، ايتري حد تائين جو بزرگ ڪانگريس نيتا ڄيرامداس دولترام کي پڻ سمن موڪلائي ڪورٽ ۾

حاضري پرايائين. ڪانگريس نيتائن جي هڪ ٻه ڪانهه هلي ۽ سندن وڪيل هوتچند آڏواڻي ٻه هٿ مهٽيندو رهجي ويو جڏهن فاضل جج ڏيسائيءَ اهم تاريخي لئنڊ مارڪ فتوا ڏيندي، ميونسپل جي قدم کي غلط ٺهرايو ۽ هنن کي حڪم ڏنائين ته... ”ٻارن جي مائٽن کان سندن مادري ڀاشا جي لپيءَ بابت راءِ ورتي وڃي.“

آسانجا دوست ميونسپل اسڪولن ۾ ڪاهي پيا ۽ ٻارن جي مائٽن کان سنڌي لپيءَ جي رضامنديءَ جا سوين فارم ڀرائي اسڪول آختياريءَ وارن کي ڏنائون جنهن ۾ عربي سنڌيءَ جي گهُر ڪيل هئي. هيڪڙ ٻيڪڙ اسڪولن کي ڇڏي، باقي بمبئيءَ جي مڙني سنڌي پرائمري اسڪولن ۾ وري عربي سنڌيءَ جو دؤر شروع ٿي ويو. ”سنڌي ٻولي ۽ لپي سڀا“ جي سوڀ ٿي ۽ ڪم ڪندڙن جو حوصلو وڌي ويو. رام ڇينملاڻيءَ وڏو اِتهاسڪ رول آدا ڪري ڏيکاريو. آسانجو اُتساهه ته ڇا پر هن فتوا جي ڪري ساري ڀارت ۾ آسانجي جوانن کي همٿ آچي ويئي ۽ چوڏاري واڌليون وري وييون.

سنڌي ڪانگريس نيتا، خاص ڪري ڇڪاگو ريڊيو وارو نانڪ موٽواڻي ۽ ڀارتواسي هفتيوار جو سمپادڪ ٻلديو ڳاجرا صفا وهلور وڃڻ لڳا. آخبار ۾ گهٽ وڌ لکيائون. ”ڀارتواسي“ هفتيوار ۾ اُن وقت سنڌي ترقي پسند آديبن ۽ خاص پوپٽي هيراننداڻي ۽ ڪيرت ٻاٻاڻي وغيره کي بدنام ڪرڻ لاءِ بيهوديون ڪهاڻيون گهڙيون وييون. ماٺهن پاڻ هيڪاري ٻلديو تي ڦٽ لعنت وڌي جڏهن هنن آسان مٿان اُگري ۽ غيرواجب هلان ڪئي ته هيءُ سنڌي نه پر پاڪستاني آهن. غدار آهن، خاص ڪري پروفيسر آرجن شاد جي غزل کي ڪٽي :

”سرحد جي هُن پار منهنجين آکڙين کي اُڏرڻ ته ڏيو
پنهنجي وطن جي زمين کي ڏسڻ ته ڏيو“

ٻلديوڳاجرا صاحب غداريءَ جا اِلزام لڳائيندي لکڻ لڳو ته ”پوءِ هي مٽي ڦريل آديب پاڪستان ڇونٿا هليا وڃن وغيره.“

آديبن آهڙي واهيات ۽ ڪريل لاجڪ کي خيال ۾ ٻه نه آندو ۽

پنهنجن قدمن تي وڌندا هلندا رهيا ۽ سنڌين جو ڪاروان اڳتي وڌندو رهيو.

ڌار ڌار شهرن ۾ آدبي منڊل، سڀائون ۽ سرڪل ڪڙا ٿيندا ويا ايتري قدر جو سرڪاري يا نيم سرڪاري آدارن ۾، جتي سنڌي ڪم ڪندڙ هئا، اُتي پڻ آدبي، سڀيتڪ ۽ سنڌيت جون سرگرميون شروع ٿي ويون ۽ ساليانا رسالا پڻ شايع ٿيڻ لڳا مثلن سينٽرل ريلوي سنڌي سڀا طرفان ''مومل''، ويسٽرن ريلوي طرفان ''هلچل''، اِنڪم ٽئڪس سنڌي سڀا پاران ''سرهاڻ''، بيسٽ سنڌي سڀا طرفان ۽ تقريبن سڀني بئنڪن (رزرو بئنڪ سميت) طرفان هڪ ساليانو آدبي رسالو نڪرڻ لڳو. گويا ننڍيون ننڍيون سنڌيت جو نهرون ڀارت ۾ وهي اُٿيون هيون ۽ مڪاني سطح تي آدبي ۽ ڪلچرل سرگرميون جاري ٿي ويون.

١٩٥٦ ۾ دهليءَ ۾ ٿيندڙ ''ايشيائي ليکڪ سميلن'' ۾ شرڪت ڪرڻ جي نينڊ ’سنڌي ساهت منڊل‘ کي ڏني ويئي تہ هندي ۽ ٻين ٻولين جي ودوان ليکڪن جي اُتساه ڏيارڻ تي بمبئيءَ جي پندرهن ڪن ليکڪن جي ڊيليگيشن پروفيسر منگهارام ملڪاڻيءَ جي اڳوانيءَ هيٺ سنڌي ٻوليءَ جي عيوضي-پڻي طور دهليءَ پهچي ويئي ۽ ٽن ڏينهن جي اِن سميلن ۾ سنڌي وفد ڪيترن ئي ديشي-وديشي ليکڪن ۽ ودوانن سان ناتا جوڙي آئي. دهليءَ جي سنڌي ساهتڪار ۾ بہ اُتساه ڀرجي ويو.

جيئن بمبئيءَ ۾ سنڌي ساهت منڊل اڳواني ڪئي تيئن راڄڌاني نئين دهليءَ ۾ پڻ سنڌو سماج جو پايو پيو جنهن ۾ اڳرا اڳوان هئا ڊاڪٽر هرومل سدارنگاڻي، حشو ڪيولراماڻي سترام ماماڻي، شنيو جئسنگهاڻي، شيام ڀاڳيا، هيمراج ناگواڻي، جيون گرسهاڻي، ڪيئو سئناڻي، گوپي آڏواڻي، موهن واسواڻي، ٽوپڻ ڪلناڻي، موتي جوتواڻي ۽ ڪيترائي ٻيا بہ. هلچل کي اڳتي وڌائڻ ۾ دهليءَ جي بزرگن ۽ نوجوانن همٿ ڪان ڪم وٺي آڪل ڀارت سطح جو ڪم ڪري ڏيکاريو. سنڌي سماج جي بئنر هيٺ هڪ آجيان ڪاميٽي ٺاهي اڪل

پارٽ سطح تي سنڌي ٻولي ڪنوينشن گهرائڻ جو سڏ ڏنو. ماحول سازگار ۽ گرم هئو، سنڌي ٻولي تسليميءَ جو سوال ڪافي سنڌي سڄاڻ طبقي کي حيران پريشان ڪري رهيو هو. سنڌو سماج (دهليءَ) جي سنڌي ٻولي ڪنوينشن جي سڏ ڪافي اُتساهه ۽ ميدان پيدا ڪيو ۽ سماج جي سڏ کي زوردار پنيرائي ملي ۽ ڪيترائي ڊيليگيٽ ٽيڻ لاءِ پارٽ جي اَنيڪ شهرن مان تيار ٿي ويا. ڪٿان هڪ ته ڪٿان ٻه ته ڪٿان وري پنج يان وڌيڪ ڊيليگيٽ ننڍيون ننڍيون ٽوليون ٺاهي نهرن وانگر وهنديون دهليءَ جي وڏي درياهه ۾ اَچي مليون. دهلي، بمبئي ڪانسواءِ لکنئو، ڪانپور، آگرا، ڀوپال، اِندور، پونا، سنڌونگر، گانڌيڌام، بڙودا، ناگپور، جئپور، اَجمير، اَحمدآباد، ڪلڪتي ۽ ٻين شهرن مان اَٽڪل طور ٻه سوءُ کن ڊيليگيٽ ڪنوينشن ۾ اَچي شامل ٿيا. ڪنوينشن جو مهورت، اُن وقت جي پرسڌ شاپرو هال ۾ ڏاڍي شان ۽ ڌڌڪي سان ٿيو ۽ مهورت ڪيو اُن وقت پارٽ جي راشٽرپتي ڊاڪٽر راڌاڪرشنن جنهن پنهنجي مهورتي تقرير ۾ سنڌين جي اَعليٰ ۽ پراچين سنسڪرتيءَ کي ساراهيو ۽ سنڌين جي ساهس کي داد ڏنو ته ديش جي ورهاڱي جي تڪليفن کي همٿ سان سهي پاڻ کي نئين ديش ۾ ٺهڪائي وينا آهن ۽ هر طرف کان هرڪيتر ۾ ديش جي ترقي لاءِ هٿ ونائي/وڌائي رهيا آهن. ۽ اِن لاءِ ڪين واڌايون ڏنائين.

شام جو سيتڪ پروگرام پيش ڪيو ويو جنهن ۾ ڪلاسڪ سنگيت جي ڏٺيءَ گوسوامي برمهانند سنڌي سنت ڪوي ساميءَ جا بيت شاستريءَ سنگيت ۾ ڳاتا ۽ حاضرينن کي منتر مگڌ ڪري ڇڏيائين. اُن موقعي تي خوشقسمتيءَ سان سنڌ مان تعليمي وزير پيرزادو عبدلستار به آيل هو جنهن سنڌين کي پريم ۽ ڀائيچاري جو پيغام ڏنو ۽ شاهه جا بيت نج سنڌي موسيقيءَ ۾ ڳاتا. ڇوڏاري واهه واهه ٿي ويئي. حاضرينن اُٿي بيهي مهمانن جي تاڙين سان مرحبا ڪئي ۽ دل کولي داد ڏنو. پرفيسر رام پنجواڻيءَ پڻ پنهنجا گيت ٺُر - اَئر انداز ۾ پيش ڪيا ۽ خوب داد حاصل ڪيو. آخر ۾ اُن زماني جي

بهترين مذاقي فلم اَداڪار ڀُڏي آڏواڻي ۽ ڄيناند ناگراڻي صاحب جي پرسڌ گامٽو سيريز مان ''گامٽو ڊاڪٽر'' جو ناٽڪ پيش ڪيو ويو جنهن ۾ خود ڀڏي آڏواڻيءَ پاڻ اَداڪاري ٻه ڪئي ۽ پيش ڪش ٻه پاڻ ڪيائين جنهن ۾ اَجهل ٽهڪڙن جو ڄڻ هنگامو هئو. خلق ڪرسين تي اصل ٽپا ٽي ڏنا ۽ وٺ ڏيڻ جا نه هئا.

مهورتي اِجلاس تي مکيه مهمان، سنڌين جو بزرگ نيتا ۽ پارليامينٽ جو ميمبر شري جيرامداس دولترام هئو جنهن سنڌين جي شاندار اِتهاس کي دهرائي ڀائپيءَ جو سنديش ڏنو ۽ اُميد ڪيائين ته جلدي ٻنهين ملڪن جي وچ ۾ ناتا خوشگوار ٿيندا ۽ عام ماڻهو سولائيءَ سان آرپار ايندا-ويندا. حشو ڪيولراماڻي، جيڪو آجيان ڪاميٽيءَ جو سرڪردو هئو تنهن پڻ سنڌين جي آپسي ڀائيچاري تي زور ڏنو ۽ اُميد ڪئي ته هھڙا ميلا ٻنهين ملڪن ۾ لڳندا رهندا ۽ سد ڀاونا وڌائيندا رهندا. چوڌاري پريم ڀائپيءَ جو وايو منڊل هال ۾ ترندو محسوس ٿيو. شام جو ٻولي ڪنوينشن تي آيل اَديبن ۽ تعليمدانن جا اَلڳ اَلڳ ميڙ ٿيا جن ۾ سنڌي ساهت ۽ ٻوليءَ تي پاڻ ۾ خيالن جي ڏيوٺ ٿي ۽ کليل اِجلاس ۾ سنڌي ٻوليءَ جي ڀارتي وڌان اَندر تسليميءَ تي زور ڏنو ويو ۽ هڪ زوردار ٺهراءُ پاس ڪري تقاضا ڪئي ويئي ته اِن ڏس ۾ ڀارت سرڪار جلدي ۽ ضروري قدم کڻي سنڌين کي پنهنجو حق ڏئي ۽ سنڌي ٻوليءَ کي ٻين ڀارتي ٻولين سمان سنمانت ڪري.

دهليءَ ۾ سميلن جي آخرين بيٺڪ ۾ ڪن ڊيليگيٽن وٽان رٿا آئي ته هن سنسٿا کي آل اِنڊيا سطح جي شڪل ڏني وڃي ۽ اُنجو جوڙجڪ پڻ تيار ڪيو وڃي. رٿ سڀني کي پسند آئي ۽ پرنسيپال لاسنگهه اَجواڻيءَ کي چيو ويو ته اِن ڪم لاءِ هڪ عارضي (Provisional) ڪاميٽي ٺاهي جيڪا نيم ۽ جوڙجڪ تيار ڪري. پرنسيپال اَجواڻيءَ ذمون سنڀاليو ۽ اُتيئي عارضي ڪاميٽيءَ لاءِ حاضر ڊيليگيٽن مان نالا تجويز ڪيا ويا. جيڪي وڌندي وڌندي ٢٧ جي اَنگ تائين وڃي پهتا.

اِن ڪاميٽيءَ جو چيئرمن آجواڻي صاحب کي مقرر ڪيو ويو ۽ سيڪريٽري ٽيو ڪيئو سئناڻي، سنڌو سماج جو جنرل سيڪريٽري.

ڪاميٽيءَ تي ڪم رکيو ويو تہ اينڊز سميلن ۾ نيم ۽ قاعدا تيار ڪري اَچي پيش ڪن جيڪي جنرل باڊي بحال ڪري تہ جئن سنستا کي اَکل ڀارت روپ ڏيئي سگھجي. اُنهن ۲۷ نالن ۾ سيني شهرن جا مکيہ ۽ سرگرم ڪاريہ‌ڪرتا اَچي. تي ويا جيئن تہ پرنسيپال لالسنگھہ آجواڻي، منگھارام ملڪاڻي، نارائڻداس ملڪاڻي، پوجراج ناگراڻي، هرومل سدارنگاڻي، حشو ڪيولراماڻي سترام ماماڻي ڪيئارام سئناڻي، تيرٿ بسنت، پروفيسر گھنشيام شوداساڻي، گوبند مالهي، اي.جي. اُتم، ڪيرت ٻاٻاڻي، جيئانند لعلواڻي، لڇمڻ خوبچنداڻي، رام ڪشن آڏواڻي، ارجن شاد ۽ ٻيا.

———— ★ ——— ★ ——— ★ ————

سياويڪ دهليءَ ڪانپواءِ بمبئيءَ جو وارو آيو ۽ اينڊز سميلن جا خواب لهندا بمبئي جا ڊيليگيٽ واپس پهتا ۽ تيارين ۾ لڳي ويا. بمبئيءَ جي سيني دوستن جو رايو هئو تہ اينڊز سميلن وڏي پئماني تي ٿيڻ گھرجي جنهن ۾ سنڌي جاتيءَ جون سڀ ڏريون شامل هجن. اِن لاءِ هڪ ڪشادي ڪاميٽي ڪڙي ڪرڻ جو فيصلو ٿيو. سنڌي ڪاليجن کي داخل ڪجي، سنڌي اِسڪولن، ماسترن ۽ تعليمدانن کي آڻجي، سنڌي اَديبن ۽ ڪلاڪارن کي سميلن لاءِ اُتساهت ڪجي ۽ سنڌيءَ جي سيني عناصرن کي چڪي آڻجي. اُن ڳالھہ کي نظر ۾ رکي هڪ وڏي آجيان ڪاميٽي ڪڙي ڪرڻ لاءِ هڪ ڪشادو ميڙ سڏايو ويو جيئن ڪاليجن ۽ اِسڪولن جا پرنسيپال، ليکڪ، ڪلاڪار ۽ ٻيا گڏجي پاڻ تي ڪم هموار ڪن. بزرگہ خواه نوجوان اَديبن جي سهڪار سان ۳۵ ڄڻن جي Steering Committee ٻئريسٽر هوتچند آڏواڻيءَ جي چيئرمئنشپ هيٺ ٺاهي ويئي جنهن ۾ سڀ مکيہ ڏريون شامل ڪيون ويون. تنهن ڪانسواءِ ٻيون ڪاميٽيون بہ ڪم ڪرڻ لاءِ ٺاهيون ويون. هر ڪاميٽيءَ جو چيئرمئن هڪ برکہ ودوان ۽ سيڪريٽري هڪ نوجوان

FROM LIBRARY OF
A. J. UTTAM
info@sindhisangat.co

اديب مقرر ڪيو ويو. ڪاميٽيون هن ريت هيون :- ڊوڪڙ هٿ ڪرڻ (Finance) ڪاميٽي : چيئرمئن هوتچند آڏواڻي ۽ جهمٽمل ڀاوناڻي، ساهتڪ ڪاميٽي چيئرمئن پروفيسر ايم.يو. ملڪاڻي، سيڪريٽري ڪيرت ٻاٻاڻي، مشاعرا ڪاميٽي، چيئرمئن پروفيسر ليکراج عزيز، سيڪريٽري پروفيسر اَرجن شاد، نماءُ ڪاميٽي چيئرپرسن ٺاڪري جگتياڻي؛ سيڪريٽري پوپٽي هيراننداڻي، سنڌونگر ڪاميٽي، چيئرمئن شاعر پرسرام ضيا ۽ سيڪريٽري ڪرشن راهي.

بمبئي سميلن جون ٻہ ٽي ڳالهيون تہ اِتهاسڪ ٿي ويئون.

سميلن ۾ نماءُ جو اِسم اَصل بي بها ڳهٽو هئو. خاص نماءُ ڪاميٽي گهڙي ويئي هئي جنهن تي ٻہ اِستريون- ٺاڪري جگتياڻي وشني ملڪاڻي ۽ سنڌ ماڊل هاءِ اِسڪول جو ڊرائنگ ٽيچر- چترڪار چندرسين واسواڻي هئو. هنن ٽنهين ايتري تہ محنت ۽ جفاڪشي ڪئي جو يونيورسٽيءَ جي ڪنوينشن هال ۾ جڻ هڪ Miniature سنڌ سجائي ڊيڪاريائون. بمبئي جي شهر مان يا بمبئيءَ کان ٻاهر ڪنهن بہ سنڌي گهر ۾ ڪين ڪابہ نماءَ ۾ رکڻ جهڙي شيءَ ٿي ملي تہ اُن کي هٿ ڪري نماءَ ۾ ٿي آندائون؛ مطلب سنڌي جنڊ کان سنڌي پينگهي کان، اِني ڏکر تائين شيون هٿ ڪيائون. سنڌي ويس- وڳا، سنڌي زيور- مٽيان، سنڌي ڪتاب- رسالا، سنڌي پترڪارن جا فوٽا، سنڌ جون تصويرون، سنڌ جا جوتا ۽ جتيون، سنڌ جا ڪيس - غاليچا، موهن جي دڙي ۽ ٻين قديمي جڳهين تان مليل اَٽلپ ۽ ورلي ملندڙ شيون، زيور، ڀرت ڀريل ڪپڙا، سندرتا جو سامان، ٽانوَ، چٽسالي، اَجرڪون، ٽوپيون، شالون ”مطلب جنهن بہ گهر مان جا بہ شيءِ مِليَن سا پنهنجي شخصي ۽ زباني ظمانت تي هٿ ڪري سڄي نماءَ واري هال کي حيرتَ اَنگيز سندرتا سان اَهڙو سجائي ڇڏيائون جو هال ۾ پير پائڻ سان اِئين پئي لڳو جڻ ڪنهن اَٽلپ عجائب ڪاني ۾ پير رکيو آهي. هر هڪ چيز اَهڙي دلفريب نموني رکيل هئي جو دل ڦرائي اَڇجي.

ٻي اَچرج جي ڳالهہ هئي سنڌي ۽ ٻھو-ڀاشائي مشاعرو جيڪو پروفيسر ليکراج عزيز جي صدارت هيٺ ٿيو ۽ جنھنجو سيڪريٽري هو پروفيسر اَرجن شاد. اِن مشاعري ۾ ساحر لڌيانوي، ڪيفي اَعظمي ۽ ٻين سان گڏ سنڌي شاعرن دلگير، شاد، راهي، آنچل، موتي ۽ ٻيا بہ شامل ٿيا ۽ واهہ وهائي ڇڏيائون. ڪي. سي. ڪاليج جي ڪليل ميدان ۾ اِن مشاعري آهڙو رنگ لڳايو جو اَڄ تائين بہ وسرڻ جو نہ آهي.

هن سميلن جي موقعي تي ٽيون اَهم- ترين واقعو هئو ''سنڌونگر ۾ هڪ ڏينهن''، جنهن جو چيئرمئن هو ناموَر شاعر پرسرام ضيا ۽ سيڪريٽري ڪرشن راهي. بمبئيءَ ۾ سميلن ٿئي ۽ سنڌونگر، سنڌين جي وڏي ۾ وڏي بستي اِئين رهجي وڃي سا ڳالهہ تہ بلڪل ئي عبث پئي لڳي. اِنڪري ويچار بيٺو تہ هڪ شام اُتي هلي ملهائجي. دوستن کي اِها رٿ بيحد وڻي ۽ هڪ سڄي ڏينهن جو پروگرام ٺهي ويو. سنڌونگر جي مڪاني سنڌي مدبرن هڪ ڪاميٽي ٺاهي، هڪ سڄي ڏينهن جو پروگرام طئہ ڪري بمبئيءَ جي آجيان ڪاميٽيءَ کي تجويز ڪيو جنهن تجويز موجب اُن ڏينهن کي ''سنڌي ڏينهن'' ڪري اَعلان ڪيو ويو هو ۽ ساڻ ساڻ قومي ڪوي هوندراج دکايل کي ڀيڪيدار مان ڏيڻ جو بہ اِسم شامل ڪيو ويو هو. بمبئيءَ جي آجيان ڪاميٽيءَ جي رٿ کي يڪراءِ منظوري ڏيڻ لاءِ سنڌونگر جي مڪاني سنڌين پنهنجي آجيان ڪاميٽي ٺاهي ورتي جنهن ۾ سڀني ڌرين جي مانيور شخصن کي جوڙي ڇڏيائون اِن ۾ راءِ صاحب سيتلداس، راءِ صاحب منگهرمل، سنمک ايسراڻي، سدارنگاڻي، سلامتراءِ پرسواڻي، دنيچند ڪالاڻي ۽ ڪيترين ٻيون وڏيون هستيون شامل هيون. سنڌونگر ۾ ڪامياب پروگرام ڪرڻ لاءِ مرڪزي ڪاميٽيءَ طرفان پڻ هڪ سب ڪاميٽي ٺاهي وئي جنهن ۾ پروفيسر گهنشيام، منگهو واسواڻي، پروفيسر ٻي. ايڇ. ناگراڻي، ٽاڪنداس ڪٽاريا، جهمٽمل ڀاوناڻي هئا.

ڪوي دڪايل کي وِلواڙي اِسٽيشن تان جلوس ۾ ڪئمپ ڏانهن آندو ويو ۽ سندس سنمان سنڌي ٽوپيءَ ۽ شالن سان ڪيو ويو. جنهن ميدان تي پروگرام رکيو ويو اُتي خلق ايتري اَچي ڳاهٽ ٿي جو جيئن چئبو آهي تہ تر ڇڻڻ جي بہ جاءِ ڪونہ هئي. سنڌيءَ جا سڀ نامور ساهتڪار، سنگيتڪار، ڳائڻا ڪلاڪار بہ اَچي ڪٺا ٿيا : پروگرام ٽيليگراف ڪلب ۾ رکيو ويو هو جيڪا هڪ اونهي کڏ مثل هئي. سڄي ڀرجي ويئي. چوڌاري خلق ئي خلق هئي. هزارين ماڻهو هئا. چوڌاري نهار تہ خلق جو سمنڊ هو.

بمبئي سميلن ۾ ڪل ١٦ شهرن مان اَٽڪل ٦٠٠ ڪن ڊيليگيٽس شامل ٿيا هئا جتي سنڌي ٻوليءَ جي تسليميءَ لاءِ هڪ وڏو نعراءُ پيش ڪرڻو هو. نعراءِ ۾ سنڌي ٻوليءَ جي اَهميت، سنڌي جاتيءَ ۽ سڀيتا جي پراچينتا تي زور، سنڌين سان پنهنجي ملڪ ڪسجي وڃڻ ڪانپوءِ ملڪي جوڙجڪ جي اَبن جي بي اِنصافي ڇٽي نموني بيان ڪرڻي هئي ۽ اِنصاف ۽ برابريءَ جي ناِلي ۾ سنڌي ٻوليءَ لاءِ حق حاصل ڪرڻ جي بہ پڪار ڪرڻي هئي. اِن بمبئي سميلن جي صدارت لاءِ بزرگہ سنڌي نيتا جيرامداس دولترام کي دعوت ڏني ويئي هئي جنهن ڪري مڪاني ڪانگريس نيتائون چوئٿرام ولڀچا، پرسرام ٽهلراماڻي، ٻلديو ڳاجرا ۽ ڪي ٻيا ٻود ۾ ڀرجي ويا هئا. من ۾ ڪجهہ شرارت سانڍي، رات جي وڳڙي ۾ ڊيليگيٽن جي رهائش واري ڪئمپ ۾ گهري ويا هئا ۽ ڊيليگيٽن کي برغلائڻ لڳا تہ سڀاڻي واري ڊيليگيٽن جي اِجلاس ۾ سنڌي ٻوليءَ جي عربي لپيءَ خلاف هڪ نعراءُ آڻيندا جنهن کي گهڻائيءَ سان پاس ڪيو وڃي.

عربي لپيءَ جي حمايتن جي پرپٺ، هيءَ غداري ٿي رهي هئي ۽ جڏهن ڪنهن اَچي اَسان کي اِها خبر ڏني تہ ڪيرت ۽ ٻيا اَصل تپي باه ٿي ويا ۽ ٻيا ڪم ڇڏي اَسان اِن خابرو دوست ٽهلرام آزاد کي پاڻ سان ڪٺي ڊوڙندا اَچي ڊيليگيٽن جي ڪئمپ ۾ پهتاسون

ڏنوسون تہ اِهي مذڪور اَڳوان ڊيليگيٽن جي هڪ جُھنڊ ۾ ويهي ۽ ڪجھہ اَهڙيون حرڪتي ڳالهيون ڪري رهيا هئا. ڪيرت واڪو ڪري ڪين چيو تہ ''توهان هتي، هن وقت ڇو آيا آهيو ۽ ڊيليگيٽن کي ڇو برغلائي رهيا آهيو؟ توهانجي ڀلائي اِنهيءَ ۾ آهي تہ توهان اَهڙين حرڪتي ڳالهين کان باز اَچو ۽ فورن ٻاهر نڪري وڃو، ٻي حالت ۾ اَسانجا والنٽيئر دوست توهان کي بيعزتو ڪري ٻاهر ڪڍڻ ۾ ويرم ڪانہ ڪندا.''

عاقلن لاءِ اِشارو ڪافي هئو ۽ جلدي هو ڪئمپ مان نڪري ويا. وري ساڳئي شرارت ٻئي ڏينهن صبح جو ڪي. سي. ڪاليج جي هال ۾ رکيل اِجلاس ۾ بہ ڪرڻ جي ڪوشش ڪيائون ۽ اِجلاس جي صدارت ڪندڙ جيرامداس سان بہ سس پس ڪرڻ لڳا، تہ ڪنهن هال مان ويٺي پريان ئي رڙ ڪري چيو تہ، ''اَگر اَوهين لپيءَ جو سوال ڪڍندا تہ اَسين گوڙ ڪنداسون ۽ ميز ۾ ڦيٽارو پئجي ويندو ۽ ميٽنگ هلڻ ڪونہ ڏينداسون.''

ڪنڌ جي هڪ قطار مان نڪرون، پريل جسم وارو شخص سرڳواسي ديارام غريبداس اُٿي بيٺو ۽ جيرامداس کي اِطلاح ڏيندي چيائين تہ، ''اَگر توهان ڪرسيءَ کي سلامت رکڻ ٿا چاهيو تہ لپيءَ جي چيڙ ڇاڙ نہ ڪجو نہ تہ تہ توهانجي ڪرسي سلامت ڪانہ رهندي.''

شري جيرامداس دولترام دنيا- ديد ۽ سياڻو سياستدان هئو ۽ موقعي جي نزاڪت کي سمجھي، صدارتي ڪرسيءَ کي بچائڻ لاءِ اَعلان ڪيائين تہ، ''لپيءَ جي سوال تي هو ڪنهن بہ قسم جو واد وواد نٿو چاهي ۽ هن اِجلاس ۾ اِهو سوال آٿڻ نہ ڏيندو.''

سڄي هال ۾ گرم وايو منڊل تي گويا بارش جا وسڪارا ٿي ويا ۽ چڙهندڙ پاري جي گرمي هيٺ لهي آئي ۽ ڇوڏاري 'سنڌي ٻولي اَمر رهي' جي گونج ٻڌڻ ۾ آئي.

آهڙي خوشنما ماحول ۾، سميلن ڪاميٽيءَ جي جنرل سيڪريٽري شري جهمٽمل ڀاوناڻي جي اُدم سان تيار ٿيل سنڌي ٻوليءَ جي تسليمي ۽ برابري حقن حاصل ڪرڻ وارو ٺهراءُ پروفيسر بي. ايڇ. ناگراڻي پيش ڪيو جيڪو وڏي ۽ زوردارآواز سان يڪراءِ پاس ڪيو ويو.

سيمينار جي پڇاڙيءَ ۾ دل- لڀائيندڙ ڪلچرل پروگرام پيش ڪيو ويو جنهن ۾ بمبئي ۽ سنڌونگر جي سيني مکيه ڪلاڪارن حصو ورتو. پروگرام ڏوبي تلاءُ تي رنگ ڀون جي ڪليل ۽ شاهي رنگ - منچ تي ڪيو ويو جنهن ۾ پروفيسر رام پنجواڻي، ماستر چندر، ديپڪ آشا، شوو رامناڻي، سشي آهوجا، ڀڳوان چاولا ۽ ڪيترن ٻين ڳائڻن ۽ وڄائيندڙ ڪلاڪارن موج مچائي ماڻهن کي مدهوش ڪري ڇڏيو. باقي رهجي ويل ڀڳت جو اِسم، رام پنجواڻي، ديپڪ آشا ۽ پارٽيءَ رات جي مانيءَ ڪانپوءِ ڏيکارڻ سان جڻ سون تي سهاڳو ڪيو.

★ ★ ★

بمبئيءَ جي اکل ڀارت سنڌي ساهت سميلن کي ٻيون نمبر سميلن سڏيو ويو ۽ دهليءَ واري ٻولي ڪنويشن کي پهريون سميلن ڪري قرار ڏنو ويو، اِن مراد سان ته هيءَ هڪ تواريخي سلسلو آهي جيڪو لڳاتار سالن تائين هلندو رهندو. اِها مراد - خواهش ڦلائتي نڪتي جو بمبئيءَ جي سميلن جي هاڪ ايتري ڦهلجي ويئي جو هرهڪ شهر جي ڊيليگيٽ ڀائرن جي اِڇا ٿي ته ايندڙ سميلن (ٽيون) سندن شهر ۾ ڪوٺايو وڃي. آهڙي وڏي شاهي سميلن کي ڪامياب ڪرڻ لاءِ سيني ڳالهين جو ڌيان/ خيال رکڻو هئو جو سوَن ۾ ڊيليگيٽن جي رهڻ ۽ کاڌي ۽ ٻين ڪيترين /ضرورتن جو بندوبست ڪرڻ لاءِ ڪم ڪندڙن جي وڏي، برجستي ۽ شيواڌارين جي ٽولي کپندي هئي.

ناگپور جا ڊيليگيٽ دوست گهڻو وڏيڪ اُتساهت هئا جن ۾ خاص طور روچيرام ٿانواڻي، ديو ناٿاڻي، ايسر ڪلياڻي، گوپ هيراڻي،

لڇمڻ بجاج ۽ سندن ڀائرن- ٻيلي هئا جن کي ڪيرت چڱي طرح سڃاڻندو هو. اِنهن مان ڪيترا تہ سندس شهر نوابشاهہ جا جهونا چست ۽ پروسي جوڳا ڪم ڪندڙ هئا؛ تنهن ڪري ڪين پڇہ پڇرائي ويئي ۽ چيو ويو تہ وڃڻ سان وڃي آجيان ڪاميٽي ٺاهيو ۽ تاريخون پڪيون ڪري عارضي ڪاميٽيءَ کي اِطلاع ڏياري موڪليو.

اِئين ئي ٿيو. ناگپور جي بزرگہ ۽ جهوني.شيواڌاري ڪاڪي تلوڪچند راگهواڻيءَ جي سرپرستيءَ هيٺ سميلن جي لاءِ آجيان ڪاميٽي ٺاهي ويئي. جنهن ۾ بزرگن ۽ جوانن کي جوڙي ڇڏيائون، اُن ۾ سنڌي اِسڪولن جي عيوضين، واپاري طبقي ۽ ڪن برکہ شخصيتن، اَديبن، ڪلاڪارن، وِدوانن ۽ ڪيترن ٻين جي جوڙ سان آجيان ڪاميٽي ٺاهي ورتائون جنهن ۾ مکيہ طور هئا ڪاڪو تلوڪچند راگهواڻي، تيجن واسواڻي، لڇمڻ بجاج، روچيرام ٿانواڻي، ديو ناٿاڻي، ايسر ڪلياڻي گوپ هيراڻي ۽ کي ٻيا برکہ اَديب ۽ نگرواسي. اَلڳہ اَلڳہ ڪاميٽيون ٺاهي ڪم کي جنبي وِيا.

اُهي ڊسمبر جا ڏينهن هئا. ڊيليگيٽن جي رهايش ۽ کاڌي جو بندوبست مهاتما گانڌي هاءِ اِسڪول ۾ ڪيائون جيڪو اَڃا اَڌجي پورو بہ ڪونہ ٿيو هو. اَڌاوت هيٺ ۽ اَڌوگابري نهيل اِسڪول ۾ ٻيون گهٽيون ئي سهوليتون موجود هيون جيتوڻيڪ در- دريون نہ هئڻ ڪري ڊسمبر مهني جو سيءُ ڏڪائي رهيو هو پر اَسانجي جوانن جي خون ۾ گرم جوشيءَ ڪري ڪوبہ فرق ڪونہ پيو. سنان ۽ پائخاني جون ڪوٺيون بہ تيار ڪونہ هيون. اِسڪول جي وڏي شاهي حاطي ۾ مٽان تالپريون ۽ پاسن کان تڏيون لڳائي عارضي ڪم ٽپائو بندوبست ڪيل هو. ڪابہ هٻڪ حجاب يا اَٽڪ محسوس ڪونہ ٿي ڇو جو هرڪو تن ۽ من سان موج مستيءَ ۾ هو.

ڊيليگيٽن جو چڱو اَنداز آيل هئو. مهاتما ڀڳواندين کي سميلن جي مهورت لاءِ گهرايو ويو هئو ۽ صدارت جي ڪرسي جهوني ڪانگريسي اَڳوان نارائڻداس رتنمل ملڪاڻيءَ کي ڏني ويئي. مهورتي

جلسو تي گذريو. ديش جي ڪن برڪ اڳوانن وٽان آيل شڀ سنديش بہ پڙهيا ويا. جملي ٨٠ (اَٺ سوءِ) ڪن ڊيليگيٽ آيل هئا جيڪي ڪئمپ ۾ ياڪر- پرين گڏجاڻين ۽ ٽهڪڙن جا لطف ماڻي رهيا هئا.

ڪڇہ مهنا اڳہ ساهتہ اَڪادميءَ جو ساليانو اِنعام پهريون دفعو سنڌي ليکڪ تيرٿ بسنت کي ڏنو ويو هو. اُن وقت سينڌي ٻولين لاءِ اِنعام جي رقم پنج هزار رپيا هئي پر اِنعام جي اَهميت تمام وڏي هئي. سنڌي اَديب يقينن ڏاڍو خوش هئا تہ سنڌي ٻوليءَ کي گهڻ ۾ گهڻ ساهتہ اَڪادميءَ تہ تسليم ڪيو آهي ۽ تيرٿ بسنت جي ڪتاب ''ڪنور'' سان گڏ جاتيءَ جو مان بہ وڌيو آهي. ڪيس واڌايون ڏنيون ويون ۽ اَديب فخر پڻ محسوس ڪندا رهيا. پوءِ ڪليل اِجلاس ۾ پڻ تيرٿ بسنت کي گلن جي هار ۽ دشالَي سان سنمانت ڪيو ويو ۽ چوڌاري تاڙين سان گڏو گڏ خوشيءَ جو ماحول پيدا ٿي ويو.

ٻي جا خاص ڳالهہ هن سميلن وقت ٿي سا اِها تہ اَڳئين سميلن ۾ ٺاهيل جوڙجڪي ڪاميٽيءَ جي ڪم جي رپورٽ ڪانہ آئي يعني ڪاميٽيءَ جو ميڙ نکو ٿيو هئو ۽ نہ ئي آل اِنڊيا سطح تي سنستا کڙي ڪرڻ لاءِ کي نيم يا قانون جوڙيا ويا هئا. جنهن ڳالهہ تي اَفسوس ظاهر ڪندي نئين سر ڪاميٽي جي اِستاپنا ڪئي وئي. ٣١ ڄڻن جي ڪاميٽي ٺاهي وئي جنهنجو سيڪريٽري يا ڪنوينير شري اي. جي. اُتم کي مقرر ڪيو ويو ۽ مٿس بار وڌو ويو تہ اَڪل ڀارت سڀا جا جوڙجڪ ۽ نيم ٺاهي ايندڙ سميلن ۾ پيش ڪري، پاس ڪرايا وڃن.

شام جو ڪليل اِجلاس ۾ سنڌي ٻوليءَ جي تسليميءَ جو نهراءُ پيش ٿيو جو يڪراءِ بحال ڪيو ويو ۽ نئين جوڙجڪ ڪاميٽيءَ کي پڻ بحال ڪيو ويو. رات جي وقت ڪلچرل پروگرام ۾ گوبند مالهيءَ جي ڪلاڪار منڊل جي ڪلاڪارن ڀڳونتي ناواڻي، سترام روهڙا ۽ گورڌن ڀارتيءَ جي ڪلچرل گروپ وارن سنڌي سنگيت ۽ ناٽڪ جا اِسم ڏنا ۽ مڪاني ناگپور جي ڪلاڪارن پڻ جوهر ڏيکاري خوب وندرايو. ايندڙ سميلن (چوٿون) گانڌيڌام (آديپور) ۾ ڪرڻ جو فيصلو ورتو ويو جنهن

لاءِ پڳوان آبيچنداڻي ڏاڍو اڳرو هو ۽ خوب اُستاد ڏيکاريائين تہ آديپور پهچي، هو ڪم ڪندڙن سان پيهي، آجيان ڪاميٽي ٺاهي، بانيم دعوت موڪليندا.

★ ★ ★

گانڌيڌام (چوٿون) سميلن نهايت زبردست نموني تي ٿيو جنهنجو ڪارڻ هڪڙو خاص هئو جو گانڌيڌام سنڌين جي نئين يومي- Home Land ڏسڻ جو چاهه هزارين سنڌين کي آديپور- گانڌيڌام ڏانهن ڇڪي وٺي آيو. ڀائي پرتاپ ڪڇ جي راءُ کان مليل تمام شاهي وڏي زمين حاصل ڪري هڪ نئين شهر جي يوجنا لاءِ وديشي اِنجنيئرس کان نقشا تيار ڪرائي، نئين شهر جو بنياد وڌو هو. هڪ عاليشان ۽ نئين ماڊرن شهر جو وجود اَچي ويو هئو. سوين ننڍا وڏا گهر ۽ بنگلا نهي تيار ٿيا پيا هئا جن ۾ ڪيترا ئي اَجا خالي پيا هئا. اِنڪري رهڻ جي تہ ڪا بہ دقت ئي ڪانہ هئي. جنهن کي جيڪو بنگلو يا گهر وٺي سو وڃي والاري. ڪيترائي سنڌي پنهنجن پريوارن سوڌو آيا هئا.

ڊيليگيٽن جي گهٽي اَنداز ۾ اَچڻ جو هڪ ٻيو بہ ڪارڻ هئو تہ هيل تائين ڀارت سرڪار کي عرضيون ڪري نيٺ ريلوي ٽڪيٽ جي رعايت ورتي ويئي هئي جنهنڪري هڪ پاسي جي ڀاڙي ۾ اوٽ موٽ جي ٽڪيٽ تي ملي! اِها تمام وڏي سهوليت هئي جيڪا ڪافي سالن تائين هلندي رهي. سميلن لاءِ ڀرپور اَنداز ۾ سنڌي ڀائرن ۽ ڀينرن داخلا ورتي ۽ ڪل ۱۸۰۰ ڊيليگيٽ اَچي پهتا. رهايش جي ڪابہ تڪليف ڪانہ هئي جو نوان گهر اَجان بہ ڪيترا ئي خالي پيا هئا جن ۾ ڊيليگيٽن کي رهايو پئي ويو. چوڌاري سنڌي ئي سنڌي پئي ڏسڻ ۾ آيا. گويا ڪو سنڌ جو شهر هو.

سميلن جو پرڌان پروفيسر ايم. يو. ملڪاڻي هئو ۽ مکيہ مهمان گانڌيوادي اَڳوان ڪاڪا صاحب ڪاليلڪر هئو جنهن اَچڻ سان اَچي لپيءَ جو رينگٽ شروع ڪيو، شايد هوندراج دکايل کيس چرچ ڏني

هئي جو هو ديوناگري لپيءَ جو حمايتي هئو. اسان کي معلوم ٿيو ته خبردار ٿي وياسون ۽ صاف صاف ڪيس چيوسون ته لپيءَ جي واد وواد بلڪل بند آهي. اِن سوال کي ڪير به نه ڇيڙيندو. اگر ڪنهن اهڙي غلطي ڪئي ته اسين سميلن جو بهشڪار ڪنداسون. جي چاهيو ته سڪه شانتيءَ سان سميلن ٿي گذري ته ڪابه ڇيڙ ڇاڙ نه ڪجو.

اسان ڪاڪا صاحب ڪاليلڪر کان وڌيڪ پڇيو ته ”توهان گجراتي ڀاشا جي لپي ديوناگريءَ سان ملائيندا؟ گجراتي لپي گهڻو ڪري ديوناگريءَ وانگر آهي جنهن ۾ مٿان ليڪ ڏيڻي آهي. اُها ليڪ ڏيئي پنهنجي لپيءَ کي ديوناگريءَ جو روپ ڏيئي پوءِ اسان سان ڳالهايو.“

هو صاحب بيحد ڏمرجي ويو ۽ چيائين، ”اسين پنهنجي لپيءَ جو نقطو به ڪونه ڦيرائينداسون.“

اسان دليل ڏنوسونس ته، ”اوهين گجراتي لپيءَ جو هڪ نقطو به ڪين ڦيرائيندا ۽ اسان کي ٿا چئو ته سچي جي سچي لپي بدلائي ڇڏيو !! اِها ڪهڙي توهانجي ديش ڀڳتي آهي!؟ پهرين پاڻ کي سمجهايو ۽ پوءِ ٻين کي عمل جي راهه ڏسيو. نه ته ته اوهان کي ڪو به حق ڪونه آهي. اِنڪري ماٺ ڪري ويهو.“

هو سياڻو سياستدان هو ۽ وقت جي نزاڪت کي سمجهي ويو ۽ وري جو ٻين به ڪيس سمجهايو ته ڪڪر ۾ ڪلو نه هڻجو. ڏينهُن اصل ورائي ويندو ته سمجهه کان ڪم وٺي لپيءَ جي سوال کي پنهنجي مهورتي تقرير مان ڪڍي ڇڏيائين. سڪه سان رهجي آئي ۽ لپيءَ جي سوال سان ڪنهن به قسم جي ڇيڙ ڇاڙ ڪانه ٿي. ديوناگريءَ وارا اصل چپ ٿي ويا ۽ وري ڪڏهن به اِهو لپيءَ جو لفڙو سميلن جي دؤران نه آندائون.

گانڌيڌام (آديپور) جي سميلن وقت ڪجهه اهم ڳالهيون ٿيون جن مان هڪ هئي اکل ڀارت سطح تي سنسٿا ڪڙي ڪرڻ لاءِ جوڙجڪ. اڳئين سال مقرر ڪيل عارضي جوڙجڪ ڪاميٽي ڪجهه

نيم، مقصد، قانون، قاعدا تيار ڪري آئي هئي جيڪي ڊيليگيٽن جي اِجلاس ۾ هڪ هڪ ڪري پيش ڪندا ويا ۽ بحث ڪانپوءِ پاس يا ترڪ ڪندا ويا. پروفيسر ايم. يو. ملڪاڻي صدارت ڪري رهيو هو. جنهن بہ نقطي، اِسم يا رُول تي متيبد ٿي ٿيو تہ گهڻائيءَ جي راءِ سان پاس يا رد ٿيندو پئي ويو. سڀا جي جوڙجڪ ۾ پهريون پيرو (٣) ٽي خاص ۽ نوان اِسم داخل ڪيا ويا.

(١) قومي ترانو :-

هڪ قومي ترانو جيڪو سڀا جي ڪنهن ڪارج جي شروع ۾ ڳائڻ لازمي ٺهرايو ويو. اِهو ترانو موتي پرڪاش جو تاهيل مقرر ڪيو ويو.

''آنديءَ ۾ جوت جڳائڻ وارا سنڌي،

خاڪ ڪي سون بڻائڻ وارا سنڌي ....``

(٢) سڀا جو جهنڊو :-

سڀا جو جهنڊو مقررڪيو ويو جيڪو هن ريت ٺاهيو ويو. ''هلڪي نيري رنگہ جي مستطيل پاسن واري ڪپڙي جي وچم سفيد گول اَندر سنڌي مٽڪي جو چٽر ۽ ساڄي پاسي مئيرو موهن جي دَڙي واري نرتڪيءَ جو چٽر.

جهنڊي جي معما (يا سمجهاڻي) هن ريت ڏڌائي ويئي.
هلڪو نيرو رنگہ:- سنڌين جي شانتيمہ سڀاءَ جي خصوصيت.
وچم اَڇو گول: (چنڊ وانگر) صلح، سادگي ۽ سندرتا جو اُهڃاڻ.
گهڙو ۽ نرتڪي: سنڌي سازن جو مور، گهڙو ۽ پاسي ڪان موئن جي دڙي مان نڪتل نرتڪي جو پتلو، سنڌي سنسڪرتيءَ جي محانتا جو نشان.

(٣) پرتگيا پتر: هڪڙو پرتگيا-پتر تيار ڪيو ويو جيڪو سڀا جي پروگرامن جي شروع ۾، عام خلق سان گڏ اُٿي بيهي اُچاريو وڃڻ لازمي ڪيو ويو.

سڄي جوڙجڪ جو پاس ٿيڻ هڪ اَهم تواريخي حاصلات هئي.

بيءِ طرح به گانڌيڌام، جنهن ۾ ڪنڊلا، گوپالپوري، آديپور جون بستيون به اَچي وڃن ٿيون، هڪ اَهم جاءِ آهي. ڪنڊلا بندر جيڪو گانڌيڌام جي پرسان ٺاهيو ويو آهي تنهن جي شروعات ڪان وٺي اِها ئي مراد هئي ته ڪراچيءَ جي بندر جون سڪون لاهيندو ۽ ڀارت جي اولهه ڪناري تي هڪ وڏو ۽ عاليشان بندر ٿيندو جيڪو واپاري توڙي اِقتصادي طرح کان گانڌيڌام لاءِ گھڻو مددي Base ٿيندو.

اَهڙي بندر جو سير ڪرڻ لاءِ ٻئي ڏينهن صبح جو پروگرام رکيو ويو هئو ۽ هڪ اِسپيشل ٽرين جو بندوبست ڪيو ويو هئو جنهن ۾ ڊيليگيٽن سان گڏ مڪاني ماڻهن ۽ والنٽيئرس سميت اٽڪل ٻن- اَڍائي هزار ماڻهن ڪي ڪنڊلا بندر تي وٺي هليا. سمنڊ ۾ ڪجھه جهاز بيٺا هئا. ڌڪي تي گھٽي واري ڦيري ڪان هئي. هيڪڙ ٻيڪڙ جهازن مان مال لهي رهيا هئا ۽ ڪن جهازن ۾ مال، خاص ڪري ڪاٺ جا وڏا شاهي بنڊ ڪرينن معرفت چاڙهي رهيا هئا. هڪ جهاز مان لوهه جو خارج ٽڪرائو لاهي رهيا هئا. اُتي حاضر ڪم ڪندڙن مان معلوم ٿيو ته سهائي رات جو هن ڌڪي تي بيهبو ته ڪراچيءَ جو لائيٽ هائوس روشن منارو به نظر ايندو. اَهڙو تصور ڪري آيل سنڌين جون دليون ته اَصل اُڇلون ڏيئي رهيون هيون ۽ سندن اَکيون آليون ٿي ويئون. ڪجھه وقت پٽر ٻڌجي سامهون نهاريندا رهيا.

ٻئي ڏينهن جي شام جي وقت وري سيپٽڪ پروگرام رکيل هئو جيڪو (Indian Fertilisers Co) اِفڪو جي کليل هال ۾ ٿيو جنهن ۾ ڀارت جي جدا جدا شهرن مان آيل سنگيت ٽولين، ناٽڪ گروپن توڙي نرتيه منڊلين خوب ملهايو ۽ هزارن ماڻهن جي هجوم کي منتر-مگڌ ڪري ڇڏيو. رات جو دير تائين خلق جمي ويٺي رهي. هن پروگرام ۾ ڀارت جي اَلگ اَلگ شهرن مان آيل سنڌي سنگيتڪارن، ناٽڪ ڪلاڪارن حصو ورتو. سنڌيءَ جي مڪاني ڪلاڪارن، جن ۾ ڪي ڪڇي ٻوليءَ جا سازيندڙ مسلمان منگٺهار به

هئا، تن به پاڻ خوب ملهايو. جن ۾ خاص طور نڙ، تنبورو، آلغوزا، پوٽينڊا جا ماهر سازيندڙ به شامل هئا. واه جا واڄٽ وڄايائون. اِڪو جو سڄو ماحول سُر- سنگيت سان معطر ٿي ويو هئو. ماٺهون وڄڻ لاءِ تيار ڪونه هئا. لاچار سازيندڙ ۽ ڳائيندڙن جي به تڪ جو ويچار ڪري ۽ ايندڙ ڏينهن جي پروگرام کي ڌيان ۾ رکي، رات جو ٢ بجي متل ميلي کي ڇڏيندي خلق کي عرض ڪيو ويو ته اَڄ وڃي آرامي ٿين. سپاٽي جا ڀاڳ سپاٽي سان.

ٽئين ڏينهن جي صبح واري ساهتڪ بيٺڪ آديبن جي نالي هئي جنهن جو مهورت پروفيسر ڪماري پوپٽيءَ هيراننداڻي ڪيو ۽ پنهنجو پاڻ اَهڙو ته تيار ڪري آئي هئي جڻ بُليٽ ٽرين. ڏاڍي اَثرائتي تقرير ڪيائين ۽ سيني ساهتڪارن کي حيرت ۾ وجهي ڇڏيائين. هر لحاظ کان سندس پاڻ ساراه جوڳو هئو . اَهڙو اَثرائتو ۽ تزپاڻ ورلي ڏٺو ويو هو. چوڌاري واه واه ٿي ويئي.

تعليمي وشيه تي پڻ بيٺڪ رکي ويئي هئي. جنهنجي صدارت جهمٽمل ٽلواڻي ڪئي، جو خود به هڪڙو ماستر صاحب هئو اِسڪول به شروع ڪيو هئائين. تنهن ۽ ٻين اُستادن اِسڪولي تعليم ۾ ايندڙ ڏکيائن، مسئلن ۽ تڪليفن بابت سوالن تي ويچارن جي ڏيوڻ ڪئي ۽ ڪي آزمائشي طلبون پڻ هڪ نهراءُ جي روپ ۾، اُن بيٺڪ ۾ پاس ڪري ورتيون جيڪي مرڪزي سرڪار توڙي گجرات سرڪار لاءِ هيون.

آل اِنڊيا باڊيءَ جو نالو ''اَکل ڀارت سنڌي ٻولي ۽ ساهت سڀا'' رکيو ويو جنهنجي مکيه عهديدارن جي چونڊ ڪليل اِجلاس ۾ ڊيليگيٽن طرفان هٿ مٿي ڪٽي ڪرائي ويئي. ٽي مکيه عهديدار هئا (١) پرڌان (٢) جنرل سيڪريٽري ۽ (٣) خزانچي. هنن ٽن عهديدارن جي چونڊ يڪراءِ ٿي. پرڌان پروفيسر منگهارام يو. ملڪاڻي، جنرل سيڪريٽري اي. جي. اُتم ۽ خزانچي ڏرمداس ڪشتريا. باقي ڪاروباري ڪاميٽيءَ جي ١٨ ميمبرن لاءِ پرڌان کي اَختياري ڏني

ويئي تہ ڪاريہ ۽ لياقت جو خيال ڪري برڪہ آديبن، ودوانن، تعليمدانن ۽ ڪلاڪارن مان چونڊي ظاهر ڪري. پروفيسر ملڪاڻي، اي. جي. اُتم ڪن ٻين مکيہ ڪم ڪندڙن جي نندي ڪاميٽيءَ ۾ ١٨ ميمبرن جا نالا طئہ ڪيا جن ۾ اَلڳہ اَلڳہ شهرن ۽ سنستائن جي برڪہ ڪم ڪندڙن جا نالا شامل هئا. اِهي سڀ نالا رات جو، ٿليل اِجلاس ۾ مشاعري جي شروع ٿيڻ وقت ظاهر ڪيا ويا.

سميلن جو آخرين اِسم مشاعرو رات لاءِ رکيو ويو هئو ۽ سنڌين جي قومي ڪوي شري هوندراج دکايل، ڪوي سميلن جي بيٺڪ جي صدارت قبولي هئي. هري دلگير جيڪو زماني کان هوندراج دکايل جو ساٿي هئو ۽ شاعريءَ ۾ نئين ڌارا جي نرماتا ڪشنچند بيوس جو شاگرد هو تنهن کي مشاعري هلائڻ جي واڳہ ڏني ويئي. هن صاحب شاعرن جي واقفيت ڏيندي ڪين مشاعري ۾ پنهنجو اِسم پيش ڪرڻ جي نينڊ واري رسم اَدائي خوب شاندار نموني نڀائي. مشاعرو مئتري وديالیہ جي گول ميدان تي رکيو ويو هئو. ميدان تي تالپتريون پٿاري چوڌاري هيٺ وهڻ جو بندوبست ڪيو ويو هو ۽ سامهون هڪ طرف منچ کڙو ڪيو ويو هو. منچ ڪافي وڏو هئو جنهن تي طول وهاڻن ۽ گديلن جو بندوبست هئو. شاعرن کي سڏي منچ تي وهاريو ويو. ٽيهہ چاليهہ شاعر تہ واہ جو ٿيندا، جن ۾ پارت پر جي ڪوين کي دعوت ڏني ويئي هئي. سڀ برڪہ وڏا شاعر حاضر هئا جن ۾ ڪي آزمايل هئا پر نوان ۽ نويل شاعر بہ پنهنجو نالو ڏيندي فخر محسوس ڪري رهيا هئا ۽ ڏاڍي شان مان سان اسٽيج تي براجمان ٿيندا ويا. دکايل ۽ هري دلگير تہ هئا ئي پر هرومل سدارنگاڻي، پريو وفا، اَرجن شاد، اَرجن حاسد، لڇمڻ ڪومل، ڪانجيلعل قاصد، موهن ڪلپنا، ايشور آنچل، اِندر پوچواڻي، ڪرشن راهي، موتي پرڪاش، رام پنجواڻي، لکميچند پريم ۽ ڪيترا پيا بہ هئا. مشاعرو ايترو تہ چميو جو خلق اَصل اُٿڻ جي ئي نہ ڪري پر ڪٿي تہ ڳالهہ کي سماپت ڪرڻو هئو.

گھر تي تہ ٻيو وارو بہ هليو وڃي پر ڳالھ ممڪن ڪانہ هئي.

★ ★ ★

سال ١٩٦١ لاءِ ڀوپال وارن سميلن جي دعوت ڏني ۽ آسانکي اهڙي قربائتي ڪوٺ کان اِنڪار ڪرڻ جو ڪوبہ سبب ڪونہ هئو. نوتو قبول ڪيو ويو، جيتوڻيڪ آسانجي ڀوپال ۾ ڪا خاص واقفيت ڪانہ هئي. گذريل سالن جي اندر هڪڙو جبرو جوان اڳيان وڌي آيو هئو،لڇمڻ ڪيسواڻي جهونو اخبار نويس، ”چئلينج“ هفتيوار جو سمپادڪ ۽ ڪانگريس هلچل جو جهونو سپاهي، اُهو ئي آسانجو مکيہ واقف ۽ ڪم ڪندڙ هئو. آجيان ڪاميٽي ٺاهڻ ۽ ٻيو بندوبست ڏسڻ لاءِ مرڪزي ڪاميٽيءَ ۾ ڪيرت ٻاٻاڻيءَ کي ڀوپال موڪلڻ جو فيصلو ڪيو جيئن سر زمين تي وڃي نظرثاني ڪري، سيني ڪم ڪندڙن کي ملائي هڪ ڪشادي آجيان ڪاميٽي ٺاهي. سياجي حڪم سان هو ڀوپال پهتو ۽ لڇمڻ ڪيسواڻيءَ جي گهر ۾ اچي لٿو. ٻئي ڏينهن ڀوپال جا مُکيہ ۽ سرگرم نوجوان جيڪي اڳيان اڳرا تي آيا تن ۾ ٻڌرمل چندناني، سدورومل راجپوت، جهمون ڇڳاڻي هئا ۽ تنهن ڪانسواءِ بزرگہ واپاري پڻ شامل ٿيا ۽ سات ڏنائون، جن ۾ مکيہ هئا ڊاڪٽر دولهڏنومل، سچديو وغيره.

شام جو چانھ پاڻي تي پنجاهہ- سٺ بزرگن ۽ نوجوان سنڌي دوستن جو ميڙ شاهڪ هوٽل ۾ رکيو ويو جتي شروعاتي واقفيت ۽ خيالن جي ڏي وٺ ٿي. دعوت تي آيل سيني سڄڻن مان هڪ آجيان ڪاميٽي مقرر ڪئي ويئي ۽ ڪاميٽيءَ تي ذميواري وڌي ويئي جيئن تہ سميلن جي تاريخن، ڊيليگيٽن جي رهڻ جو بندوبست، ڪلچرل گروپن کي دعوت موڪلڻ ۽ سميلن جي مهورت لاءِ ڪنهن مکيہ شخصيت جي چونڊ ڪرڻ. فيصلو ڪيو ويو تہ ٻئي ڏينهن تي هڪ وفد ٺاهي مڌيہ پرديش جي مکيہ وزير شري شنڪر ديال شرما سان ملڻ ۽ مهورت لاءِ وينتي ڪرڻ جو ڪم ڪرڻ خاطر سيا جي عيوضيءَ ۽ ٻين شهر جي معزز شخص سان سندس رهايش جي مڪان تي گڏجي

۽ دعوت ڏجي. شري شنڪر ديال شرما اُن وقت نہ صرف مڌيہ پرديش جو مکيہ منتري هئو بلڪ هو ڪانگريس جو وڏو نيتا بہ هئو. تنھن ڪانسواءِ جڏھين اسان کي چانھہ پيالي تي وھاريائين تہ ھڪ دلچسپ وشيہ کڏي ويئو تہ ھن سنڌين سان ڪيئن رھايو آھي ۽ وديش ۾ نوڪريون حت ڪرائي ڏيڻ ۾ ڪيئن مدد ڪئي آٿائين. شھر جي مکيہ سنڌين سان بہ گھڻا ئي ڀال ڀلايا آٿائين جن ۾ لڇمڻداس ڪيسواڻي بہ ھڪ ھئو جنھن پراڻي ڪانگريسيءَ جي حيثيت ۾ پنھنجو حق چڪي مڌيہ پرديش ڪانگريس ڪاميٽيءَ تي بہ ميمبر طور نامزد ٿي آيو ھئو. ”چئلينج“ ھفتيوار اَخبار جي سمپادڪ جي حيثيت ۾ پڻ چڱو ئي اَڳرو ھئو ۽ سرڪاري ماحول ۾ اَٿردار شخص ليکيو ويندو ھئو.

ڀوپال سميلن وقت ھلچل ۾ بہ ٽي ڳالھيون نيون نراليون ٿيون. لالسنگھہ اَجواڻي پنھنجي صدارتي تقرير ڏيئي پوري ڪئي تہ حشو ڪيولراماڻي، پراڻو پرسڌ وديارٿي اَڳوان ڳالھائڻ لاءِ اُٿي بيٺو. ھو دھليءَ جي ڊيليگيشن ۾ آيو ھئو ۽ دھليءَ واري پھرين سميلن (ڪنوينشن) ۾ تکو ڀھرو ورتو ھئائين. حشو ڪيولراماڻي ھڪڙو جوشيلو، نڊر شخص ھئو ۽ ڪلئي نموني اُنھن شخصن تي تنقيد ڪيائين جن منڍ کان وٺي ورھاڱي بعد سنڌي ٻوليءَ سان ماٽيلي ماءُ وارو رُخ اختيار ڪيو ھئو. سندس ڪڙي تنقيد اَلائي ڇو اَجواڻي صاحب برداشت ڪري ڪانہ سگھيو، جيتوڻيڪ ھو ڪانگريس نيتائن جو سمرٿڪ ڪونہ ھئو تہ بہ ڪڙو اعتراض وٺي حشو ڪيولراماڻي کي ڳالھائڻ کان روڪ وڌائين ۽ پنھنجي جڳھہ وٺڻ لاءِ ھدايت ڪيائين. ڪي جيڪي ترقيپسند گروپ جا اَڳرا شخص ھلچل ۾ پڻ اَڳيان اَڳيان ھئا تن کي پرڏان جي اَھڙي روش ڪانہ وڻي ۽ پرڏان جي اَعتراض تي اَعتراض ورتائون تہ حشوءَ کي ڳالھائڻ ڏنو وڃي نہ تہ ھو سميلن جو بھشڪار ڪري ويندا. ڪافي شورگُل ٿيو ۽ واڪو واڪاڻ ٿي پر ترقي پسند گروپ اَڏول رھي تہ حشوءَ کي پنھنجي تقرير پوري

ڪرڻ ڏني وڃي ۽ پوءِ ڪارروائي اڳيان وڌائجي. آجواڻي صاحب موقعي جي نزاڪت کي محسوس ڪيو ۽ حشوءَ کي تقرير ڪرڻ لاءِ سڏ ڪيائين. ٻئي طرف ڀھڙي گوڙ جي ڪري حشو به ڊڄو ٿي ويو هئو ۽ مختصر ۾ تمام هلڪي نموني تقرير ڪري پوري ڪيائين ۽ سميلن جي ڪارروائيءَ کي اڳتي وڌڻ ڏنائين.

پر اِن کان وڌيڪ جهڳڙي ۽ متڀيد وارو مدو اُٿيو ته هن سميلن ۾ ايندڙ سال لاءِ سڀا جو سيڪريٽري ڪير ٿئي. اي.جي. اُتم ٿي سال (۵۹-۶۰-۱۹۶۱) جنرل سيڪريٽريءَ جو عهدو ماڻي چڪو هئو. آڏيبن جو هڪڙو طبقو اُتم جي کهري ۽ رُکي وهنوار ڪري ناراض هئو، جن چاهيو ٿي ته جنرل سيڪريٽري ٻيو ڪو ٿئي جيڪو سيني کي قبول هجي. ٻئي طرف هڪڙو طبقو اهڙو به هئو جنهن اُتم کي ڪميونسٽ ڌارا جو حمايتي هئڻ ڪري ناپسند ٿي ڪيو جن ۾ آر.ايس.ايس. وارا جزا به هئا. اُنهن چاهيو ٿي ته لوڪناٿ جيٽلي کي جنرل سيڪريٽري چونڊيو وڃي. جن سڀا کي گهٽي ۾ گهٽي اوچ تي آڻڻ ۾ شڪتي ڏني هئي، سي هڪ آر.ايس.ايس. جي سرگرم ڪم ڪندڙ کي سڀا جو جنرل سيڪريٽري جو عهدو ڏيڻ لاءِ بلڪل تيار ڪونه هئا ۽ ويهن ننهن جو زور لڳائي به اِهو عهدو هڪ سال وڌيڪ اُتم کي ڏيڻ ٿي چاهيو جو آزمودگار ۽ برجستو ڪم ڪندڙ هو.

موهن ڪلپنا جيڪو آسانجو دوست ۽ نرپکش طبقي جو اڳوان هئو سو پڻ اُتم جي فاعدي ۾ نه هئو ۽ ناهه جي ڪوشش ڪري رهيو هئو سو ڪنهن وقت ڪيرت وٽ آيو ۽ اَچي چيائينس ته ”اَسين ترقيپسندن جي خلاف ڪونه آهيون. پر اَسين اُتم جي خلاف آهيون جو هن پنهنجي رُخ ۽ روَش سان ڪيترن آڏيبن کي رنجايو آهي.“ هن ڪيرت اَڳيان رٽ رکي ته ”تون (ڪيرت) اَگر جنرل سيڪريٽري ٿيڻ لاءِ تيار هجين ته اسين لوڪناٿ جيٽلي کي پاسيرو ڪري ويندا سون ۽ توکي يڪراءِ چونڊائيندا سون اِهو منهنجو وچن آهي.“

ڪيرت بلڪل سچي دل سان چيو ته، ”پنهنجي متر اُتم جي

FROM LIBRARY OF
A. J. UTTAM
Info@sindhisangat.com

بنا ڪارڻ مان گهٽتائي نٿو ڪرڻ چاهيان. سڀا ڪي چڏي، جي ڏسبو ته هو هڪ سچو، ايماندار ۽ هڏ ڏوڪي ڪم ڪندڙ آهي. مان ڪيس ئي سپورٽ ڪندس ۽ ڪٽائيندس.''

ٻئي ڏينهن شام تائين، جڏهن چونڊون ٿيڻيون هيون، ڪوبه سمجهوتو ڪونه ٿيو ۽ ڪليل ووٽ رستي پهرين صدر ۽ پوءِ جنرل سيڪريٽريءَ جي چونڊ ڊيليگيٽن جي سامهون آئي.

ڪلپنا ۽ هڪ اَڌ ٻئي اُتم جي اُميدواريءَ خلاف ڳالهايو ۽ لوڪناٿ جو نالو پيش ڪيو ۽ ڪيرت اُتم جي گڏن جو ورنن ڪري سندس نالو تجويز ڪيو ۽ ڪيس چونڊڻ لاءِ زور ڀريو. چونڊون ٿيون. پروفيسر ايم.يو. ملڪاڻي يڪراءِ پرڌان چونڊيو ويو ۽ جنرل سيڪريٽريءَ جي چونڊن ۾ ڪليل ووٽن ۾ اُتم کي هڪ هزار ڊيليگيٽن مان ۷۵ سيڪڙو ووٽ مليا ۽ جيٽلي ۲۵ سيڪڙو مس ڪٽي سگهيو.

اوچتو اَچي خوب برسات پيئي ۽ اَندرين توڙي ٻاهرين گرمائش اُڏامي ويئي. زوردار بارش ڪري ڪارروائي مهمل ڪئي ويئي. ڪلاڪ ڪانپوءِ رسوئي وغيره جو اونو لاهي ڪلاڪارن ڏڪڻ تي اَتو لڳايو. جڏهن سميلن جي ڪلچرل پروگرام ۾ ويناسون ته اَندر ۽ ٻاهر شانتيءَ جي فضا تاري هئي ۽ ڪلاڪارن اُهي واڄٽ وڄايا جو ڇا چئجي.

جدا جدا شهرن مان ڪيترائي ناٽڪ-ڪار، نرتيڪار، سنگيتڪار ۽ ٻيا ڪلاڪار آيل هئا جن سيني پنهنجي ڪلا جو جوهر ڏيکاري خلق کي خوب وندرايو پر هن پروگرام ۾ گوبند مالهيءَ جي ڪلاڪار منڊل اَصل واڄٽ وڄائي ڇڏيا. خاص طور ڀڳونتي ناواڻي ته خلق تي اَصل ڇانئجي ويئي. ڪرشن راهيءَ پنهنجا بيت، ''سنڌ ۽ سنڌي'' اَهڙي ته سريلي ۽ درد ڀرئي اَنداز ۾ پيش ڪيا جو جڏهن Climaxe تي پهچي آخرين بند تي ڳاتائين ته رات جي سناٽي ۾ آخرين بند جا لفظ آزاد فضا ۾ لرزڻ لڳا:

”جيڪي هتي ڄميا، سي بہ سنڌي سڏبا
ڏارين وانگر جڏهن سنڌ ويندا
تہ ماڻهو چوندا- سنڌي آيا سنڌ ڏسڻ...“
تہ ماڻهن جا ڇهہ ئي ڇڄي پيا... اکين مان آبشار ٽئي نڪتا ۽ سڏڪا ڦٽي نڪتا. چوڏاري ماڻهون، زالين-مڙدين لڙڪ لاڙيندا رهيا.

★ ★ ★

١٩٦٢ ڀارت لاءِ سنڪٽ جو سال هئو جو چين ڀارت تي تبيت جي سوال تي دغابازيءَ سان حملو ڪري ڇڏيو هئو ۽ ماڪوڙين وانگر ڀارت تي ڏوڪيندا پئي آيا.

سڀا جي ڪاروباري ڪاميٽيءَ طرفان هن سال ١٩٦٢ جي سميلن جو هنڌ جئپور مقرر ڪيو ويو هئو جتي نوجوانن جي ٽولي ڏاڍي تيز-فهم، چست ۽ هڏڏوڪي هئي جن ۾ خاص طور تي همراهہ ’سندر اڳناڻي، لڇمڻ ڀمياڻي ۽ واسديو سنڌو - پارٽي‘ جي تياري مشهور هئي جيڪي اڳتي هلي جئپور جي ٿمورتيءَ جي نالي سان مشهور ٿيا ۽ ڪم جي ڪافي ذميواري پاڻ تي همٰوار ڪيائون. اِها ٿمورتيءَ سڀا سان خوب هٿ وٺائي بيٺي هئي ۽ جئپور مان اڳتي هلي هڪ چٽرن سان هفتيوار رسالو ”سهڻي“ شروع ڪيائون.

ڪيرت ٻاٻاڻي جئپور سميلن جي بندوبست جي جاچ پرتال ڪرڻ لاءِ جئپور پهچي ويو هو تہ اُتان جي ڪم ڪندڙن مخول ڪئي ۽ ڪلي ٻڌاياائونس تہ هنن اڳئين رات آل اِنڊيا ريڊيو تان سڀا جي پرڌان لالسنگهہ اَجواڻيءَ جي پڌرائي ٻڌي آهي جنهن ۾ چيو ويو آهي تہ ”ڀارت لاءِ سنڪٽ ڪال آهي جنهن ڪري سڀا جو سميلن مهمل ڪيو ويو آهي. جيئن ئي حالتون سڌريون (Normal) ٿينديون تہ نيون تاريخون مقرر ڪيون وينديون.“

ڦرين تہ ڪيرت کي وشواس ئي نہ آيو تہ ڪيئن سميلن مهمل ڪيو ويو آهي ۽ ڇو مهمل ڪيو ويو آهي. ڪيس ٻاهہ وٺي وئي تہ هيڪاري هيءَ ئي وقت هئو جو ساري ڀارت جا سنڌي عيوضي هڪ

هند ڳڌجي حملاور ڌارئين سرڪار تي سخت جلد ڪري سگهيا ٿئي. پر ڪوپڙي ڪوپڙي مت نياري. آهڙي حالت ۾ خاموش رهڻ بهتر هئو سو تپڙ ٻڌي واپس موٽي اَچڻو پيس. اِن وچ ۾ ڌارين حملاور سرڪار خلاف سچو پارت اُتي ڪڙو ٿيو هو جنهن ۾ آسانجو اعتراض، درياه ۾ هڪڙي لهر هئي! لٽيرن جي حملي جو سنڪٽ، ڪنهن نه ٻوليءَ جي سميلن ڪان ڪنهن به حالت ۾ اَڳرو ۽ متي هئو. پر تڪڙ ڪرڻ جي بجاءِ، هڪڙو تڪڙو ميڙ ڪوٺائي، صلاح مصلحت ڪري سميلن کي مهمل ڪرڻ وڌيڪ لوڪشاهي هئو.

خوشقسمتي هئي جو هند- چائنا جي جنگ جو سمو جلدي پورو ٿي ويو ۽ صلح شانتيءَ جو وايو منڊل موٽي آيو. آسان سميلن ۾ دير وجهڻ نتي چاهي. ڪاروباري ڪاميٽيءَ جو تڪڙو ميڙ گهرائي اُن ۾ نيون تاريخون طئه ڪيوسون ۽ ٢٦-٢٧-٢٨ آڪٽوبر ١٩٦٢ تي ڇهون سميلن گهرائڻ جو فيصلو ڪيوسين. ٻنهين ڌرين جي سهوليت ۽ رضامندي سان تاريخون پڌريون ٿيون ۽ چوڌاري ڪم جون سرگرميون شروع ٿي ويئون.

آجيان ڪاميٽيءَ جو چيئرمن جسٽس اِندرسين ايسراڻي مقرر ٿيو. اَجمير ۽ راجستان جي ٻين مکيه شخصيتن جو هڪ صلاحڪار بورڊ ٺاهيو ويو جنهن ۾ مدبرن کي شامل ڪيو ويو جن ۾ مکيه سڄڻ هئا سيرومل وشنداس (سنڌ جو اَڳيون ڪانگريسي ۽ ايم. ايل. اي) ٿانورداس پنجابي، ڪوڏومل شامداس، چوهڙمل ٻالچند، تولارام ايسرداس، هري رام چيلارام، واڌوا ٽي. ڪيسواڻي، رامچند سياڻي (هندو اَخبار اَجمير جو سمپادڪ)، ڊاڪٽر پوهومل (تازو چونڊيل ايم. ايل. اي) اَجمير، ڊاڪٽر ترلوڪ آسناڻي (ڪوٽا) موهنلعل واسواڻي (اُديپور) لونگمل پيرومل (جوڌپور) هرومل تولاڻي (اَلِوَر). آجيان ڪاميٽي ۽ صلاحڪار بورڊ کي وشال روپ ڏنو ويو ۽ اَلڳ اَلڳ ڌرين ۽ ويچارن جي شخصن کي ڪنيو ويو. آجيان ڪاميٽيءَ پاڻ، ڪم جي ورڇ جي حساب سان هر ننڍي وڏي ڪم لاءِ، مشاعري ڪان ويندي پنڊال جي

بندوبست تائين ڪل ١٥ سب ڪاميٽيون ٺاهي، هر ڪنهن کي الڳ ڪنوينير مقرر ڪري ڏنو ويو.

آجيان ڪاميٽيءَ هڪ ساراه جوڳو ڪم ڪيو جو راجستان پرديش جي ٢٦ ضلعن جي تعليمي کاتي جي انسپيڪٽرن کي هڪ خط لکي عرض ڪيو هئو تہ راجستان ۾ سنڌي پرائمري ۽ مڊل اسڪولن جي تعليم جي حالت ڪهڙي آهي تنهن بابت انگہ اکر ڏنا وڃن. ٢٦ اسڪولي اختياريءَ وارن مان فقط ڏهن اسڪولن وٽان انگہ اکر آيا. باقي ٻين وٽان ڪوبہ احوال ڪونہ آيو. هڪ شهر پيلواڙا کي ڇڏي، باقي ٻين (٩) اسڪولن ۾ سنڌي عربي لپي پڙهائي ويندي هئي. شاگردن جو جملي تعداد پنج هزار هئو جنهن مان جئپور ۾ گهٽي ۾ گهٽو تعداد ١٣٥٠ ۽ بونديءَ ۾ توري ۾ ٿورو ٥٤ هئو. جئپور ۾ ٨٢ ماستر هئا ۽ بونديءَ ۾ صرف ٢ ماستر هئا. ڪوٽا ۾ سادا نوَ سوَ شاگرد ۽ ٣٠ ماستر هئا. چارٽ ٺاهي اهي انگہ اکر سميلن جي موقعي تي ڇپيل، سووينير ۾ ڏنا ويا، جنهن ۾ ائين بہ چيو ويو آهي تہ ڪن هنڌن تي سنڌي ٻوليءَ ۾ تعليم ڏيڻ جي طلب ڪانہ ٿي آهي تہ ڪن هنڌن تي اسڪولي ڪتابن جي اڻاٺ ڪارڻ سنڌيءَ ۾ تعليم ڪانہ ڏني ٿي وڃي تہ ڪٿي وري ماسترن جي بندوبست جي ڪوتاهيءَ ڪارڻ اسڪول هلائي نٿا سگهجن.

سميلن ٿيڻ کان اڳ بدقسمتيءَ سان ڪيرت کي اوچتو اچي ملو نڪتو. ڳچي سڄي پيس ۽ ڳالهائڻ ۾ فرق پئجي ويس. سندس گهرو ڊاڪٽر هاسارام راوتاڻي چوي تہ هھڙي حال ۾ ڪيرت جو ٻاهر وڃڻ خطري کان خالي ڪونهي. هو سُنِ ۾ پئجي ويو. ڊاڪٽر کي التجا ڪيائين تہ کو ترت علاج ڪري. ڊاڪٽر چيو تہ، ”هن مرض جو ڪوئي ترت علاج ڪونهي. پنهنجي وقت تي ايندو ۽ پنهنجي وقت تي موٽ کائيندو.“ ڪيرت لاچار ٿي ويو. ڊاڪٽر چوي، ”کو زمين آسمان هيٺ مٿي ڪونہ ٿي پوندو. ٻاهر نڪرڻ جو خيال اصل لاهي ڇڏ. اِها بيماري قاتل آهي. سميلن توکانسواءِ بہ ٿي ويندو.“

ڪيرت من ۾ چيو تہ ’جي ڊاڪٽر راوتاڻي جيئن ڳالھہ ٿو ڪري مونکي هوش ڪان ڪم وٺڻ گھرجي ۽ جذباتي ٿيڻ نہ گھرجي ۽ ڊاڪٽر جي صلاح کي مڃڻ گھرجي.‘ لاچار ٿي هن جئپور وڃڻ جو فيصلو ڦيرائي ڇڏيو ۽ دل تي پٿر رکي ڇڏيائين. دل پيئي چويس تہ، ضرور ڪو ڌماڪو ٿيندو. ڪو بمگولو ڦاٽندو. ٽي ڏينهن ڪيرت ساھ روڪي ويٺو تہ دوست موٽي اَچن تہ سميلن جون خبرون ڏين-وٺن. چوٿين ڏينهن شام جو هو بستري تي سمهيو پيو هو تہ ٻہ چار دوست، جيڪي جئپور سميلن تان موٽيا هئا، سي سندس گھر اَچي پهتا جن ۾ پروفيسر رام پنجواڻي موهن ڪلپنا ۽ هڪ اَڌ پيو بہ هو.

پروفيسر رام پنجواڻي ڏاڍو ششدر ۽ مونجهاري ۾ هئو. سندس پرڏانپٽي هيٺ سنڌي عربي لپيءَ جي فاعدي ۾ سندس بيخبري ۽ اَڻڄاڻائي ڪان (سندس چوڻ موجب) ڪليل اِجلاس ۾ ٺهراءُ پاس ٿي ويو هئو جنهن تي هو پاڻ بہ پريشان هئو ۽ ديوناگريءَ واري ڌر بہ پريشان، دکي ۽ غصي ۾ هئي. اُن ڌُر ۾ سندس تمام ويجها متر هئا ۽ ڪانگريسي اَڳوان پڻ (خاص طور جيرامداس دولترام ۽ ٻلديو گاجرا) جنهن لاءِ هو معافي طلب هئو ۽ خاص مون وٽ آيو هئو تہ اِنهيءَ ٺهراءُ تي عربي سنڌي لپيءَ وارا زور نہ ڏين ڇاڪاڻ تہ تحرڪ ٽٽي ويندي. هنجو ڇٽو اِرادو هو تہ ڪيرت پنهنجن دوستن کي باز آڻي ۽ هن گنڀير حالت کي سڃاڻي وٺي. ڪيرت چيو، ’’مان سوچيندس.‘‘

هن جڏهن شانتيڪي نموني ههڙي حالات (Situation) تي سوچيو تہ کيس لڳو تہ آسانجي دوستن، جئپور سميلن ۾ سنڌي عربيءَ جي حمايتن جي گھٽائي جو فائدو وٺي ۽ پروفيسر پنجواڻيءَ جي الغرضائي سبب ٺهراءُ پاس ڪرائي ورتو آهي. ٺهراءَ جي ٻولي بہ ڪجھہ اَهڙي هئي جو پنجواڻي اُن جي اوٽ ۾ جان بچائڻ ٿي چاهي. Operative جملو هو تہ، ’’سميلن اِن .راءَ جو آهي تہ سنڌي ٻوليءَ جي لپي سنڌي عربي ئي ٿيڻ گھرجي.‘‘ رام پنجواڻي چوي

تہ ''اِهو ''ئي'' لفظ منهنجي نظر تي ئي ڪونہ چڙهيو تنهنڪري مان بيقصور آهيان.''

هئو تہ ڏڏڙ ۾ پير پر تحرڪ جي تتڻ جو خيال ڪري آسان چيو تہ ''تهراءُ واپس ڪونہ ورتو ويندو پر ''ئي'' لفظ تي زور ڪونہ ڏينداسون. حالتون جهڙي حال ۾ آهن، رهڻ ڏينداسون.''

ٻئي ڏينهن شام جو جئہ هند ڪاليج جي پُروفيسرس روم ۾ جڏهن ٻنهين ڌرين جا پنج پنج عيوضي پروفيسر رام پنجواڻي ۽ قانودان رام چينملاڻيءَ سان صلاح لاءِ مليا تہ گهڻي بحث، ڪٽ پٽ ۽ واڪو واڪاڻ ڪانپوءِ اِهو يڪراءِ فيصلو بيٺو تہ ڳالهہ کي جيئن آهي، تيئن رهڻ ڏيو، پرُ تهراءُ واپس ڪونہ وٺبو ۽ اُن تي هرو پرو زور بہ نہ ڏبو. ٻنهين طرفن جي ڪارپٽ رهجي آئي. لپيءَ جي سوال تي ڦوٽ ٽري ويئي (حال في الحال)

جئپور ۾ ڇهون اَکل ڀارت سنڌي ٻولي ۽ ساهت سڀا جو سميلن هر لحاظ کان اَهم ثابت ٿيو. سميلن جي صدارت ڪرڻ لاءِ راجستان جي مکيہ وزير موهنلعل سکاڙيا کي دعوت ڏني ويئي هئي ۽ ڀارت جي اَهم-ترين شخصيتن جا شپ سنديش آيل هئا جن ۾ مکيہ هئا :- ڊاڪٽر ذاکر حسين (وائيس پريزيڊنٽ آف اِنڊيا) سنپورڻانند، گورنر راجستان، آل اِنڊيا ڪانگريس ڪاميٽيءَ جو پرڌان ڊي. سنجيوا ريڊي، پارليامينٽ جو ميمبر اَٽل بهاري واجپائي، سرسنگهہ چالڪ گروجي ايم. ايس گولويلڪر، پٽنائڪ، اوڙيسا جو چيف منسٽر، سنت ليلاشاهہ آديپور، جئپور جي راڻي گايتري ديوي، مهاراشٽر جو گورنر مسٽر ايچ. ڪي. چنداڻي ۽ بهار جو گورنر، وغيره . اِنهن سڀني شپ اِڇائن جي روپ ۾ سميلن جي سوڀ لاءِ ڦول پري موڪليا هئا. خاص طور سنت ليلاشاهہ جو سنديش اُتساهہ جنڪ هئو جنهن لکيو هو تہ ''مان پاڻ اَچي شريڪ ٿيندس پر جي نہ آيس تہ ايشور اَوهانجو سهائي ٿيندو.''

ڏينهن جي وقت ڊيليگيٽن جون ٻئٺڪون ٿيون جن ۾ سنڌي ٻولي، تعليم ۽ ڪلچرل جي واڌاري لاءِ سرڪار کان واجبي گهرون

ڪرڻ جا نعرا پاس ٿيا ۽ رات جي وقت سنگيت، ناٽڪ، راڳن ۽ لوڪ ناچن جا اِسم ڏيکاريا ويا جن ۾ ٻاهران آيل ٽوڙي جئپور جي مڪاني ڪلاڪارن خوب نڀاهيو خاص طور گورڌن پارتيءَ جي گروپ ۽ مسز ايسراڻي واه جو رنگ لڳايو. نرتيه ۽ ناٽڪن ۾ نوجوان ڪلاڪارن سندر اگناڻي، لڇمڻ ڀمڀاڻي ۽ واشديو سنڌو پارتي، سوپراج آسومل واه جي پيش ڪش ڪئي. ڪلچر پروگرام ٻال واٽڪا (رام باغ) ۾ ٿيو جنهن جي صدارت شري مترااداس ماتر گهرو وزير (راجستان) ڪئي.

ٽئين ڏينهن تي رات جو اَکل ڀارت سنڌي مشاعرو ٿيو جنهن ۾ ڀارت جي اَلڳ اَلڳ شهرن مان آيل برک ڪوين ۽ مڪاني ڪوين حصو ورتو . ڀاڳ وٺندڙ ڪوين جو جملي تعداد ٣٠ هئو جن ۾ هري دلگير، هوندراج دکايل، گورڌن ڀارتي، هريڪانت، لڇمڻ ڀاٽيه، نارائڻ شيام، سترامداس ڪلياڻي، اَرجن شاد، ڪرشن راهي، اَرجن حاسد، لکميچند پريم، اِندر ڀوڄواڻي، جهامنداس مسافر، ڀهلاج مسافر، ڪمل پياسي؛ سيرو سياه، هاسارام پپيا، واسديو نرمل، ڪيرت ٻمهرچنداڻي، ڪشنچند رنجايل، سروج ڪمل، آشا درگاپوري ۽ مشاعرا ڪاميٽيءَ جو چيئرمن لڇمڻ ڀمڀاڻي هئو.

هن سميلن ۾ ڪيترا ئي نامور شخص به شامل ٿيا جيئن ته گوسوامي برهمانند، گوبند سنگهه منسڪاڻي ۽ ٻيا. سميلن جا مکيه اُديش پڻ سميلن جي سووينير ۾ ڇپيا ويا جيئن ته :

(الف) سنڌي ٻوليءَ کي ڀارت جي جوڙجڪ ۾ داخل ڪرائڻ لاءِ ڪوشش ڪرڻ ۽ جوڙجڪ جي فقيري ٢٢٨ ۽ ٣٥١ مطابق سنڌي ٻولي ۽ ساهتيه ذريعي ٻوليءَ جي ترقي لاءِ هندستان جي ٻين ٻولين جيان ڀاڳ وٺڻ.

(ب) هندستان جي ٻين ٻولين جي ساهت سان ڏي وٺ ڪرڻ.

(پ) سنڌي ٻولي، ساهت ۽ سنسڪرتي جي واڌاري لاءِ ڪوششون وٺڻ.

(ڀ) سنڌي ساهتڪارن، ڪلاڪارن ۽ سنستائن جي همت اَفزائي ڪرڻ.

سنڌي ساهت سڀا (جئپور) جنهنجي نيند تي سميلن ڪوٺايو

ويو هو سا آڪل پارت سنڌي ٻوليءَ ساهت سڀا سان شامل ٿيل سنسٿا هئي ۽ ڪافي وقت کان سرڪار سان سنڌي جاتيءَ جي سوالن تي لکپڙهه پئي ڪندي رهي هئي.

★ ★ ★

اُتر پرديش ۾ هلچل منڊ کان ولي ايڏو زور ڪونه ورتو هئو. مکيه ڪارڻ اِهو هئو جو اُتي سنڌي ٻوليءَ جي تعليم جو ڪوبه بندوبست ڪونه هئو. جيئن سنڌ مان آيل ماسترن ٻين وڏن شهرن ۾ سنڌي ٻوليءَ جا اِسڪول کوليا، سنڌي ٻوليءَ جو ڪجهه واهپو شروع ٿيو ۽ ڪجهه ساهتڪ سرگرميون به شروع ٿي ويون، اِها ڳالهه اُتر پرديش ۾ ڪانه ٿي. ڪافي وڏا شهر اُتر پرديش ۾ پڻ هئا جتي سنڌي جاتيءَ جا فرد به ڪافي آنداز ۾ اَچي وسيا هئا. پر اُهي گهڻو ڪري واپاري طبقي مان هئا جن پنهنجي ڀلائي قومي ڀاشا هنديءَ ۾ سمجهي ۽ پنهنجي آئيندي کي هندي ڀاشا سان جوڙي رکيو.

اُتر پرديش ۾ ڪجهه وڏا شهر- ڪانپور، لکنئو، آگرو، اِلهاباد، بنارس وغيره هئا ۽ اُنهن ۾ ڪن سنڌي-پرست عالمن شروعات ۾ سنڌي اِسڪول برپا ڪيا پر لپي ديوناگري ڪري سنڌي ٻوليءَ جو پاڙون شروعات ۾ ئي ڪاٽي ڇڏيون. اُهي اِسڪول ٿورا سال هليا پر گهڻو وقت قائم ڪونه رهي سگهيا. هن وقت اُهي اِسڪول اُنهن شهرن ۾ آهن اَلائي نه، سنڌن هستين جو ڪو مضبوط اُهڃاڻ ته ڪونه ٿو ملي. سنسٿائي سطح تي پڻ ڪا سنسٿا ايترو اُيري ڪانه سگهي جو ايڏو اَثر ڏيکاري سگهي. ''سنڌو سماج لکنئو'' ئي هڪ اَهڙي سنسٿا آهي جنهن پنهنجي مستيءَ جو شعاءُ ڏيکاريو ۽ اَڄ تائين زنده هئڻ جو ثبوت ڏيئي رهي آهي.

سنڌو سماج طرفان ''سنڌي گلشن'' هڪ ٽماهي ساهتڪ رسالو شروع ڪيو ويو جو سنڌي عربي ۽ ديوناگريءَ ۾ مواد ڇپيندو آهي ۽ اَڄ ڏينهن تائين بانيم هلندو ٿو اَچي، جنهن ۾ نه صرف اُتر پرديش جي ليکڪن، عالمن ۽ ٻين جا ليک ڇپجن ٿا پر ساري

هندوستان جي ساهتڪ شخصن لاءِ ”سنڌي گلشن“ جا صفحا اڄ تائين کليل رهيا آهن. گذريل سالن ۾ جن سنڌي سماج لکنئو ۽ ”سنڌي گلشن“ سان پريم ۽ وفائيءَ جو رشتو ٻڌو ۽ قائم رکيو آهي تن ۾ سرو شري نيوند ڪيولراماڻي، راڌا ڪشن عالمچنداڻي، گيان موهناڻي، نارائڻ سامتاڻي (بنارس يونيورسٽي) پروفيسر ٽارواڻي، چوئٿرام آڏواڻي، ايشورلعل گرناڻي، جشن عالمچنداڻي ۽ ڪيترا ٻيا اڳرا رهيا آهن. بزرگن ۾ سدانند تولاڻي جيڪو سرن جي بنن جو وڏو واپاري هئو ۽ ڪانپور ۾ آئيس فئڪٽري جو مالڪ مسٽر جوتواڻي پڻ اڳرا ۽ وڏي دل وارا هئا.

اَڪل ڀارت سنڌي ٻولي ۽ ساهت سڀا اُتر پرديش جي مٿين بزرگن ۽ وڏين هستين سان هٿ هٿ ۾ ملائي ساهت سميلن لاءِ سواگت ڪاميٽي ٺاهي ويئي جنهنجو چيئرمن شري جوتواڻي چونڊيو ويو ۽ سرن جي بنن جي مالڪ شري سدانند تولاڻيءَ کي وائيس چيئرمن ۽ پروفيسر نارائڻ سامتاڻي کي ڪاروباري ڪاميٽيءَ تي کنيو ويو. سنڌي چترڪار شري پرمانند پنجواڻيءَ سميلن وقت پيش ٿيندڙ نماءَ جي ذميواري هم-وار ڪئي.

مرڪزي ڪاروباري ڪاميٽيءَ جي صلاح سان گوبند مالهيءَ تي بار رکيو ويو تہ سر زمين تي وڃي حالتن جو اَڀياس ۽ سروي ڪري، معتبر ماڻهن سان ملي سميلن جي آجيان ڪاميٽيءَ کي نظر مان ڪڍي جيئن ستين سميلن جي پڌرائي ڪري سگهجي. شري جوتواڻي (چيئرمئن) جي ساٿ سان مالهي سيني ڏرين، معتبر شخصن توڙي نوجوان ڪم ڪندڙن سان ملي، ڪين ڪنو ڪري، سميلن لاءِ ماحول تيار ڪري آيو ۽ سنڌس بمبئي پهچڻ ڪانپوءِ پريس پڌرائي ڪئي ويئي.

لڀيءَ جي سوال تي پروفيسر رام پنجواڻي جي ٻچتائي ۽ شڪي ونهوار ڪارڻ اَسان جا گهڻا ئي ڪم ڪندڙ ڪانئس ناراض هئا ۽ ٻيو دفعو سڀا جي سميلن جي صدارت هن ڪان ڪرائڻ لاءِ تيار ڪونہ

هئا. ڪيس ريٽي پروفيسر بي. ايڇ. ناگراڻيءَ جو نالو مٿي تري آيو ۽ ڪيس يڪراءِ لکنئو سميلن جي صدارت لاءِ چونڊيو ويو.

سنڌ جي اُترئين حصي (شڪارپور، سکر، لاڙڪاڻا) جو واپاري طبقو اُتر-پرديش ۾ اچي وسجي ويو هئو ۽ پروفيسر ناگراڻي جو نالو سنڌ جي اُترئين حصي ۾ وڳل هئو. شڪارپور جي هڪ ئي ڪاليج ۾ سنڌيءَ جي پروفيسر طور مشهور هئو ۽ خاص طور ساميءَ جي سلوڪن کي گڏ ڪرڻ ۽ خاص اَپياس ڪرڻ ۾ نالو ڪڍيو هئائين انڪري صلاح ڏني ويئي ته ڪيس جلوس ۾ ڪڍي، مهورت جي جڳهه تائين آندو وڃي. اَسان لاءِ جلوس واري رٿ سوني تي سهاڳو ٿي پيئي جو هن ڪان اَڳه هن سميلن لاءِ جلوس جو ويچار ڪونه آيو هئو. (اِئين ته ٻئين سميلن وقت بمبئيءَ ۾ اَسان جلوس ڪڍيو هئو جنهن ۾ ڊيليگيٽ گڏ ڪري بمبئيءَ جي فائونٽن ايراضي جي پرڪرما ڏيئي، يونيورسٽي لانس (چبر) تي اَچي ختم ڪيو هوسين. هندستان اخبار واري گهٽيءَ مان لنگهندي ڪي جوان زور سان نعرا هڻڻ لڳا ۽ وري ڪي جوان هندستان اَخبار جي آفيس ۾ اعتراض ظاهر ڪرڻ لاءِ ويا، پر اِهو ڪنهن به وڏي حادثي ڪانسواءِ ٿيو.

اَهڙي نموني ٻئين سميلن وقت ''سنڌونگر ۾ هڪ ڏينهن'' وقت به جلوس ڪڍيو ويو هو جنهن ۾ ڪوي دڪايل کي وٺلواڙيءَ اِسٽيشن کان ڪئمپ ڏانهن جلوس ۾ آندو ويو هو.)

جيئن ئي بمبئيءَ مان گاڏي لکنئو اِسٽيشن تي پهتي ته آجيان ڪاميٽيءَ جا والنٽيئر گاڏيءَ ۾ چڙهي آيا. پروفيسر ناگراڻي، گوبند مالهيءَ ۽ ٻين کي جلدي ٻاهر وٺي آئو گاڏين ۾ وهاري جلوس جي مُکَ ۾ اچي ٻيهاريائون. ٻيا سڀ ڊيليگيٽ اِسٽيشن تي ئي بيٺا رهيا ۽ سواريءَ جو اِنتظار ڪندا رهيا. جيئن ئي سواري ملي ٿي اُنهن کي به جلوس ۾ شامل ڪيو پئي ويو- اُتي بي خبريءَ ۾ هڪ اٽوٽنڊڙ ڳالهه ٿي پيئي. جئپور مان گورڌن ڀارتي پنهنجيءَ پارٽيءَ جي ڪلاڪارن سان اِسٽيشن تي بيٺو رهيو. ڪو به والنٽيئر کين وٺڻ نه

ويو. سندن دستوري آجيان جو نہ ٿي، تہ ڪين لڳو تہ اُنهن ڪي نظر-انداز ڪيو ويو هو، جو سندن ئي سامهون پوپٽي هيرانندائي ۽ ٻڳونتي ناواڻي، والنٽيئرن سان گڏ آٽو رڪشا ۾ چڙهنديون ڏٺيون ويئون هيون. اَسان جڏهن رهڻ جي جاءِ تي پهتاسين تہ اَسان کي هن ڳالهہ جي ڄاڻ پيئي. پاڻ سواري ڪري رهائش جي جڳهہ تي هو پهچي تہ ويا هئا، پر تمام غصي ۾ بي عزتيءَ جي اَحساس هيٺ سميلن ڪي باءِڪاٽ ڪري واپس اَجمير وڃڻ جو فيصلو ڪري چُڪا هئا.

ڪيرت ۽ مالهي گنڀير حالت جو اَندازو لڳائي وٽن پهتا. سندن روسامو واجب هو جو اَڻ ڄاڻائيءَ ۾ ڪين نظرانداز ڪيو ويو هو. ڪلاڪارن جي رنجش ڪري گورڌن پاڻ اسان سان ڳالهائڻ ڪان پڻ انڪار ڪيو. اجمير جي ٽوليءَ جو مهندار شري آسنداس ٻجلاڻي هڪ معتبر ۽ ديرينو شخص هو. ورهاڱي کان اَڳہ نوابشاهہ ۾ ڪيرت جو اُستاد رهي چُڪو هو ۽ ڪيرت سندس پيارو شاگرد هو: ڪيرت ۽ گوبند مالهي وٽس ويا ۽ هٿ ٻڌي معافي ورتائون ۽ بيخبريءَ ۾ ٿي ويل خطا لاءِ ڏکہ جو اِظهار ڪري در گذر ڪرڻ جي وينتي ڪيائون- شروع ۾ تہ هو ڪين ٻڌڻ لاءِ تيار ئي نہ هو. ڪيس وري ذهن نشين ڪرايو ويو تہ سندن بائڪاٽ جي فيصلي ڪري سيا، سميلن ۽ سندن جي پڻ بدنامي ٿيندي، جنهن مان ڪنهن کي ڪو فائدو ٿيڻو ڪونہ هو- ۽ اَسان بنا ڪنهن دليل جي ڪابہ سزا قبول ڪرڻ لاءِ تيار هئاسون تہ صرف ايترو قبوليائين تہ اَسان جو سنڌيش ڪلاڪارن کي پهچائيندو. آخر اسان جي ڏکہ جي اِظهار جو اَثر ڪلاڪارن تي پيو ۽ سميلن کي بائڪاٽ ڪرڻ جي فيصلي کي واپس ورتائون ۽ اِئين وري سٺائو ماحول پيدا ٿيو. هر ڪنهن هنڌ سرهائي ٿي وئي.

هاڻي سيني کي ٻئي صبوح جي سواڳتي پروگرام جو اِنتظار هو ۽ من ۾ اُتساهہ هو. آئيندهہ جا خواب ڪڻي رات هرڪو اَچي بستري داخل ٿيو.

سميلن جي مهورت لاءِ وڏي کُليل ميدان ۾ هڪ شاندار،

جهالرن سان شاميانو لڳايو ويو هو. منچ پڻ اَنڪل ٨ فٽ مٿي شاندار نموني سينگاريو ويو هو. سامهون عوام جي وهڻ لاءِ اَنڪل ٿي هزار ڪُرسيون! گويا اِنڊين نئشنل ڪانگريس اِجلاس هجي. سنڌي جاتيءَ کي اَهڙي نظاري تي بجا فخر جو اَحساس ٿي رهيو هو. ڪيرت دوستن کي صلاح ڏني تہ سُچيتا ڪرپالاڻي (اُن وقت يو. پيءَ جي گورنر) جنهن کي اِجلاس جو مهورت ڪرڻو هو، جي ڪن تي اِها ڳالهہ ضرور آڻڻ گُهرجي تہ يو. پيءَ ۾، سندس ئي راڄيہ ۾ سنڌي ٻوليءَ سان ظلم ٿي رهيو آهي ۽ سنڌي ٻوليءَ کي راڄيہ سرڪار ڌارين ٻولين (Foreign languages) ۾ شمار ڪيو آهي. اِها سنڌي قوم سان سراسر نا اِنصافي آهي ۽ سنڌي ٻوليءَ سان نسورو اَنياءُ آهي. اِهو ڪم ڪيرت تي ڇڏيو ويو تہ مکيہ مهمان جو تعرف (پريچيہ) ڪرڻ وقت هو اهو سوال زوردار نموني اُٿاري پر اُن وقت ڪيرت کي اِحساس ٿيو تہ انگريزيءَ ۾ ايتري زوردار تقرير نہ ٿي سگهندي ۽ سنڌيءَ ۾ ڳالهائڻ بي مطلب ثابت ٿيندو، ڇاڪاڻ ڪيس سنڌي تہ سمجهہ ۾ ايندي ڪونہ ۽ آس پاس ويٺلن کان پئي پُڇندي. هن سوچيو تہ مقصد کي حاصل ڪرڻ لاءِ چو نہ اها تقرير سڌو سئون هنديءَ ۾ ٿئي، جنهنجو سڌو اَثر ٿئي. پر هو هنديءَ ۾ ماهر ڪونہ هو. ترت ئي ٿهلرام آزاد، جو سندس يڙ ۾ ويٺو هو ۽ جنهنکي هنديءَ تي شُٺو دسترس هو، فصيح زبان پڻ هو، تنهن کي چيائين تہ ”آجيان جو ڪم تون هنديءَ ۾ ڪر ۽ آسان جي رنجش پڻ پيش ڪر.“ دوستن کي پڻ اِها صلاح وڻي.

ٿهلرام آزاد خوب پاڻ ملهايو. هو جيئن ڳالهائيندو وڃي، سُچيتا ڪرپالاڻي ڪن لائي پيئي ٻڌي- اَصل حيران ٿي ويئي- منچ تي ويٺل تعليمي وزير کان پڇا ڪيائين. عملداري عملو لڪير جو فقير- ڪيس ڪابہ ڄاڻ ڪونہ هئي!

شريمتي سُچيتا ڪرپالاڻيءَ پنهنجو ڀاشڻ ئي حيرت جي اِظهار سان ڪيو. سنڌي ڀاشا کي وديشي ٻوليءَ جو درجو ڏيڻ تي ڏکہ جو

اِظهار تہ ڪيائين پر اهو اِنجام پڻ ڪيائين تہ اَهڙي غلط قدم کي ٽُرت سُڌاريو ويندو ۽ سنڌي ٻوليءَ کي مانائتي جاءِ ڏني ويندي. سنڌين کي آٿت ڏنائين تہ سنڌس دروازا سنڌين جي فرياد ٻڌڻ لاءِ سدائين کليل رهندا ۽ ڪين پورو اِنصاف پلئہ پوندو. سُچيتا ڪرپالاڻي زنده‌آباد جا نعرا بلند ٿي ويا. هر ڪنهن ٺهلرام آزاد کي سندس بااَثر تقرير تي واڌايون ڏنيون. پروفيسر بي. ايڇ. ناگراڻيءَ پنهنجي تقرير ۾ البت سنڌين سان پيدي ورتاءُ جي ڳالهہ ڪئي پر اُن جو نبيرو تہ شريمتي سُچيتا ڪرپالاڻي اَڳوات ئي ڪري چُڪي هئي. پوءِ روائتي ڪارروائي ھاي. سنڌين ۽ غير سنڌين وٽان آيل سنديش پڙهيا ويا ۽ مکيہ مهمان جي مهرباني مڃي ويئي.

رات جو ڪلچرل پروگرام ۾ گورڌن محبوباڻيءَ جي سنگيت ٽوليءَ خوب موج مچائي. تمام سُريلا گائڪ ۽ سازيندڙ هئا. سندن گيتن، غزلن، دوگانن جي بهترين چونڊ هئي. گوبند مالهيءَ سان آيل ڀڳونتي ناواڻي ۽ سندس ساٿين ماحول کي وڌيڪ دلڪش بڻايو.

ٻئي ڏينهن صبوح جو سڀا جي ڪم جي چنڊچاڻ ۽ ٺهراءَ بحال ڪرڻ لاءِ وقت مقرر هو، جيڪا در اَصل اَهم بيٺڪ ٿيندي هُئي، پر اُن ۾ ڪي ڳاڻ ڳڻيا ڊيليگيٽ ئي دلچسپي وٺندا هئا.

هڪ ڳالهہ هتي چٽي ڪري چڙڻ گهرجي. سڀا جي واڌاري ڪري کي غلط عناصر پڻ تحريڪ ۾ شامل ٿي ويا. ڪين سڀا جي هاڪ ۽ ناموس تہ پوري طرح ڀانءِ پئي پيئي پر اِن ڳالهہ جو اَفسوس هين تہ سڀا تي ترقي - پسند اَديب حاوي هئا. اِئين سڀا اَندر ئي هڪ ناراض ٽولو (Disgrunted) اُڀري آيو جو اِها حقيقت ڪين ڏڪوئي رهي هئي. اِها پڻ حقيقت هُئي تہ سڀا جو موجوده سرڪردان (خاص ڪري سيڪريٽري) ترقي پسند هئڻ ڪري مارڪسوادي هو، ۽ 'اِئين سيني سرگرم سرڪردن تي 'ڪميونسٽ' ليبل لڳائڻ سولو هو ۽ سندن دماغ ۾ اَخباري ۽ سنگهي پرچار موجب 'ڪميونسٽ معنيٰ ديش دروهي!' اِئين سنگهي ويچار ڌارا ۽ ڪانگريس ويچار ڌارا وارا ۽ ڪيترا

موقعي پرست ۽ رونشي ڪوڙيا هڪ گروهہ ناهي سڀا تي قبضو ڪرڻ جا پهہ پچائڻ لڳا. آلبت ڪي اَديب ڪن شخصن ڪي ڪٽي وچ واري وات وٺي بيٺا. ڪين اِهو احساس هو تہ آخر سنڌي ٻوليءَ ۽ سنڌي قوم سان وفاداري ۽ ڪمٽمينٽ ڪنهن ڪي آهي ۽ ڪم ڪرڻ جي قوت ڪنهن وٽ آهي. هن حالت ۾ غير ترقي-پسند گروهہ سڌي نموني تہ ڪجهہ حاصل نہ پئي ڪري سگهيو- سو زور بار جي راڄنيتي شروع ڪري ڇڏيائون تہ جيڪڏهن سنسٿا جي ايڪتا چاهيو ٿا تہ صدر اَوهان پل چونڊيو، وائيس پريزيڊنٽ اَسانجي گروپ جو هجي، جنرل سيڪريٽري پل تہ اَوهان جو هجي پر سيڪريٽري آسان جو ٿاقيل هئڻ گُهرجي. اَهڙي طرح ڪاروباري ڪاميٽيءَ تي پڻ ڪين ڪي جايون ملڻ گهرجن. اِئين سڀا هڪ سياسي آکاڙو ٿي پيئي. ترقي پسند گروهہ محسوس ڪيو تہ پيو نہ تہ سامهون وارو گروپ سڀا کي نقصان رسائي سگهي ٿو ۽ آسانجي سنڌي جاتيءَ جي ايڪتا ٽوڙي سگهي ٿو. اِهڙيءَ حالت ۾ سياٽپ کان ڪم وٺڻ کان سواءِ پيو ڪو رستو نہ هو.

سميلن جي صدر پروفيسر پوچراج ناگراڻيءَ کي آگوات ئي پرون پئجي ويا هئا تہ ڪُجهہ ناشانائتو ۽ اَڻ وڻندڙ واقعو پيش ٿيڻ وارو آهي. آسان کي صلاح ڏنائين تہ سندن شرط مڃو تہ ڏقيڙ ٽري وڃي. پر آسان کي ڊيليگيٽن جي گهڻي ڀُٽيرائيءَ تي وشواس هو. پروفيسر ناگراڻيءَ وائيس پريزيڊنٽ لاءِ نالا گُهرايا. اُن وقت هڪ ليکڪ ۽ شاعر سدانند تولاڻيءَ جو نالو پيش ڪيو. سامهون واري ڌُر- پروفيسر نارائڻ سامتاڻي- پالي ۽ سنسڪرت جي پروفيسر جو نالو پيش ڪيو. ائين ڪندي جوش ۾ اَچي ڪيترا ڊيليگيٽ اِسٽيج تي چڙهي آيا ۽ پروفيسر نارائڻ سامتاڻيءَ لاءِ نعرا بلند ڪرڻ لڳا. اَجمير جا ڊيليگيٽ هڪ ڏينهن اَڳہ ٿيل واقعي ڪري آسان کان رُٺل هئا. هن گوڙ شوڙ جو فائدو وٺي پروفيسر ناگراڻيءَ فيصلو ڏنو تہ چونڊون ٻئي ڏينهن ڪانپور ۾ ٿينديون. هن فيصلي تي گهڻي واڪو واڪاڻ ٿي. نعري بازي ٿي.

۾ پروفيسر ناگراڻي اٽل رهيو.

هاڻي آسان کي اونو هو تہ ڪانپور ۾ چونڊن وقت ڪهڙي حالت ٿيندي؟ اهڙين حالتن ۾ اسان پنهنجي پسنديءَ جا ڊيليگيٽ چونڊائي سگهنداسين يا نہ؟ آسان سميلن کي ٽوڙڻ لاءِ تيار نہ هئاسين. صرف هڪ اونو هو تہ سدانند ٽولاڻيءَ کي نارائڻ سامتاڻيءَ جي مقابلي ۾ چونڊائي سگهنداسين يا نہ؟ اهڙيءَ حالت ۾، اهڙي بزرگ شخص جو نالو ڏيئي ڪيس هار جي منهن ۾ گهلي وڃڻ سندس عزت سان کيڏڻ برابر هو. اِها ڳالهہ آسان کي ڪافي ستائي رهي هئي.

هيءَ ڳالهہ ڪنهن بہ شڪ کان سواءِ چئي سگهجي ٿي تہ سيٺ سدانند هڪ رچ مُڙس، ديانتدار، هر لحاظ کان لائق ۽ عزتدار بزرگ هو. دل ۾ آيو تہ هن سوال تي سندس ئي صلاح وٺڻ گهرجي. اسان کي ٻڌي چيائين، ”اُتر پرديش ۾ هڪ ئي تہ عالم شخص آهي ڊاڪٽر نارائڻ.“ آسان وائڙن وانگر هڪ ٻئي ڏانهن پيا نهاريون آسان جي پيٽ ۾ ساهہ پيو. وري چيائين،“ مان پاڻ چاهيندس تہ ڊاڪٽر سامتاڻي جهڙو عالم هيءَ پد ماڻي“

ٻئي ڏينهن آسان پاڻ ڊاڪٽر نارائڻ سامتاڻيءَ جو نالو تجويز ڪيو- جيڪو يڪ راءِ بحال ڪيو ويو. گوبند مالهي جنرل سيڪريٽري چونڊيو ويو. ٻي ڏر گورڌن ڀارتيءَ جو نالو سيڪريٽري لاءِ تجويز ڪيو. گورڌن، جو پاڻ سامهون ويٺو هو، پاڻ مائيڪ تي آچي ناڪار ڪيائين. البت ڪاروباري ڪاميٽيءَ تي اسان ڪن چند شخصن کي راضي خوشي ڪڻي چڏيو. جيئن ڪ- نانڪرام ايسراڻي (اَجمير) ديپڪ ڪوڏواڻي (اِندور) ۽ هڪ آڌ ٻيو.

جيئن اَڳ۾ چيو ويو آهي تہ ستين سميلن جو ٽيون ڏينهن ڪانپور جي حوالي ڪيو ويو هو، جتي اُتر سنڌ جي خلق گهڻي انداز ۾ آچي ويئي هئي ۽ گهرن جون کي وڏيون سهڪاري سوسائٽيون ناهي ٿانئيڪا ٿيا ويٺا هئا. ڪانپور ۾ هڪ وڏو سنڌي نگر سيٺ

مشهور هو... ماڙيوالا، جنهن کي وڏو برف جو ڪارخانو ۽ ڪاروبار هو. ڊيليگيٽن جي رهائش جو بندوبست تہ آسانيءَ سان ٿي ويو. اٽڪل ٻہ هزار ڊيليگيٽ حاضر هئا. زير ڪنسٽرڪشن بلڊنگ جي وڏن هالن ۾ تالپٽريون لڳائي بندوبست ڪيو ويو هو. ڪارخاني ۾ ئي ديڳيون لٿيون ۽ سوين والنٽيئر ڊيليگيٽن جي شيوا ۾ هڪيا حاضر هئا. ڪنهن قسم جي ڪنجوسي نہ ٿي ڪئي ويئي ۽ ٽي ٽي ويلا نج سنڌي ۽ سوادي طعام ميسر هئا. ڇڻ تہ گهوٽيتن جي جڃ جي آجيان ۽ خاطرداري ٿي رهي هئي!

اَجمير مان گورڌن پارتيءَ جي گروپ، بمبئيءَ مان پڳونتي ناواڻيءَ (گوبند مالهي گروپ) ۽ سندس ساٿين ۽ ٻين ڪيترن شهرن جي ٽولين خوب وندر جو پروگرام پيش ڪيو، اُتان جي خلق سنڌي ڪلچرل پروگرامن جي اُسائيل هئي، سو سندن اُڃ پوري ٿيڻ جي نہ هئي. مجال آهي جو اُٿڻ جي ڪن- فرمائش مٿان فرمائش! گورڌن پارتي پنهنجي مذاقي انداز جي ڪامينٽري سان ڪين منڊي ڇڏيو. گورڌن جي ٽوليءَ ۾ هڪ غير سنڌي بنگالي ڇوڪريءَ لتيڪا سين هر ڪنهن کي موهي ڇڏيو.

★ ★ ★

١٩٦٥ جو سال تہ هند-پاڪ جنگ ڪري هٽ مان نڪري ويو. ائين هلچل کي ڇڻ بريڪ اَچي ويئي. اِها پڻ حقيقت هئي تہ لکنئو ۽ ڪانپور ۾ ڊيليگيٽن جي تعداد کي ڏسي ڪنهن بہ شهر نينڊ ڏيڻ کان ڪيٻائيو پئي. سيا جون ڪارروايون تہ هلنديون رهيون ۽ سرڪار کي سنڌين جي آهنجن ۽ بہ اَڪيائي واري ورتاءُ ۽ سنڌي ٻوليءَ جي تسليميءَ لاءِ سياسي زوربار جاري رهيو ۽ شامل سنستائن سان پڻ ڳانڍائو قائم رهيو.

اِها بہ هڪ حقيقت هئي تہ اَڳيان سڀ سميلن اَتر پارت جي وڏن شهرن ۾ ٿيا هئا. ڏکڻ پارت ڏانهن ڪنهن جو ڌيان ئي ڪونہ ويو هو. جتي سنڌين جي آبادي چڱي هئي مکيہ طور- بئنگلور،

مدراس، حيدرآباد، سڪندرآباد. اُنهيءَ طرف سنڌي ٻوليءَ لاءِ هلچل نہ جي برابر هئي. سبب هو اُتي ڪنهن ساهتڪ سنسٿا يا ڪلچرل ٽوليءَ جي غير موجودگي. ڪا چڻنگ هجي تہ هوا سان ڀنڀٽ ٻري سگهي ٿو، پر اُتي هلچل جي لحاظ کان رکہ جا ڍير هئا. اُتي سنڌي سون ۽ چاندي ميڙڻ ۾ مشغول هئا. مکيہ طور اُتي شڪارپور جا ڪيترا سيٺيون ورهاڱي کان اڳہ ئي وياج وٺي جي موروثي ڪرت ۾ هئا. بس پئسا ڪمائڻ کان سواءِ وٽن ٻيو ڪو هوش ئي نہ هو.

اسان جي من ۾ خيال آيو تہ ڪجهہ بہ هجي، جاتيءَ جو ايڏو وڏو حصو اسان کان ڪٽجي ويو آهي، جنهن کي نظرانداز ڪري. ڇڏي ڏيڻ، نہ صلاح ڀريو ٿيندو نہ سياڻپ ڀريوا ڪين واپس پاڻ ڏانهن آڻڻ جي، پنهنجي سماج ۽ تحريڪ جو حصو بڻائڻ جي ڪوشش ضرور ڪرڻ کپي. خيال بيٺو تہ هڪ دفعو ڏکڻ پارت وڃي حالتن جو جائزو وٺجي تہ اُتي ڪهڙي هنڌ سميلن ٿيڻ مُمڪن آهي؟

پروفيسر بي. ايڇ ناگراڻيءَ جو پُراڻو واقفڪار شڪارپوري دوست، چاهڪ ۽ نياز مند، شري پرشوتم بجاج، بئنگلور ۾ وڏي هستيءَ وارو واپاري هو. پروفيسر ناگراڻيءَ ٽيليفون تي ساڻس ڳالهايو ۽ اِئين ڳالهين ڪندي هُن دلدار شخص بئنگلور اَچي حالتن جو جائزو وٺڻ لاءِ نيند پڻ ڏيئي ڇڏي ۽ واعدو پڻ ڪيائين اَوهان کي پورو ساٿ ملندو.

اُن وقت سڀا جو جنرل سيڪريٽري گوبند مالهي هو، پر ڪن سببن ڪري هُنَ لاءِ بمبئي ڇڏڻ مُمڪن نہ هو. ڪيرت، پروفيسر ناگراڻيءَ کي ڪافي ويجهو هو ۽ خيالن ۾ پڻ هڪ جهڙائي هئن. ٽڪيٽون وٺي گاڏيءَ ۾ چڙهي پيا ۽ شري بجاج کي اِطلاع ڏئي ڇڏيائون. هو مريادا جو صاحب هو، گاڏيءَ تان پاڻ ڪين وٺڻ آيو. سڌو لئي بعد سندس گهر پهتا. خوب مهمانوازي ٿين. رات جي مانيءَ بعد رهاڻ ڪرڻ وينا تہ بجاج ٻڌائين تہ هن بئنگلور ۾ سميلن ڪرڻ جي تياري ۽ بندوبست ڪري ڇڏيو آهي. ٽيليفون ڪري ڪيترن ئي

مُکيہ واپارين کي سرڪار لاءِ راضي ڪري ڇڏيو آئائين. مدراس ۽ حيدرآباد جي پئنچائتن جي مُکين جي ڪن تي پڻ ڳالهہ وڌي اٿائين. ڪوبہ هن کان پري ڪونہ ويندو- جيتري رقم جي ضرورت پوندي سا ڪيس گهر ويٺي ئي ملي ويندي. ڪيرت ۽ ناگراڻي جا سڀ وسوسا، غم، گونڌر ڪافور ٿي ويا. هنن پنهنجن ڪن ٻائرن سان روبرو ملڻ ۽ حالي احوالي ٿيڻ پڻ چاهيو. ھُن ٻئي ڏينهن تي شام جو ميڙ رکيو، جنهن ۾ بئنگلور جا مُکيہ سيٺيون موجود هئا. جتي ڪيرت ۽ ناگراڻيءَ ٻن ڏينهن جي سميلن جي روپ ريکا رکي ۽ مختصر ۾ سڄي هندستان مان سنڌي سيٺتڪ ٽولين جي شامل ٿيڻ جا تفصيل ڏنا.

ڏکڻ ڀارت جي باغ باغيچن واري سهڻي شهر بئنگلور جو خيال ڪري اسان ٽن هزار ڊيليگيٽن جون رسيدون ڇپايون، ڊيليگيٽ في صرف پنجہ روپيا هئي. پر اهڙي سُندر شهر ڏسڻ جي هر ڪنهن کي دل هئي. هر هنڌان ڊيليگيٽن جي رسيدن جي وڏيڪ گُهر ٿيڻ لڳي. اسين حيران تہ ڪٿي گهوٽالو نہ ٿي پوي، تنهنڪري ڊيليگيٽ رسيدون موڪلڻ ۾ پڻ ڪُجهہ قدر ڪنجوسائي ڪئي ويئي. آخر ٽي هزار رسيدون ورهائي هٿ بند ڪري ڇڏيوسون. هرهڪ ڊيليگيٽ کان ويهہ روپيہ ڪاڏي لاءِ وٺڻ جو بہ اعلان ڪيوسين ڇاڪاڻ جو بئنگلور جي بانيڪارن جي اهڙي چاهنا هئي تہ خرچ ۾ ڪُجهہ قدر اسان پڻ ڀاڱي ڀائيوار ٿيون. اِئين بئنگلور ۾ اٽڪل ٢٢٠٠ ڊيليگيٽ اچي پهتا. هي عدد اڳين سيني سميلن جي ڀيٽ ۾ وڏيڪ ئي هو، ائين سنڌيت جي هلچل ۾ هيءَ هڪ اِتهاسڪ سميلن هو. ڀارت جي وڌان ۾ سنڌي ٻوليءَ کي آئين شيڊول ۾ داخلا بعد هي پهريون سميلن هو. ڇڻ هڪ ڪاميابيءَ جو جشن هو.

هڪ ٻئي خيال کان هتي سميلن جو غلط اِتهاس پڻ لکيو، جنهن ڪري سميلن جي بي نظير ڪاميابيءَ تي گرهڻ جي ڇايا پئجي ويئي. پروفيسر بي. ايم. ناگراڻي ڪلئي اِجلاس ۾ چوندن جي

پڌرائي ڪئي. آسان طرفان جنرل سيڪريٽريءَ لاءِ ڪيرت ٻاٻاڻيءَ جو نالو تجويز ڪيو ويو. مخالفتي ھُن ڀيري ترقي پسندن ڪان سِيا جون واڳون ڪسڻ لاءِ بلڪل تياري ڪري آيا ھئا. ڪيرت ٻاٻاڻيءَ خلاف آر. ايس. ايس جي ڪٽر ھندو پرست اَجيت ڪشور (پونا مان) ڪانگريس جي اخبار 'پارتواسيءَ' جي ايڊيٽر ٻلديو گاجرا جو نالو آڳيان آندو، ڇاڪاڻ جو آر. ايس. ايس وارن وٽ پنھنجو ڪو برجستو اُميدوار ڪونہ ھو تنھنڪري عملي طور آر.ايس.ايس ۽ ڪانگريس جي وچم ٺھراءُ ڪيائون. ٻلديو گاجرا خود چونڊ لاءِ تيار نہ ھو پر مخالفت ڌر جا ٻہ شخص سندس پير پڪڙي ويھي رھيا ۽ ڪيس ڇُرڻ پُرڻ ڪان روڪيندا رھيا. آخر نوبت ووٽن تي اَچي پھتي ۽ ووٽن جي ڳٽپ ۾ ٻلديو گاجرا ڪي ڏيڍ سو ووٽ وڌيڪ مليا. اسان جي دوستن ھاءِ گھوڙا مچائي. پوپٽي ھيراننداڻي اِسٽيج تي اَچي کُلي نموني اعلان ڪيو تہ ''ٻلديو گاجرا ڪيس دروپتي ڪوٺيو آھي'' (ھڪ ليکہ ڏانھن اِشارو ھئو) ۽ اَعلان.ڪيائين تہ ''ھوءَ سِيا سان سڀ ناتا ٽوڙڻ لاءِ مجبور ٿيندي.''

اِن وچم ڇاڻ ڀيئي تہ ڪيترا غير ڊيليگيٽ جيڪي شامياني ۾ پروگرام ڏسڻ آيا ھئا اُنھن پڻ ووٽ ڏنو ھو تنھنڪري ووٽ وٺڻ جو طريقو غلط ھو. ووٽ ڏيڻ جو حق صرف ڊيليگيٽن کي ھئو ۽ نہ ڪ درشڪن ڪي. پروفيسر ناگراڻيءَ پڻ اَعلان ڪيو تہ ھو ٻلديو گاجرا سان گڏجي ڪم ڪرڻ لاءِ تيار نہ ھو ۽ پرڌانپٽي تان اِستعفا ڏيڻ جي ڳالھ ڪيائين ۽ منچ تان ھيٺ لھي آيو. آسان جا ليکڪ دوست پڻ منچ تي چڙھي آيا ۽ جوش ۾ نعرا لڳائڻ شروع ڪيائون ۽ اَعلان ڪيائون تہ ھو سڀ سميلن ڇڏي ويندا.

ديپڪ ڪوڏواڻي (انڊور) منچ تي چڙھي آيو ۽ ڪيرت کي ٻانھ ڪان پڪڙي چيائين، ''سميلن ٽوڙيو ٿا. اوھان تي پاپ پوندو.''

ڪيرت ڪيس پڪڙي چيو، ''اھو ڪڪرم اَوھان ڪيو آھي. پاپ جا ڀاڱي تہ اَوھان ٿيندا. اھا اَوھان جي سازش آھي. ھوئڻ ڪُجا

FROM LIBRARY OF
A. J. UTTAM
info@sindhisangat.com

ٻلديو گاجرا ۽ ڪُجا اوهان جي ويچار ڌارا؟؟“

اِئين سڀ ليڪ پنڊال مان ٻاهر نڪري آيا. ۽ چونڊون وچ ۾ ئي رهجي ويون. اِهو سڄو واقعو دکدائڪ هو. رات جو شري پرشوتم بجاج جي بنگلي تي ويٺا هئاسين تہ ڪي اَلڳ اَلڳ ڌرين جا ۽ ڪي معزز شخص بي. ايچ. ناگراڻي، رام چينملاڻي، ناري گُرسهاڻي، لڇمڻداس ماڙڪاڻي، نانڪرام ايسراڻي، ديپڪ ڪوڙواڻي ۽ ٻلديو گاجرا، اَچي سندس بنگلي تي پهتا. ٻلديو گاجرا پيرينديءَ ئي جنرل سيڪريٽري پد تان هٽ ڪنيو. ڳالهيون ڪندي اُن رت تي پهتاسين تہ سڀا جو پرڌان، جنرل سيڪريٽري ۽ خزانچي ساڳيا رهندا، پروفيسر ناگراڻي، گوبند مالهي، ڌرمداس ڪشتريا، ۽ وائيس صدر شري پرشوتم بجاج، باقي ڪاميٽيءَ تي مخالفت وارن مان ڪن کي کنيو وڃي ۽ اِئين سڀا جي ايڪتا قائم رهي ۽ ٽٽڻ کان بچي وڃي. آسان سڀني جون دليون نراس هيون ۽ گهري اُداسائي ڇانيل رهي پر سمجهوتو، سمجهوتو ٿيندو آهي. ڪاميابي تہ چيز ئي اَلڳ ٿيندي آهي. اِهو سوچي تہ پل هڪ سال هن سمجهوتي جي حالت ۾ گذري ۽ سنڌيت جو ڪاروان هلندو رهي. اُن اُميد سان اِهو سڀ قبول ڪيو ويو. اِهو پڻ ڏٺو ويو هو تہ وقت بادشاهہ پاڻ ئي چنبڇاڻ ڪندو آهي.

سنڌي هلچل ۾، گهڻائي سنڌي ترقي پسند آديبن جي هئي، جنهن ۾ هڪ ترمورتي اُڀري آئي هئي ... گوبند مالهي، ڪيرت ٻاٻاڻي ۽ اي. جي اُتم، رواجي طرح سنڌيت جي هلچل ۾ ٽمورتي مشهور هئي پر حقيقت اِها آهي تہ اُن ٽمورتيءَ ڪانسواءِ هڪ چوٿين مورت بہ هئي جا هئي ڪماري پوپٽي هيرانندڻي. تن، من ۽ ڌن سان سندس قربانيءَ ڀريو رول هر لحاظ کان گهڻو اَڳرو ٿي اُتساهت ڪندڙ هو ۽ هڪ اِستري جي حيثيت ۾ مٿي ڄاڻايل مڙدن جي ٽمورتيءَ کان ڪنهن بہ حالت ۾ گهٽ ڪونہ هو. دراَصل تواريخ نويس کي اِنصاف ڪندي چار مورتون ئي سامهون رکڻ گهرجن.

FROM LIBRARY OF
A. J. UTTAM
info@sindhisangat.com

مالهي ٿورو نرم سياءُ جو، ڪيرت وچولي سياءُ جو، اُتم تکي سُياءُ جو ۽ پوپٽي سيني کي پوري ميزان ۾ آئيندڙ ۽ اُتساهيندڙ شخصيت. سيا آندر آيل حجوم ڪارڻ اٿٻٽ وڌي رهي هئي. ڪاروباري ڪاميٽيءَ جي هڪ ميڙ ۾ گرماگرمي ۽ طعنيباري ٿي پيئي. مالهيءَ کي تپت لڳي ويئي چي ”مان سمجهي سگهان ٿو ته ههڙين حالتن هيٺ وري ملاڪڙو ٿي پوندو. مون کان اِستعفا وٺو. پل سيا اوهين هلايو.“

اُتم يڪدم پڙڪي اُٿيو، ”مون کي ڏيو جنرل سيڪريٽريءَ جون واڳون- مان ٿو اوهان کي سميلن ڪري ڏيکاريان“

اِها حقيقت آهي ته بئنگلور ۾ ٿيل واقعي ڪري سيا جڻ اڌرنگ ۾ وڃي ويئي هئي ۽ سميلن وغيره ڪُجهه وقت ته بند ٿي ويا هئا. جيڪو ليڪ طبقو سيا سان وابست هو، اُنهن ۾ نراسائي ۽ ڪن ۾ جوش هو ته آخر اِها صورت حال ڪيستائين هلندي؟ سالن جي خون پسيني سان ريج ڏنل هلچل اِئين ئي ختم ٿي ويندي؟ ڇو نه هڪ-هڪاٽي ڪجي ۽ هيءُ جيڪو هلچل جي گلي ۾ جنڊ جو پٿر پيل آهي، اِهو لاهي ڦٽو ڪري، ڪا صاف سنئين راهه پڪڙي، محڪم ارادي سان، پنهنجن اصولن موجب هلچل هلائجي.

هن فضا ۾ اُتم جي للڪار کي قبولڻ ئي ٺيڪ هو. سنڌي هلچل ۾ برجستي ڪم ڪندڙ هر ڪنهن شخص جو نرالو سياءُ هو جيئن مٿي چيو ويو آهي. اُتم جي اِها خاصيت عالم آ شڪار هئي ته هو ضدي هو، پر محڪم ارادي وارو ۽ سخت محنتي. اَصل اٽڪ! هر ڳالهه يا ڪم کي شخصي للڪار ڪري قبوليندو هو. هڪ دفعو ڪنهن ڳالهه کي هٿ ۾ ڪنيائين ته ڌرتي آسمان هڪ ڪندو. ڪمزور پيئي ڪوبه ڪم اَڌ ۾ نه ڇڏيندو يا پاسيرو ٿي ويندو.

٩ سميلن جو مشن ڪٽي هو نڪري نرروار ٿيو. ڪيترا ڏينهن گهر کان ٻاهر رهيو. ڪيترن شهرن جو رٽڻ ڪيائين. ڪيترن ساٿين سان پيهيو ۽ آخر اَچي پهتو اَلوَر.

راجستان جي اَلوَر شهر ۾ پُراڻو ڪامريڊ هرومل تولاٽي اَچي وسيو

هو. سند جا لباڻا سکہ پڻ گهٽي تعداد ۾ هتي آيا هئا، جن کي عيوضي طور زمين جا پلاٽ سرڪار کان وٺي ڏنا هئائين. آل انڊيا ڪسان سڀا جو وائيس پريزيڊنٽ پڻ هو. هتان جا ماڻهون سندس اٿر هيٺ هئا ۽ سندس چوڻ تي ڪجهه بہ ڪرڻ لاءِ تيار هئا.

پنجن سالن جي وڇوٽيءَ کان پوءِ ۱۹۷۱ ۾ اَلوَر شهر (راجستان) ۾ نائون آکل ڀارت سنڌي ٻولي ۽ ساهت سميلن ڪوٺائڻ جي پڌرائي ڪئي ويئي ۽ ڊيليگيٽن ڪرڻ جو ڪم چالو ڪري ڇڏيو. سامهون مخالف ڌُر وارا سمجهي ويا تہ هينئر سنڌن ڪابہ چال ڪامياب ڪونہ ويندي ۽ اَسان پڻ هنن کي ڊيليگيٽ بڻائڻ ۾ ڪو اُتساهہ ڪونہ ڏيکاريو. اَسان پاڻ سان لاڳو سچيت سنستائن کي ڊيليگيٽ ڪرڻ جا ڪتاب ڏنا ۽ ريلوي رعايت جو فارم پڻ گهرائڻ جي صلاح ڏني. اِها رعايت سالن کان ڀارت سرڪار پاران سڀا کي مليل هئي. اَسان کي خبر هئي تہ اَلوَر جهڙي ڏوراهين ۽ ننڍي شهر ۾ رڳنشي ڪوڏين جي دلچسپي نہ رهندي ۽ صرف هلچل ۾ گنڀير نموني چاهہ وٺندڙ ڊيليگيٽ ئي ايندا، اُن طرح شانتيءَ سان جوڙجڪي ڳالهين بابت کي فيصلا ٿي سگهندا. سڀا جي جوڙجڪ ۾ پڻ خاميون هيون تن ۾ سانهن سنتيءَ سان درستيون ڪري سگهبيون.

مُکيہ طور اَسان جي ذهن ۾ بہ ڳالهيون ڇٽيون هيون (۱) سنڌي عربي لپيءَ جي حمايتن جي ئي سڀا قائم رکڻ ۽ (۲) ديوناگري وارن لاءِ سڀا جا دروازا بند ڪرڻ. اَهڙي دُرستي سڀا جي جوڙجڪ ۾ پڻ آنديسين. ڀيا فقرا جيکي گهرگهلا هئا، تن کي پڻ ڇکي مضبوط ڪيوسين تہ اَڳتي گهرگهلائيءَ جو فائدو وٺي ڪو سنستا ۾ مانڌاڻ نہ وجهي سگهي. اُن کان سواءِ سنستا جي مقصدن ۾ پڻ ڇٽائي آنديسين. هن حالت ۾ ديوناگريءَ جا پوئلڳہ ڪُجهہ ششدر تہ ڪُجهہ وائڙا ۽ کي وري پريشان ٿيا.

اِنڪري ساڳئي وقت هنن اَلڳہ سميلن دهليءَ ۾ گهرايو. راجڌاني دهليءَ جي چمڪ ڏمڪ ۽ نالي تي عام ماڻهونءَ کي

هر ڪائي جمع ڪرڻ جي ڪوشش هئي ۽ اِئين وري سنڌ جي سماج ۾ مونجهارو ۽ ڦيٽارو وجهڻ جي ڪوشش ڪئي وئي. اُتي جئرامداس دولترام ديوناگريءَ جو نيتا ۽ پارليامينٽ جو ميمبر پنهنجي سڄي طاقت ۽ تاب سان موجود هو.

سنڌي سماج کي گمراهه ڪري وري ڦيٽارو وجهڻ جي چال کي ناڪام بڻائڻ لاءِ، ۽ سنڌي ليکڪن، ۽ سنڌيت جي چاهڪن پاران اِعتراضي قدم ضروري هو. اِنڪري دهلي سميلن جي تاريخ کان هڪ ڏينهن اَڳواٽ دهلي پهچڻ جو پروگرام رٿيوسين. ... ڪلپنا، سندر اگناڻي، ڪرشن راهي، گوپيچند آڏواڻي ۽ ڪيرت تي جوابداري رکي وئي تہ پاڻ سان گڏ ٻين همراهن کي پڻ وٺي اَچن ۽ اِئين دهلي ليکڪ سميلن ڏينهن ديوناگري سميلن خلاف سميلن جي جاءِ ٻاهران مظاهرا ڪيا ويا، نعري بازي ڪئي وئي، ديوناگري سميلن ۾ ويندڙن کي شرمايو ويو، ٽوڪ بازي ڪئي وئي ۽ جئرامداس مڙده باد ۽ سنڌي ديوناگري خلاف نعري بازي جاري رهي. اَسان جا ڪي دوست هال اَندر گهري نعرا هڻڻ لڳا. موهن ڪلپنا ۽ سندر اَگناڻي ديوناگريءَ جي والنٽيئرن سان اَٽڪي پيا. پوءِ هو سڀ بس ۾ چڙهي الور ڏانهن روانا ٿيا ۽ جڏهن شام جو اَلور پهتا تہ دهلن شهناين سان سندن خوب آجيان ڪئي وئي.

سميلن جي مهورت لاءِ اَلوَر ۾ ڀارت سرڪار جي وزير رگهوناٿ ريڏيءَ کي مڃايو ويو هو، جنهن کي وٺي اَسان جا دوست شام جو ڪجهہ وقت بعد اَچي پهتا ۽ دهل، شهنايون، بئنڊ باجا جوش ۾ اَچي ويا. ڪيترا ڊيليگيٽ پڻ جوش ۾ اَچي ڇيڇ وجهڻ لڳا،. اَهڙي خوشيءَ جي ماحول ۾ سميلن جي شروعات ٿي.

شري رگهوناٿ ريڏي، سنڌين جي همٿ ۽ محنت کي داد ڏيئي خوب سارهايو ۽ ڀارت سرڪار پاران خاطري ڏني تہ سرڪار سنڌين جي ترقي ۽ واڌاري لاءِ سڀ گهربل سهوليتون ميسر ڪندي. هن ماحول ۾ ’سنڌي ٻولي اَمر رهي‘، ’سنڌي لپي اَمر رهي‘ جا نعرا

ڳونجي اُٿيا! اهڙي ماحول ۾ پروفيسر بي. ايڇ. ناگراڻي پنهنجي صدارتي تقرير ۾ سنڌي هلچل ۾ سڀا کي هڪ پروگرام ڏنو ۽ سرڪار کان ڪيترين ڳالهين جي گهر ڪئي جنهن ۾ نوٽن تي سنڌي ٻولي ۽ سنڌي لپيءَ ۾ لکڻ، (جنهن لاءِ بمبئيءَ هاءِ ڪورٽ ۾ رٽ داخل ڪرڻ جو اَحوال ڏنائين) سنڌي معياري ڪتابن، جيئن تہ ڊڪشنريون وغيرہ ڇپائڻ جي ڪم ۽ حوالن جا ڪتاب ڇپائڻ بابت صلاحون ڏنائين. جدا جدا يونيورسٽين ۾ سنڌي وڀاڳہ کولڻ جي گُهر ڪيائين. اَلڳہ اَلڳہ آڪاش واڻيءَ جي مرڪزن تان سنڌي پروگرامن ڏيڻ جي گُهر ڪيائين ۽ اهو پڻ سُجهاءُ ڏنائين تہ جدا جدا آڪاشواڻي مرڪزن تي تيار ٿيندڙ پروگرامن جو هڪ مرڪزي Pool تيار ڪيو وڃي جيئن هڪ مرڪز جو پروگرام ٻيو ڪو مرڪز ڪم آڻي سگهي ۽ سنڌي ڪلاڪارن جي آل انڊيا ليول تي سڃاڻپ ٿئي. هن آل انڊيا ريڊيو جي ٻاهريئن سروس تي پڻ سنڌي پروگرام ڏيئي سنڌ سان لاڳاپا رکڻ جي گُهر ڪئي. هن هڪ ساهتڪ مخزن شروع ڪرڻ جي پڻ رٽ ڏني. سنڌس اَهڙي گنڀير ۽ سهڻي تقرير سيني ڊيليگيٽن ڏيان سان ٻڌي ۽ سنڌس تقرير جي ڪافي ساراهہ ڪئي.

★ ★ ★

١٩٧٢ جي شروعات ۾ ماحول بلڪل صاف ٿي ويو. جهيڙا جهڳڙا ۽ ڏڦيڙ پيدا ڪرڻ وارا شانت ٿي ويا ۽ اَسان پڻ هڪ - چتا تي، بنا هچڪ اَڳتي وڌڻ لڳاسين ۽ ننڍيون رٿائون عمل ۾ آڻڻ جي ڪوشش ڪي لڳي وياسين ۽ ڊسمبر ۾ بمبئيءَ ۾ ڏهون ساهت سميلن سڏائڻ جو فيصلو ڪري. ڊيليگيٽ ڪرڻ جو ڪم شروع ڪيوسين ۽ صحتمند چٽاڀيٽيءَ لاءِ ڀرين ٽن نمبرن، وڌ ۾ وڌ ڊيليگيٽ ڪندڙن کي چانديءَ جو ٻلو ڏيڻ جي پڌرائي ڪئيسين.

ٻين اَڳين سالن جا سڀ رڪارڊ ٽوڙي هن سميلن لاءِ چار هزار ڊيليگيٽ ٿيا جيڪي دوست گهڻي ۾ گهڻا ڊيليگيٽ ڪري چانديءَ جي ٻلي جا حقدار ٿيا اُهي هئا ايم. آر. سئناڻي (گانڌيڌام)، ميول

آهوجا (بڙودا) ۽ گرمکداس (سندونگر).

هن سميلن جو مهورت انوکي نموني ٿيو. شروع ۾ اکل ڀارت سنڌي ٻولي ۽ ساهت سڀا ۽ ٽن ٻين سنسٿائن پاران سنڌي ڪنوينشن ڪئي ويئي، جنهن ۾ سنڌ پنچائت فيڊريشن ۽ سنڌس ليڊر ناري گرسهاڻي شامل هو. هن ميڙ ۾ گانڌيڌام مان خاص سوامي ليلاشاهه پڻ آيو ۽ ميڙ کي مخاطب ٿي سنڌي لپيءَ لاءِ اُنتها اُتساهه ڦوڪيائين ۽ هيءُ جلسو ختم ٿيڻ بعد ٻاهران آيل ڊيليگيٽن ۽ مڪاني ڊيليگيٽن هڪ شاهي جلوس ڪڍيو ۽ نعرا هڻندا هندستان اَخبار جي ٻاهران پهتا. ڪن جنوني ڪم ڪندڙن هندستان اَخبار جي دفتر ۾ وڃي ڪين غلط پرچار ڪرڻ کان باز اچڻ لاءِ زوردار لفظن ۾ هدايت پڻ ڏني. سڀا جي بانيڪارن هن جوش گهٽ ٿيڻ تي ڪين شانت ڪرايو.

هيءُ سال ڪيترين ئي ڪاميابين کان مشهور آهي، خاص طور دهليءَ ۾/لپيءَ جي سوال تي ٥٢ ڄڻن جي بکه هڙتال، هلچل ۾ هڪ ”حد نشان“ ليکيو ويندو. هن هڙتال ۾ سڀا جي اپيل تي مُلڪ جي ڪُنڊ ڪڙڇ مان ليکڪ اچي پهتا. ٻار ميڙ مان سنڌي ڳالهائيندڙ ٻه مسلمان دوست پڻ شامل ٿيا، دهليءَ مان جيون گُرسهاڻي، هيم ناگواڻي ۽ سترام ماماتاڻي پنهنجي گهر وارن سميت بکه هڙتال ۾ شامل ٿيا. اِئين سنڌي لپيءَ ۾ ٥٢ اکرن جي عيوض سنڌيءَ جي ٥٢ سپوتن هندستان جي پارليامينٽ اڳيان بکه هڙتال ڪري، سنڌي ٻوليءَ جي هڪ ئي لپي، (عربي- سنڌي لپيءَ) جو سوال خلق جي اڳيان آندو ۽ سنڌين کي ٻه لپيون ڏيئي سنڌي ٻوليءَ کي ختم ڪرڻ جي سازش کان آگاهه ڪيو.

بمبئي سميلن ۾ هنن ٥٢ سنڌي سورمن کي ميرٽ سرٽيفڪيٽ ڏنا ويا. ڪيرت ٻاٻاڻيءَ کي وري صدر چونڊيو ويو ۽ اڳئين سال وانگر ڪاميٽي چونڊڻ جو حق صدر کي ڏيئي صدر ۾ وشواس جو اِظهار ڪيو ويو.

١٩٧٢، نومبر ١٧ تي گجرات جي ننڍي شهر نڙياد ۾

ڳجرات جي تعليمي ڪانفرنس ڳهرائي ويئي، جنهن ۾ ڪيترن ئي اِسڪولن جا هيڊماستر حاضر هئا جن ۾ مکيہ هئا هرگنداس ڏنواڻي، اَرجن ڪٽواڻي ۽ ٻيا. هن ڪانفرنس جو مهورت اُن وقت جي ڳجرات سرڪار جي سنڌي وزير شري موتياڻي ڪيو ۽ ڳجرات سرڪار جو ٻيو وزير شري پارک پڻ حاضر رهيو. بمبئي مان ڪيرت ٻاٻاڻي، گوبند مالهي، پوپٽي هيراننداڻي، موهن گيهاڻي ۽ ٻيا حاضر رهيا. رات جو ڪلچرل پروگرام ۾ ڀڳونتي ناواڻيءَ ۽ ڀڳت ڳهنشي ايتري تہ موج مچائي جو پروگرام صبوح جو ۴ بجي تائين هليو. هن ڪانفرنس ۾ جيڪو اَهم ٺهراو بحال ڪيو ويو اُهو سنڌين جي ڇڙوڇڙ تي وچڻ ڪري سنڌي تعليم ۾ هڪ جهڙائي ۽ يڪساهائي آڻڻ لاءِ سنڌي تعليم جو مرڪزي بورڊ قائم ڪرڻ جي ڳهر. سڄو پروگرام جواهر وديا مندر، جواهرنگر ۾ ٿيو ۽ اُن پروگرام کي ڪامياب بڻائڻ لاءِ پريم ٽهلياڻي ۽ ڊاڪٽر ٽولاڻيءَ ڪافي پاڻ پتوڙيو.

---

۲۱ ۱۹۷۴ فيبرويءَ تي ديوناگري سميلن جو بمبئيءَ جي نئشنل ڪاليج باندرا ۾ ٿي رهيو هو. سيا طرفان اُن جي خلاف ڪلاڪارن ۽ ساهتڪارن سميلن جي جاءِ (نئشنل ڪاليج) ٻاهران بهشڪار ڪندي بکہ هڙتال ڪئي ۽ مظاهرا ڪيا. سيا پاران بئنر ۽ پوسٽر لڳايا ويا جنهن ۾ لکيل هو 'ٻوليءَ جي هڪ ئي لپي' 'سنڌي ٻوليءَ جي سنڌي لپي' اِئين ديوناگري سميلن پوليس پهري هيٺ ٿيو ۽ جيڪي بہ ليڪ ويا پئي اُهي شرمندگيءَ جو اَحساس ڪٽي سميلن اَندر پئي ويا.

هن سال سيا طرفان چيٽي چنڊ جو ميلو بمبئيءَ جي مشهور رنگہ ڀون ۾ ملهايو ويو، جنهن ۾ ڪيترن ئي ڪلاڪارن ڀاڱہ ورتو. رام پنجواڻي، راڌي موٽواڻي، روپ گيهاڻي، لوڪ سُر جي ڪلاڪارن ششي آهوجا، ڀڳوان چاولا، نانڪ چاولا گيتن ۽ ڪلامن جي ڌوم مچائي. بيبي رينوڪا ملڪاڻي پنهنجي نرتيہ سان موهي ڇڏيو. سنڌونگر جي

ڪلاڪار شيام آهوجا پنهنجو ننڍو مذاقي ناٽڪ ’نئو چريو‘ ڪاميابيءَ سان پيش ڪيو. هن موقعي تي ننڍو مشاعرو پڻ ڪيو ويو جنهن ۾ پريو وفا، اَرجن شاد، موتي پرڪاش، واسديو نرمل ۽ ٻين شاعرن حصو ورتو. اِئين هيءُ جلسو هڪ ڪامياب جلسو ثابت ٿيو.

١٩٧٤ سال سنڌيت جي هلچل ڀريو سال آهي. جنهن ۾ ڪيترين نيون سرگرميون ۽ مشغوليون ٿيون. اَهم ترين ڳالهه اِها ٿي تہ صدر ڪيرت ٻاٻاڻي ۽ جنرل سيڪريٽري پوپٽي هيراننداڻي جدا جدا مرڪزن جي دوري تي نڪتا.

پهرين منزل گانڌيڌام هئي. ڪنوررام ڌرمشالا ۾ ڪافي ساٿين سان مڪاميلو ٿيو ۽ خيالن جي ڏي وٺ ٿي. اِئين وايو منڊل ۾ ڪم ڪرڻ جو نئون اُتساهہ پيدا ٿيو. ٻئي ڏينهن ’سنڌي ڪلا ۽ اَدبي سڀا‘ پاران شري هري دلگير جي صدارت هيٺ دوست هوتو بدلاڻيءَ جي اَگهڻ ۾ اَديبن ۾ جو ميڙ رکيو ويو جتي سنڌيت جي هلچل جي واڌاري لاءِ ڳالهيون ٿيون ۽ دلگير صاحب خاطري ڏني تہ ايندڙ سال کان تولاڻي ڪاليج ۾ سنڌي ٻولي پاڙهڻ جي شروعات ڪئي ويندي ۽ اُهي ڪلاس هو خود پاڻ وٺندو. آديپور جي نيوبوڪ گروپ سان پڻ سندن ملاقات ٿي ۽ خيالن جي ڏي وٺ ٿي. گانڌيڌام مان شري منيرام سئناڻي پڻ ڪيرت-پوپٽي سان گڏ گشت تي نڪري پيو.

ٻيو شهر جتي هو پهتا اُهو هو راجڪوٽ. اُتي سنڌي نوجوان طبقي ۾ ڪافي سڄاڳي ڏسڻ ۾ آئي. هڪ اِسڪول جو نوجوان پرنسيپال شري وڪرم ٽوپڻداساڻي هڪ لائق تعليم-دان هو. پرائيمري اسڪول ۾ ڪي هڪ هزار سنڌي ٻار تعليم وٺي رهيا هئا.

راجڪوٽ بعد هو جهوناڳڙهہ پهتا. اُتي سوامي ليلاشاهہ جو شش هيمنت ڪُمار تولاڻي سندن ميزبان ٿيو. هو ”سوامي ليلاشاهہ وديالیہ“ (هاءِ اسڪول) جو پرنسيپال هو. هو محنتي، سُڄاڳ ۽ اُتساهي شخص هو ۽ سنڌيت جي جوت جي روشني ڦهلائي رهيو هو. سڀا جي صدر ۽ سيڪريٽري اِسڪول جي ٻارن سان پڻ سندن ڪلاس ۾ وڃي ڳالهہ

ٻولهہ ڪئي ۽ ڏنائون تہ هر هنڌ سنڌي ٻوليءَ لاءِ خوب چاهہ هوا جهوناڳڙهہ مان سنڌن گشتي ٽوليءَ سان شري هيمنت ڪُمار پڻ جُڙي ويو.

ائين چار ئي ڄڻا بانٽوا پهتا. اُتي آدبي محفل بہ ٿي ۽ عام ميڙ پڻ ٿيو جتي برسات جي باوجود سوين سنڌي چاهڪ اَچي گڏ ٿيا. هن ننڍي شهر ۾ سنڌين جو هڪ هاءِ اِسڪول ۽ پرائمري اسڪول هلي رهيو هو ۽ سنڌي ماحول برقرار رهيو هو. بانٽوا بعد سنڌن ڪافلو ويراول پهتو. اُتي جي آدمشماري ٨٠ هزار هئي. اُتي پڻ ستين درجي تائين سنڌي مڊل اِسڪول هلي رهيو هو جنهن ۾ ست سوَ ٻار سنڌي پڙهي رهيا هئا ۽ اِئين سنڌي تعليم ننڍن وڏن شهرن ۾ پڪي پايي تي هلي رهي هئي ۽ سنڌيت جي لهر جو اَثر محسوس ٿي رهيو هو.

واپس موٽندي صدر ڪيرت ٻاٻاڻي ۽ جنرل سيڪريٽري پوپٽي هيراننداڻي اَحمدآباد لٿا، جتي ليکڪن ۽ ڪلاڪارن سان خوب ڳالهيون ٿيون ۽ اِهو فيصلو ورتو ويو تہ مخصوص ليکڪ سيمنار سيا پاران گهرايو وڃي.

سيا پاران سنڌي هلچل جا ڪنارا ڪُشادا ٿيڻ لڳا. هيترا سال سنڌي سميلن وقت سنڌي اَديبن جي بيٺڪ ٿيندي هئي، جنهن مان سنڌي اَديبن کي پورو سنتوش نہ پئي مليو، جو سنڌن ويچارن کي ڪنهن سلسلي طور ۽ ڪنهن خاص مسئلي يا وشيہ کي کڻي ڳڻ ڳوت ڪرڻ ۽ ڇيد ڪري اَنيڪ پهلن تي ويچار ڪرڻ ۽ هڪ ٻئي کي سمجهڻ ۽ پيهڻ مشڪل هو. سميلن ۾ ليکڪن جون بيٺڪون تہ ٿينديون هيون پر ڪنهن کي بہ اُن مان سنتوش نہ ٿيندو هو. اِهو ضروري هو تہ ليکڪن جي جدا جدا مسئلن تي تفصيلوار بحث ٿين ۽ ڇنڊڇاڻ ٿئي ۽ اَهڙو وجهہ صرف ليکڪ سيمنار ئي ميسر ڪري سگهي ٿو. اهو سڀ سوچي ليکڪ سيمنار جي گُهرج کي سيا طرفان پورو ڪرڻ جو فيصلو ڪيو ويو. بحث هلندي اَحمدآباد جي دوستن

نينبذ ڏني ۽ ١١-١٢ آگسٽ ١٩٧٤ اَحمدآباد ۾ سيا پاران پهريون اَکل ڀارت ليکڪ سيمينار ڳُهرايو ويو ۽ هڪ نئين روايت جي شروعات ٿي. اِئين سنڌيت جي هلچل جون ٻانهون ويڪريون ٿينديون ويون.

جدا جدا شهرن مان اَٽڪل ٥٠ ليکڪ آيا. سيمينار ٢ ڏينهن هليو. پهرين ڏينهن وشيه هو، 'رچناتمڪ ليکڪ جي آزاديءَ جو سوال'' پهرين ڏينهن جي بيٺڪ جو صدر هو آسان جو پنهنجو ئي ليکڪ شري ڪرشن کٽواڻي ۽ اُدگهاٽن نوجوان اَديب هريش واسواڻيءَ ڪيو. ٻن ڏينهن ۾ اَٽڪل هڪ ڊزن مقالا پڙهيا ويا ۽ ڪليل بحث ٿيو. ليڪڪن کي هن قسم جي بيٺڪ وٽي ۽ بحث ڪندڙن پڻ دماغي پيچ لڙائڻ جو خوب لُطف ماڻيو. سيمينار جي پڇاڙيءَ ۾ مشاعرو رکيو ويو جتي ڪافي شاعرن ڀاڱو ورتو ۽ صدارت شري موتي پرڪاش ڪئي. هن سيمينار جي ڪاميابيءَ کان متاثر ٿي شري ڪرشن کٽواڻي اِندور پرسان هڪ سُندر آستان مانڊوءَ ۾ ٻيون ليکڪ سيمنار ڪرڻ جي نينبذ ڏني جيڪا خوشيءَ سان قبولي ويئي.

سنڌيت جي هلچل کي ڪُشادو ڪرڻ لاءِ ليکڪ سيمينار سان گڏ ناٽڪ فيسٽيول جي پڻ شروعات ڪئي ويئي. جيتوڻيڪ پهريون ناٽڪ فيسٽيول تمام ڪاميابيءَ سان ١٩٧٢ ۾ ڪلڪتي ۾ ٿي گذريو هو. اُن ناٽڪ اُتسو جي ڪاميابي مان اُتساهه پائي سال ١٩٧٤ ۾ پڻ ناٽڪ فيسٽيول ڪرڻ جو اَعلان ڪيو ويو. اِهو اُتسو بمبئيءَ ۾ ٢-٣-٤ آڪٽوبر ۾ بمبئيءَ جي پاٽڪر هال ۾ ڪيو ويو. هن چٽاڀيٽيءَ ۾ اَحمدآباد جي ٻن، دهليءَ جي ٻن، جئپور سنڌونگر، ڌوليا ۽ بمبئيءَ مان هڪ هڪ ناٽڪ ٽوليءَ داخلا ورتي. پهريون اِنعام دهليءَ جي سنڌو ڪلا سنگم جي پيش ڪش، تواريخي ناٽڪ 'دودو چنيسر' (ليکڪ آغا سليم) کي ڏنو ويو. اِهو انعام هڪ هزار روپيه هو ۽ ڪلڪتي جي دلدار دوست پمنداس طرفان همت اَفزائي طور ١١٠٠ روپيه پڻ ڪين ڏنا ويا ۽ سيا پاران ڦرنڊز ''ليڪراج عزيز ٽرافي'' پڻ ڪين ڏني ويئي. ٻيون انعام بمبئي جي فائين آرٽ سوسائٽي طرفان پيش ٿيل ناٽڪ

’سماج شيوڪ‘ کي ڏنو ويو، جو پروفيسر رام پنجواڻيءَ جو لکيل هو. اِهو انعام پنج سؤ روپيہ روڪ هو. ٽيون اِنعام اَحمدآباد جي ڪلاڪار منڊل کي سندن ناٽڪ ’نيلام‘ تي ڏنو ويو- اِهو اِنعام اَڍائي سؤ روپيہ هو.

ناٽڪ اُتسو جو مهورت مهاراشٽر جي مکيہ منتري شري وسنتراءِ نائڪ ڪيو ۽ فلمي جڳت جي مشهور هستي اي. ڪي. هنگل طرفان انعام ڏياريا ويا. جلسي جي صدارت پروفيسر رام پنجواڻيءَ ڪئي. جلسي جو مکيہ مهمان برک بئريسٽر شري هوتچند آڏواڻي هو. هن اُتسو لاءِ جج هئا- شيلا گجواڻي (دور درشن سان وابست) رام دادلاڻي (بلبر) ايس. پي. مينگهاڻي، ڪرشن راهي، پروفيسر پوپٽي هيرانندڻي ۽ ڪيرت ٻاٻاڻي.

سڀا جي ڪمن کي اَڳا بہ ڪُشادو ڪرڻ لاءِ سنڌي اَصلوڪن وڏن ناٽڪن جي لکڻ جي چٽاڀيٽي رکي ويئي. پنج دستخط آيا. ٽي اِنعام، هڪ هزار، پنج سؤ ۽ اَڍائي سؤ ڏنا ويا. اِهو سنڌيءَ ۾ اَصلوڪي ناٽڪ لکڻ جي ڏس ۾ همٿائڻ لاءِ هڪ نئون قدم هو.

سرڪاري سطح تي پڻ اَلڳ اَلڳ اَختياري وارن جو سنڌين جي اَهنجن ۽ گهرجن ڏانهن ڌيان ڇڪائڻ لاءِ سڀا ڪافي سرگرم رهي. ٿورائيءَ وارن جاتين لاءِ مقرر نائب ڪمشنر شري ديشپانڊي سان سڀا جا عهديدار مليا ۽ ڪلچرل ڪيٽر ۾ سنڌي جاتيءَ سان ڀيد ڀاو جي نيتيءَ تي روشني وڌي ۽ سندس ڌيان ڇڪايو. کيس اِهو ذهن نشين ڪرايو ويو تہ ٻين ٻولين جي ڪلاڪارن لاءِ سرڪار پاران ڪيترين سهوليتون ۽ اِنعام ۽ اِڪرام سندن حوصلي اَفزائي لاءِ موجود آهن. سنڌين کي هنن سهوليتن ۽ اِنعامن کان وانجهيو ٿو وڃي. شري ديشپانڊي سڀا جي ڊيليگيشن کي ڪلاڪ سان مٿي وقت ڏنو ۽ سندن مسئلا سمجهيا. کين خاطري ڏني تہ هو پنهنجي پاران سنڌين جا اَهنج اَختياريءَ وارن تائين پهچائيندو.

ٻيهر سڀا جو وفد مئنارٽي ڪمشنر شريمتي نيرا ڊوگرا سان

سندس بمبئيءَ جي گشت وقت ڳڌيو ۽ سنڌي جاتيءَ جي اهم مسئلن ٻولي، لپي، تعليم ۽ ڪلچرل ڪيتر ۾ ٻيائي ۽ آڪ ٻوٽ واري ورتاءُ بابت ڪيس ورجايو. اِها ملاقات پڻ ڏيڍ ڪلاڪ هلي ۽ ڪيس لکيت ۾ هڪ چنو پڻ ڏنو ويو. هُن خاطري ڏني ته ٿورائي وارين جاتين بابت جيڪا رپورٽ راشٽرپتيءَ کي ڏيندي اُن ۾ سنڌين جي اهنجن جو زوردار ذڪر ڪندي ۽ اِئين اختياريءَ وارن جو سنڌي جاتي طرف تيندڙ اڻ-سهائيندڙ ورتاءُ ڏانهن ڌيان ڇڪائيندي.

سڀا طرفان هن سال ”سنڌيت سال“ ملهائڻ جو پڻ فيصلو ٿيو، جنهن باري ۾ سڀا هڪ تفصيلي پروگرام جاري ڪري سڀني شامل سنستائن ۽ همدردن کي سڀا جي ”سنڌيت سال“ ملهائڻ جو سڏ ڏنو. الڳه الڳه شهرن ۾، ميڙ، جلوس، ڪلچرل پروگرام ۽ مُشاعرا ڪرڻ جي صلاح ڏني. اِئين سڀا جي آفيس ڪافي چُست رهي. هر خط جو جواب ڏنو ويندو هو. مرڪزي سرڪار ۽ پرانتڪ سرڪارين سان لکپڙهه جاري رهندي هُئي؛ جنهن ۾ ڪن هيٺين مکيه ڳالهين ڏانهن سندن ڌيان ڇڪايو ويندو هو.

(۱) شري آءِ. ڪي. گُجرال وزير اِنفرميشن ۽ براڊڪاسٽنگ کان گُهر ڪئي ويئي ته دور درشن تي سنڌي پروگرام لاءِ جوڳو وقت ڏنو وڃي.

(۲) راجسٿان بورڊ آف ايڊيوڪيشن کي عريضو موڪليو ويو ته سنڌي ٻارن کي اِمتحانن ۾ پنهنجي ماتر ڀاشا ۾ جواب ڏيڻ جي اِجازت ڏني وڃي.
اِهو قبوليو ويو.

(۳) مهاراشٽر سرڪار سان لکپڙهه هلائي ويئي ته هاير سيڪنڊري اِسڪولن لاءِ سنڌي ماڌيم پڻ قبول ڪيو وڃي. رُڳو انگريزي، هندي، اُردو، گجراتي ۽ مرهٽي ماڌيم قبول ڪيو ويو هو.
اُهو به قبول ڪيو ويو.

(۴) ناگپور يونيورسٽيءَ سان لکپڙهه ڪئي ويئي ته سنڌي ٻوليءَ کي ڪاليجي سطح تي ڪورس ۾ تسليم ڪيو وڃي.
اُهو قبوليو ويو.

(۵) آگرا يونيورسٽيءَ کان گُهر ڪئي ويئي تہ سنڌي ٻوليءَ جي پڙهائيءَ کي ڪورس ۾ تسليم ڪيو وڃي. اِها گُهر قبول ڪئي ويئي.

(٦) ڀارت سرڪار جي وديشي وڀاڳہ سان لکپڙهہ هلائي ويئي تہ سنڌين کي ساڌ-ٻيلا تيرٿ آستان تي وڃڻ جي موڪل ڏني وڃي. سرڪار اِها گُهر قبول ڪئي ۽ جن ڀائرن نالا موڪليا هئا سي ڪين موڪليا ويا، پر اُن وقت پاڪستان سرڪار ويزا ڏيڻ کان اِنڪار ڪيو. ڪافي زوربار بعد اِهو سلسلو شروع ٿي سگهيو. اِن طرح سيا جي آفيس وقت سڄو چست رهي ۽ ساٿي مرڪزن ڏانهن جدا جدا وشين تي سرڪيولر موڪليندي رهي.

١٩٧٣ ۾ دهلي جو وري ١٧ سالن کان پوءِ وارو آيو. (پهرين ڪنونيشن دهليءَ ۾ ڪئي هئيسين، جتي ڊاڪٽر راڌا ڪرشنن مهورت جي رسم ادا ڪئي هئي.) دهليءَ کي پنهنجي ڪشش آهي! ڊيليگيٽن جو آنگ ڇئن هزارن کان مٿي ٿي ويو. ڪم ڪندڙن ۾ ڪافي اُتساهہ هو. ڇڻ نعرو 'دهلي چلو' دهرائجي رهيو هو.

دهليءَ ۾ وڏي ۾ وڏو مسئلو هو رهائش جو. دهليءَ ۾ سنڌين جا ڪاليج ۽ اِسڪول ايترا وڏا نہ هئا ۽ سنڌين جون ڌرم شالائون پڻ نالي ماتر هيون. هنن سيني جاين تي ٻن ٽن سون ڊيليگيٽن جي رهائش کان وڌيڪ بندوبست نہ ٿي ٿي سگهيو. اِها حالت ڪافي مونجهاري واري هئي. نيٺ خيال آيو تہ کليل ميدان ۾ شاميانا لڳائي رهڻ جو ۽ ڪاروائي هلائڻ جو بندوبست ڪجي. دهليءَ جي وچپر ٽالڪٽورا گارڊنس ڏاڍا مشهور آهن، جتي آل اِنڊيا ڪانگريس جا اِجلاس پڻ ٿي چُڪا هئا، اُتي هزارن جي رهائش جو بندوبست بہ ٿي ويندو آهي. اِئين هڪ رومانٽڪ ماحول ۾ سميلن ڪرڻ جو ويچار دلڪش لڳو ۽ هن خيال کي عملي رنگ ڏيڻ سان هڪ شاندار نگر ٺهي ويو. ٺڏ جا ڏينهن هئا. ڪي ڊيليگيٽ پنهنجن مائٽن وٽ تہ ڪي ڌرمشالائن ۾ ۽ باقي هزار پندرهن سوَ ڊيليگيٽ شاميانې واري

نگر ۾ رهيا جنهن کي ”هيمون ڪالاڻي نگر“ نالو ڏنو ويو.

دهليءَ ۾ آسان جي ليکڪ برادريءَ جي ٽولي ايتري بار کڻڻ کان قاصر هئي باقي سنڌي ناٽڪ ۽ منچ سان جُڙيل شير مڙس هو لنبو قداور- جيون گرسهاڻي جو سڀا جو وائيس پريزيڊنٽ پڻ هو ۽ سندس اورچ ساٿي هئا هيمر ناگواڻي، شنيو جئسنگهاڻي، ڪمل واڇاڻي، گوپيچند آڏواڻي، موهن واسواڻي، گهنشام آسوائي، رام گيانچنداڻي، موهني وجير، اي. جي. سگنومل، نانڪ گرسهاڻي، لڇمڻ ڀاٽير، هريڪانت، نانڪ آهوجا، شنڪر مولاڻي، چاند ڪرناڻي ۽ ڪيترا ٻيا دهليءَ جي سنڌي رنگ منچ جا ڪلاڪار هن سان شامل هئا. جيون گرسهاڻيءَ سنڌي ناٽڪ کي دهليءَ ۾ زنده رکڻ جون جيڪي ڪوششون ڪيون آهن، اُهو هڪ تواريخي ڪارنامو آهي، جنهن لاءِ هڪ الڳ مضمون جي ضرورت آهي. پر اِتهاس اِها ڳالهه قبول ڪندو ته اهو جيون ئي هو جنهن پنهنجي سنڌي ڪلا سنگم، ناٽڪ گروپ پاران دهليءَ ۾ سنڌي ناٽڪ کي اوج تي رسايو.

شامياني واري نگر ۾ جدا جدا تنبن کي شاندار نالا ڏنا ويا، جيئن ’جيئي سنڌ هال‘ ، نمائش لاءِ ’هوشو هال‘ اسپتال ۽ بينڪن لاءِ الڳ نالن وارا هال! سنڌي چترڪارن جون رچنائون هٿ ڪري هڪ چترڪاريءَ جو نمائش پڻ ڪيو ويو. جنهنجو مهورت اڪاڊمي جي سيڪريٽري شري پرڀاڪر ماچوي کان ڪرايو ويو. آخبارن ۽ ڪتابن جا اِسٽال پڻ لڳايا ويا.

سميلن جو مهورت اُن وقت جي براڊڪاسٽنگ ۽ اِنفرميشن منسٽر شري اِندرڪمار گجرال کان ڪرايو ويو. جنهن سنڌي جاتي، ٻولي ۽ سنسڪرتيءَ جي خدمتن جي ساراهه ڪئي ۽ اُن کي برقرار رکڻ تي زور ڏنو.

هن سميلن ۾ ڪيتريون نيون ڳالهيون ٿيون. جيئن ته سنڌي لئبرري برپا ڪرڻ جي هلچل هلائي ويئي ۽ اِهو اعلان ڪيو ويو ته جو به سنڌي لئبرري برپا ڪندو اُن کي سڀا پاران ٻن سون جا ڪتاب

مفت موڪليا ويندا. جدا جدا ڏهہ شهرن مان هڪ سال ۾ آهڙيون درخواستون آيون.

سيا پاران هينيان ڏينهن ملهائڻ جو اعلان ڪيو ويو...

’چيٽي چنڊ‘ سنڌيت ڏينهن.

۲۱ جنوري هيمو ڪالاڻي شهادت ڏينهن ۽ ۹ مارچ ڪارو ڏينهن. (۹ مارچ ۱۹۵۰ تي سنڌي ٻوليءَ جي لپي ڦيرائڻ جو فيصلو ڪيو ويو هو جيڪو حُڪم، مخالفت ڪري ڦيرائي ٻئي لپيون قبول ڪيون ويون.)

آڳين سميلن جيان هر رات ڪامياب ڪلچرل پروگرام ٿيا. مشاعرو بہ ٿيو. صدر وري ڪيرت ٻاٻاڻيءَ کي چونڊيو ويو ۽ ڪيس ڪاميٽيءَ تي ميمبر ڪڻڻ جو حق ڏنو ويو.

★ ★ ★

سال ۱۹۷۵ ۾ سيا ڪافي سرگرم رهي ۽ ڪيترا ئي ڪم ٿيندا رهيا. فيبروري ۱۹۷۵ ۾ ديوناگري سميلن آديپور (ڪڇ) ۾ ڪرڻ جي پڌرائي تي ۽ سيا پاران اُنجي مخالفت ڪرڻ جو اعلان ڪيو ويو. ۵۲ ڇٽن ٻُکہ هڙتال تي وهڻ جو فيصلو ڪيو پر ماڻهن ۾ ايترو جوش هو جو ۸ ڇٽا ۴۸ ڪلاڪ ٻُکہ هڙتال تي ويٺا. اِئين ديوناگري سميلن پوليس پهري هيٺ ڪيو ويو ۽ ڪن چند شخص ئي شرمساريءَ وچان هن سميلن ۾ حصو ورتو. ٻُکہ هڙتال تي وهڻ کان اڳہ جلوس ٻڌڻ باجن ۽ ڪارن جهنڊن سان نڪتو، جنهن ۾ گانڌيڌام ۽ آديپور جا پائر پڻ شامل هئا. سرگس جي اڳواني سيا جي پرڌان ۽ گجرات جي اڳئين ڊپٽي وزير شري وشنداس موتياڻي ڪئي. هن موقعي تي آديپور جي سماج سيوڪا (غير سنڌي) پدما آياجي پوليس جي ڌمڪين جو خوب مُقابلو ڪيو ۽ ڀڳوان آبيچنداڻي، اَرجن ڪلياڻي، تيج قابل، لال رامناڻي، ڪيئاڻي، وندراڻي ۽ بابلاڻي اڳرا رهيا.

ٽئين ڏينهن هڪ ميڙ ٿيو جنهن ۾ سنگيت ۽ مشاعرو ٿيو، ڄڻ تہ هڪ ننڍو سميلن ٿي ويو.

هر سال جيان ١٩٧٥ ۾ چيٽي چنڊ جو پروگرام پڻ ٿيو جيڪو بمبئي باندرا جي اوپن ايئر آڊيٽوريم ۾ ملهايو ويو جنهن ۾ سنڌي سنگيت، نرتيه ۽ ناٽڪ جو سهڻو پروگرام پيش ڪيو ويو. پروفيسر پنجواڻي، بلو. سي. راڻي، گوبند مالهي پارٽي ۽ ڀڳوان چاولا پارٽيءَ سنڌي گيتن سان جهومايو. رينوڪا ملڪاڻيءَ سنڌي ڌن تي نرتيه پيش ڪيو. ڀاڳو ڍنگرا نندو ناٽڪ پيش ڪيو. مُشاعري ۾ برک شاعرن، رام پنجواڻي، پريو وفا، اَرجن شاد، ڪرشن راهي، موتي پرڪاش ۽ واسديو نرمل ڀاڱو ورتو.

جون ١٩٧٥ ۾ سيا پاران اَجمير (راجستان) ۾ پهرين پراديشڪ سطح تي تعليمي ڪانفرنس ڪُوٺائي ويئي. راجستان جي مڙني شهرن مان عيوضي آيل هئا جن ۾ گهڻا ماسٽر هئا. پرائيمري، سيڪنڊري ۽ ڪاليجي سطح تي سنڌي ٻارن جي تعليم ۽ ماسترن جي تڪليفن تي بحث ٿيا. هن ڪانفرنس جي صدارت ڪيرت ٻاٻاڻي ڪئي ۽ مکيه مهمان اَجمير جو ڪليڪٽر شري. آر. ايس. ڪمٽ هو. ڪانفرنس ۾ راجستان سرڪار جو ٿورائي واري ٻولين جو اَنسپيڪٽر شري اَنوپ سنگهه به شامل ٿيو جنهن سنڌيءَ جي تعليمي مسئلن کي ڌيان ۽ همدرديءَ سان ٻُڌو ۽ خاطري ڏني ته هو سرڪار سامهون اِهي اَهنج رکندو. اَجمير مان چونڊيل ميمبر شري ڪشن موٽواڻي پڻ شامل ٿيو ۽ سهڪار ڏيڻ جو اِنجام ڪيائين. هن ڪانفرنس ۾ ڪُل ١٩ ٺهراو بحال ٿيا ۽ ميمورنڊم سان هڪ سفارت تعليمي وزير سان پڻ گڏي جنهن ۾ شري گورڌن چوڌري، ڀڳوان ٽلواڻي، سندر اَگناڻي، لڇمڻ ڀمڀاڻي ۽ ڪشن موٽواڻي (ايم. ايل. اي) شامل هئا.

سيپٽمبر ١٩٧٥ ۾ سيا پاران اِندور ۾ ٻيون ليک سيمينار سڏايو ويو. سيمينار جو مهورت 'نئي دنيا' هندي اَخبار جي ايڊيٽر شري راهول باريوتي ڪيو. سيمينار ۾ بحث لاءِ ٻه موضوع هئا. (١) سنڌي ساهت ۾ سنڌي زندگي، (٢) 'نئين ساهت ۾ نئون ڇا آهي؟' سيمينار ۾ ڪيرت ٻاٻاڻي، پوپٽي هيراننداڻي، گوبند مالهي، ڪرشن

ڪلواڻي، وشنو ڀاٽيا، ڪرشن مسرور، پرسو گدواڻي، ڪنهيو ڪلواڻي، مقالا لکي آيا جن تي ڪليل بحث ٿيو. آٽڪل ٥٠ ليک ڀارت جي جدا جدا شهرن مان آيل هئا. سنڌي مشاعرو پڻ ٿيو. جنهن ۾ نارائڻ شيام هرومل سدارنگاڻي، هريش واسواڻي، ڪرشن ڪلواڻي، واسديو نرمل، لڇمڻ ڪومل، ڪيرت ٻاٻاڻي، پوپٽي هيرانندڻي، ڪرشن مسرور، سندري اُتمچنداڻي، لال راماڻي، چيتانند تاب، پورن ڪلواڻي، ڪيمچند چيتنا، وشنداس ۽ لڇمڻ ڪيسواڻي حصو ورتو. جنهن جي صدارت موتي پرڪاش ڪئي ۽ سيني شاعرن حصو ورتو.

سيمينار جي موقعي تي اِتهاسڪ شهر اُجين ۾ ٻاهران آيل ليکڪن جو اُجين جي سنڌي سينٽرل پنچائت پاران سنمان ڪيو ويو. سنمان اُتسو ۾ مڌيه پرديش جو مکيه وزير شري پي. سي. سيٺي مکيه مهمان هو، جنهن ليکڪن جو ڦول مالهائن سان ستڪار ڪيو ۽ اُن جي صدارت مشهور هندي شاعر 'سومن' ڪئي.

١٤ سالن کان پوءِ سڀا جو ٻارهون سميلن ١٩٧٥ ۾ ڀوپال ۾ ڪيو ويو هن موقعي تي ساهت/ڪلا پردشني پڻ لڳائي ويئي جنهن جو مهورت سڀا جي صدر ڪيرت ٻاٻاڻي ڪيو. شري ڪيرت ٻاٻاڻي پنهنجي صدارتي تقرير ۾ گذريل سالن ۾ سنڌي ٻولي، ساهت، ناٽڪ، سنگيت ۽ ڪلا جي کيتر ۾ ٿيل واڌاري ڏانهن ڌيان ڇڪائيندي چيو، ”جاتين کي صديون لڳي ويندیون آهن، تڏهن مس ڪا ڏسڻ جهڙي ترقي ڪري سگهنديون آهن. پر اَوهين پنهنجي جاتيءَ جي هڪ چوٿائي صديءَ ۾ ترقي ته ڏسو شايد ئي اِنساني اِتهاس ۾ اَوهان کي مُشابهت ڪرڻ لاءِ ڪو مثال ملي!.. هن چوٿائي صديءَ ۾ کيترو نه خوبصورت ساهت ڇپيو آهي. اَنداز توڙي معيار جي لحاظ کان گذريل صديءَ جي ساهت کان سرس هوندو، گهٽ نه...! اِها هڪ وشواس جي پيداش آهي، جنهن ۾ ڪي به واپاري ويچار سمايل نه آهن. بلڪ هڪ اوچ ڪوٽيءَ جي ڀاونا آهي ۽ پنهنجي جاتيءَ کي زنده رکڻ جي ڀاونا.. اَسان جا سنگيتڪار.. هي

ماڊرن زماني جا چارڻ سنڌي جاتيءَ جي ڪشمڪش جي اِتهاس کي ٺاهڻ جون ڪٽائون سنڌين کي سُٺائي منجهن ساهس قائم ڪري رهيا آهن.. سنڌي ناٽڪ ۽ اِسٽيج جيڪا ترقي هن ڏهاڪن ۾ ڪئي آهي سا ڄڻ گويا اَڌ صديءَ جي گوءِ پوري ڪري رهي آهي. اَسان جا چترڪار دنيا جي مکيه شهرن ۾ نماءُ ڪري ڏاڪو ڄمائي چُڪا آهن. تعليمي کيتر ۾ ٻه ڊزن ڪاليج ۽ هڪ سوءُ کان وڌيڪ هاءِ اسڪول سڄي ڀارت ۾ برپا ڪري چُڪا آهن.. ۽ سوبه سمورو ڪاريه پنهنجي پُرشارٿ سان.''

ساڳئي تقرير ۾ آئيندي لاءِ پروگرام ڏيندي چيائين، ''اَسين پنهنجي ساهتڪارن جا ڪتاب جنتا اَڳيان آڻيون تنهن لاءِ هڪ وڏي سهڪاري-متي تي ڪوليل پبلشنگ هائوس جي ضرورت آهي.. سنگيت لئبرريءَ جي ضرورت آهي.. آرٽ گئلريءَ جي ضرورت آهي..''

سميلن جي ڪاميابيءَ لاءِ کيترن ئي معزز شخصيتن پنهنجا سنديش موڪليا جن ۾ مُکيه هئا: ايچ. اين. بهوگُنا (اُتر پرديش جو مکيه وزير) موهن ڌاريا (ڀارت سرڪار ۾ وزير) شري آنند نارائڻ مُلا (ميمبر پارليامينٽ) چندر شيکر (ميمبر پارليامينٽ)، جگجيون رام (ڀارت سرڪار جو وزير) جي گُپتا (ڀارت سرڪار جو وزير)، ستپال ڪپور، رجني پٽيل وغيره.

هيءُ سال ڀارت ۾ 'اِستري سال' ڪري ملهايو ويو. هن سال سڀا سنڌي سماج جي هر کيتر ۾ برک اِسترين جي يوگدان کي تسليم ڪندي ١٩ استرين جو سنمان - اُتسو بمبئيءَ جي ڪي. سي. ڪاليج ۾ ٣١ ڊسمبر تي ڪيو. صدارت سنڌ جي نامياري اِستري اَڳوان ڀيڻ جيٺي سپاهيملاڻي ڪئي ۽ مُکيه مهمان هُئي ڪامياب اَڀينيتري ساڌنا شوداساڻي (ناير). هن مهان سميلن ۾ هيٺين ڀيڻن جو سنمان ڪيو ويو.

- شريمتي گوپي گابا (انگريزي اَخبار نويسي ۽ اِستري ڪيتر ۾ ڪاريه)
- ساوتري آڏواڻي (استري سنستائن ۾ سرگرم- ناري سڀا جي پرڌان. وومين رليف آئسوسئيشن جي سيڪريٽري
- راميبائي آڏواڻي (سنڌي دانوير).
- وشني ملڪاڻي (سماج شيوا-عامل پئنچات جي سيڪريٽري)
- مايا رامچند (مشهور ڪرشنا اِستيل ڪمپنيءَ جي روح روان ۽ اُڏيوگپتي)
- جينتي مهتاڻي (سماج شيوا. جي. ٽي هاسپيٽل سندس ڪيتر ۽ آنرري مئجسٽريٽ)
- پوپٽي هيرانندداڻي (برڪ ليکڪا ۽ سنڌيت جي هلچل ۾ سرگرم حصو وٺندڙ).
- سُندري اُتمچنداڻي (ساهتڪار)
- ڪلا پرڪاش (ساهتڪار)
- ڀڳونتي ناواڻي (سنڌي گائڪا ۽ سنڌي سنگيت جي ڦهلاءَ ۾ اَنوکو يوگدان)
- ڪملا جهانگياڻي (سنڌي گائڪا)
- ششي بولاڪاڻي، ۽ شيلا ساجناڻي (سنڌي رنگ منچ تي يوگدان)
- اَنيلا سندر (نرتيه ۾ يوگدان)
- ’سشيلا لعلواڻي (پترڪار- رجفلمستان جي رايديٽر)
- گُلي آمرپوتا (تعليم ڪيتر)
- ديوي بنسيراماڻي (وديا ڪيتر)
- نرملا ميرچنداڻي (سنڌي اِسٽيج تي يوگدان ۽ سنڌي فلمن جي اَداڪارا)

هيءُ جلسو ڪي. سي. ڪاليج ۾ ملهايو ويو. جڏهن سڀا پاران پيڻ چيني سپاهيملاڻيءَ کي هن جلسي جي صدارت ڪرڻ لاءِ چيو ويو تہ هن فراخدليءَ جو ثبوت ڏيندي چيو: ”مون کي اَوهانجي سڀا سان ڪي متڀيد ٿي سگهن ٿا پر اَوهين ڪاريہ تمام سُٺو ڪري رهيا آهيو. مان ضرور خوشيءَ سان شامل ٿيندس“.

پروگرام ڀڳونتي ناواڻيءَ ۽ ڪملا جهانگياڻيءَ جي گيتن سان شروع ٿيو.

★ ★ ★

مارچ ١٩٧٦ ۾ بڙودي ۾ ٽيون آڪل ڀارت سنڌي ناٽڪ چٽاڀيٽي اُتسو ڪيو ويو. بڙودي جي دوستن ميول آهوجا، آنند ٿهلراماڻي، هريش چينملاڻي ۽ ٻين مترن لڏارام هاءِ اسڪول ۾ رهائش ۽ کاڌي جو بندوبست شاندار نموني ڪيو هو. آڪل ڏهن ناٽڪ منڊلين حصو ورتو. اُتسو بڙودي جي مشهور گانڌي ميموريل هال ۾ ٿيو جنهن جو مهورت گُجرات اِسيمبلي جي اِسپيڪر شري ڏولڪيا ڪيو ۽ مُکيہ مهمان گُجرات اِسيمبلي جو ميمبر شري ڀانورداس خوبچنداڻي هو. شري مارڪنڊ ڀٽ آرٽس ڪاليج جي پرنسيپال هٿان ڪامياب ٽولين ۽ ڪلاڪارن کي ٽرافيون ۽ اِنعام ڏياريا ويا. پهريون نمبر ناٽڪ دهليءَ جي سنڌو ڪلا سنگم کي مليو. کين هڪ هزار ۽ 'ليکراج ڪشنچند عزيز گهمنڊڙ ٽرافي' ڏني ويئي. 'پکيئڙا ڀڄري جا' سنڌو ساگر سوسائٽي- بمبئي کي ٻيون نمبر اِنعام ساڍا ست سؤ روپيہ ۽ ٽيون نمبر 'زندگي هڪ ناٽڪ' (جيوتي ڪلا مندر- بمبئي) کي پنج سؤ روپيہ ڏنا ويا. بهترين هدايتڪار جيون گُرسهاڻي بهترين اَيڪٽر رام لهيجا ۽ بهترين اِستري ڪلاڪار لتامنواڻي - هئا.

سنڌونگر (اُلهاسنگر) ۾ سيا ڀاران ١٩٧٦ ۾ يادگار چيٽي چنڊ جو ميلو ڪيو ويو. سنڌونگر ۾ خاص چيٽي چنڊ ميلا ڪاميٽي ٺاهي ويئي، جنهن ۾ مکيہ طور هئا دنيچند ڪالاڻي، سلامت پُرسواڻي، اَرجن سڪايل ۽ موهن ڪلپنا. موهن ڪلپنا جي جنوني ڪاريہ رنگ لڳايو. هزارن جي تعداد ۾ سنڌونگرواسي هن ميلي ۾ شامل ٿيا ۽ ميلي جي سنگيت جو آنند ماڻيندا رهيا. سنڌين جون مشهور ڪلاڪار ٽوليون پروگرام ڏيڻ لاءِ اَچي سهڙيون. مشهور ڪلاڪارن ڀڳونتي ناواڻي، سترام روهڙا (ڪلاڪار منڊل جو سمورا ڪلاڪار) ڀڳوان چاولا ۽ پارٽي، پرسرام جي جهوليلعل پارٽيءَ جي ڇيڄ خوب رنگ لڳايو ۽ سوني تي سُهاڳو هو ماسٽر چندر جو حجوم کي جهومائڻ.

هرومل راجپال آخبارن جي پردرشني ڪئي. هن موقعي تي بمبئي مان ڪيترا اڳوان اچي شامل ٿيا. بمبئي پرديش ڪانگريس ڪاميٽيءَ جو وائيس پريزيڊنٽ روگهڊوال، ڊاڪٽر موهن لعل پوپٽ (اڳوڻو وزير) پورهيت وزير شري رامنات پانڊي ۽ شري منوهر ڪوٽوال (ايم. پي. ۽ مزدور نيتا). سلامتراءِ پُرسواٽيءَ سيني جو سواگت ڪيو ۽ شڪرانا بجا آندا.

سيپٽمبر ١٩٧٦ ۾ سيا پاران آابو پهاڙ تي ٽيون ليڪ سيمينار ڪُهرايو ويو. سيمينار لاءِ ٻه موضوع هئا: (١) 'ساهت ۾ جدت جي جائزگيِ ۽ حد بندي' (٢) 'ورهاڱي بعد سنڌي تنقيدي ساهت'. سيمينار جو مهورت ڊاڪٽر هرومل سدارنگاڻيءَ ڪيو. بيٺڪن جي صدارت موهن ڪلپنا ۽ هريش واسواڻيءَ ڪئي. هيءُ سيمينار ٽي ڏينهن رکيل هو ۽ تنقيدي وشين جي گهري ڇنڊڇاڻ ٿي. پوئين رات نارائڻ شيام جي صدارت هيٺ مشاعرو ٿيو.

١٩٧٦ ۾ تيرهون سميلن آديپور ۾ ٿيو جنهن ۾ اٽڪل ٨٠٠ ڊيليگيٽ آيل هئا هن سميلن جي ڪاميابيءَ ڪافي اُتساهه بخشيو. هن موقعي تي ڪيرت ٻاٻاڻيءَ پنهنجي صدارتي تقرير ۾ ڪن اهم ڳالهين جو ذڪر ڪندي چيو، ''سُڌريل قومون اِتهاس ۽ تهذيب کي ٺاهينديون آهن. اَسان فخر سان چئي سگهون ٿا تہ سنڌي جاتي گڏيندڙن، سنواريندڙن ۽ رچيندڙن مان آهي. موهن جي دڙي جي تهذيب کان وٺي ۽ اَڄ جي ڪڇ ۾ ڦهليل زندهہ تهذيب اُن جي جاڳندي نشاني آهي. اِها هڪ تلخ حقيقت آهي تہ سنڌي جاتيءَ ڪنورتا ڏٺي آهي، سنڌ جي واديِ ستمگرن جي پالن ۽ نيزن جو شڪار ٿي آهي. گهوڙن جي سنبن هينيان چيٿاڙي وئي آهي، اِتهاس جي خونخوار چيٽن ۾ پنهنجا ڪنڌ ڪپايا آهن پر سنڌي وري اُٿيا آهن! هنن اِتهاس جي ظلم کي ور ور ڪري شڪست پئي ڏني آهي، همت ساهس، وشواس ۽ اٽل اِرادي سان، جابرن جي منهن مقابل ٿي اڳتي وڌيا آهن، پنهنجن هٿن جي ڇُهاءُ سان مٽيءَ

مان مٽيا پيدا ڪيا آٿائون. ورهاڱي جهڙي ڪاپاري ڌڪ بعد ٽيهن سالن ۾ وري شان سان ڳاٽ اوچو ڪري، پنهنجن پيرن تي بيهڻ جهڙو سونهري باب رچڻ جو ڪارنامو صرف سنڌي جاتيءَ جو ئي شرف آهي. اِئين برابر آهي ته پنهنجي زمين کان اُکڙجي وڃڻ بعد جيڪو خوف، غير سلامتيءَ جو احساس پيدا ٿي ويو ۽ جيئرو رهڻ پنهنجي ليکي هڪ وڏو سوال بڻجي پيو اُن حالت ۾ سنڌين جو پئسي ڪمائڻ طرف جُهڪاءُ سياويڪ آهي پر ساڳئي وقت سنڌي جاتيءَ جي بُڌيمان طبقي سنڌي، ٻولي سنسڪرتي، تعليم، ساهت ۽ پنهنجي نج ۽ الڳ سڃاڻپ ٿاهڻ جي ڏس ۾ گذريل ٽيهن سالن ۾ فخر لائق ڪارنامو ڪري ڏيکاريو آهي. سنگيت ۽ ناٽڪ ٽوليون ٺاهي ڀارت ۾ رٿڻ ڪرڻ، سنڌي ڪلچر کي زنده رکڻ، سنڌي جاتيءَ ۾ اُتساهه ۽ آتم وشواس پيدا ڪرڻ هڪ لاثاني ڪارنامو آهي. سنڌيت جي هلچل، سنڌي جاتيءَ کي ڪلچرل کيتر ۾ وري وسائڻ جو ڪم آهي: اِهو سنڌي جاتيءَ جي بُڌيمان طبقي جي ساهس ۽ وشواس جو پرلاءُ آهي. اِهو سنڌي جاتيءَ جو سونهري باب آهي. هن هلچل کي پڻ ڪافي ڪشمڪش جو مقابلو ڪرڻو پيو آهي ۽ هي ڪاروان ١٦ سالن جي عرصي بعد وري گانڌيڌام پهتو آهي. هن مٽيءَ سان سنڌيءَ جي آتما جو لڳاءُ آهي. ڀائي پرتاب جهڙو شير مُڙس اِتهاس جو هيءُ شاندار يادگار ڇڏي ويو آهي.

هن پياري ڀوميءَ تي پرم سنت سوامي ليلاشاهه جي آسيس پڻ آهي ۽ ڪاريه کيتر لاءِ سُهڻو آشرم آهي.. هتي ڪاڪي ڀرپداس تولاڻيءَ ڪاليج برپا ڪيو آهي ۽ اُميد پيدا ڪئي آهي ۽ اڳتي هلي سنڌي ڪلچرل يونيورسٽيءَ جو سپنو پڻ هتي برثواب ٿيندو.

حقيقت ۾ هن سميلن جي ڪاميابيءَ جو سهرو شري ڀڳوان آڀيچنداڻيءَ تي هو، جو آجيان ڪاميٽيءَ جو جنرل سيڪريٽري هو. آڀيچنداڻي سيا سان ته ڪافي سالن کان جُڙيل هو ۽ هتي سنڌي لپيءَ جي هلچل ۽ سنڌي لپيءَ ۾ تعليم ڏيڻ لاءِ هڪ برجُستو شخص

هو جنهن اَڻڳڻت مشڪلاتن کي مُنهن ڏيئي سنڌي لپيءَ جو اِسڪول 'ڊاڪٽر چوئٿرام گدوائي' وديالي پئي هلايو ۽ اِئين سالن جا سال اَڪيلي سر ديوناگريءَ جي وڏن ليڊرن سان مهاڏو اَٽڪائيندو رهيو.

هن وقت تائين سنڌين جي هلچل ۾ هڪ بُنيادي کوٽ محسوس ڪئي ويئي سنڌين جي هلچل ڏانهن سِنڌين جو نوجوان طبقو وابست نہ ٿي رهيو هو. گهڻي سوچ ويچار کان پوءِ هن نتيجي تي پهتاسين تہ سنڌي نوجوانن جي بي رُخيءَ جو مکيہ سبب سنڌي ٻولي کان ڪٽجي وڃڻ آهي. هن صورتحال کي دُرست ڪرڻ لاءِ ۽ سنڌي ٻوليءَ جو پرچار ڪرڻ لاءِ ڀڳوان اَبيچندانيءَ پنهنجن همراهن سان گڏ ١٩٧٢ ۾ اَکل ڀارت سنڌي ٻولي پرچار سمتي برپا ڪئي، جنهن ڀاران خانگي سطح تي- هنديءَ جي راشٽر ڀاشا پرچار سمتيءَ جي طرز تي، سنڌي سيکارڻ ۽ سنڌيءَ ۾ اِمتحانن وٺڻ جو سلسلو شروع ڪيو ويو. سال ۾ ٻہ دفعا اِمتحان- جنوري ۽ جولاءِ ۾ ورتا ويندا ها. پڙهائيءَ جو ڪورس پڻ مقرر ڪيو ويو. اِمتحانن جا نالا پڻ دلڪش رکيا ويا. (١) سنڌي سوکڙي (٢) سنڌي سپاهي (٣) سنڌي سرويچ (۴) سنڌي سردار (۵) سنڌي سرمور (٦) سنڌي سرتاج (٧) سنڌي سالک.

سمتيءَ جو ڪاروبار هلائڻ لاءِ ١٣ برکہ سنڌي ساهتڪارن ۽ ڪم ڪندڙن جي ڪاميٽي مقرر ڪئي ويئي، جنهن جو پرڌان ڀڳوان اَبيچنداڻي، ريجسٽرار تيج قابل ۽ سيڪريٽري شري پرسرام ورنداڻي مقرر ڪيا ويا. ڪافي سال اِهو سلسلو هليو.

سال ١٩٧٦ ۾ پڻ سيا ڀاران ڪيترن ئي سرڪاري ۽ نيم سرڪاري اَدارن سان سنڌي جاتيءَ جي گُهرجن بابت لکپڙه جاري رهي. جنوري ١٩٧٦ ۾ هڪ سفارت، جنهن ۾ ڪيرت ٻاٻاڻي، پوپٽي هيراننداڻي، گوبند مالهي، سندر اَگناڻي، موهن گيهاڻي ۽ هيم ناگواڻي شامل هئا، ڀارت جي پريزيڊنٽ شري فخرودين علي اَحمد سان گڏيا ۽ سنڌين جي حقن ۽ گهرجن بابت ميمورنڊم ڏنائون.

موقعي تي ڪيس شاهه جو رسالو سوکڙيءَ طور پيش ڪيو ويو. آهڙي ريت مهاراشٽر جي مکيه منتريءَ سان پڻ ملاقات ڪري سنڌين جي اهنجن ڏانهن ڌيان ڇڪايو ويو ۽ آل انڊيا ريڊيو، ٽيليويزن، الڳ الڳ يونيورسٽين ۽ ادارن سان سنڌي ٻوليءَ کي جوڳي جاءِ ڏيڻ جي گهر ڪئي ويئي.

هن سال سڀا جي لاڳاپي سنسٿائن سان سڀا جو ڳانڍاپو قائم ڪرڻ لاءِ باقاعدي ”سڀا سنديش“ نيوز بليٽن ڪڍڻ جو فيصلو پڻ ڪيو ويو.

★ ★ ★

چوڏهون اکل ڀارت سميلن ۱۹۸۷ ۾، 'ڀهرين ڏسڻ پوءِ وشواس ڪرڻ' جهڙو تواريخي واقعو هو. سڄي ڀارت جي پرڪرما ڏيئي سميلن جڏهن سنڌين جي وڏي ۾ وڏي بستي سنڌونگر ۾ پهتو ته اسان لاءِ هيءُ جشن فخر لائق هو. اهو سنڌين جو پنهنجو اڊيل نگر هو، جتي سنڌين کنڊهر مان بوستان بڻايو هو. ڀڳل فوجي ٻئرڪن جي جڳهين تي ماڙيون ۽ محل کڙا ڪيا هئا. ٽُٽل ڪاهڙ کوهڙ رستن تي جنهن لاءِ سرڳواسي پرسرام ضيا دانهن ڪئي هئي، ”جبلن تي ٽا جُتيون گسايون. لوهه جا بوٽ وٺي ڪي پايون“، جتي ڀوهوءَ ماءُ پليندي ليڊرن کي لوئيندي هئي، اُتي دڪان چمڪيا ٿي ۽ بازاريون ٻهڪيون پئي! هيءُ شهر اِنساني محنت ۽ اورچائي جي سونهن جو هڪ عمدو مثال آهي! گهرن ۾ هٿن جا هُنر ۽ شاهي ڪارخانا خوشحاليءَ جي شاهدي ڏيئي رهيا آهن. جيڪو نسل سنڌ مان ڀارت ۾ لڏي آيو اُن پنهنجي رت ۽ پگهر سان هن شهر کي اڏيو آهي. اِسڪول، ڪاليج، اِسپتالون ۽ سخاوت جا ڪم جا-بجا قائم ٿي چُڪا هئا. سنڌيت جو ڪاروان ۳۱ سالن ڪانپوءِ سنڌين جي هن مکيه مرڪز ۾ ڀهريون ڀيرو ڪيما ڪوڙڻ آيو.

سنڌونگر نئين ٽهيءَ جي اُميدن جو مرڪز هو. هڪ نئين سنڌ جي اُميد جاڳي رهي هئي. سڀ مٿيد وساري، سهڻي خيالن وارن سنڌيت جي هنن ڪاروان جي هڪ ئي آواز سان خوش آمديد ڪئي.

سهڻي معتبر شخصيتن جي هڪ آجيان ڪاميٽي ناهي ويئي. نالن تي نظر گهمايو ته ڇڻ سڄي سنڌونگر جون دليون هڪ ئي ڏاڳي ۾ پوئجي هڪ مالها لهي پيئي هجي!

اُلهاسنگر جي دلير مزدور اڳوان ۽ تعليمدان شري سلامتراءِ پرسواڻيءَ کي آجيان ڪاميٽيءَ جو چيئرمئن چونڊيو ويو. هن سڀني عناصرن کي پنهنجي وڏي ڀاڪر ۾ ڪٺي پريو. ڪشن دلواڻي، ڊاڪٽر اَرجن سڪايل، گوپ ڀهراڻي، هوتچند ڳُلا، ڏنراج نچاڻي، سخاوت چوٽواڻي، پرسرام ڪالاڻي، نوتنداس خوبچنداڻي ۽ ٻيا ڪيترا معزز وري اَلڳ اَلڳ ڪاميٽين جا چيئرمئن مقرر ٿيا. اَسانجا جهونا دوست ڪشور پهوجا (سيڪريٽري) ٽيڪچند مست (سيڪريٽري رهائش ڪاميٽي) موهن ڪلپنا (سيڪريٽري پرچار ڪاميٽي) تي رهيا. ڪُل ۱۳ ڪاميٽيون ناهيون ويون.

سڀا جو مهورت پنهنجي ئي شري حشو آڏواڻيءَ ڪيو جو اُن وقت مهاراشٽر سرڪار ۾ اَربن ڊيولپمينٽ منسٽر هو. ڀارت سرڪار جي وزير ايڇ. اين. ڀهوڳنا، ساهت اَڪاڊميءَ جي چيئرمن ڊاڪٽر سُنتي چيٽرجي، ۽ سيڪريٽري شري ڪرشن ڪرپالاڻي، اُما شنڪر جوشي ۽ ٻين ڪيترن معزز هستين وٽان سنديش آيل هئا. سميلن ۾ شري سُشيل ڪمار شندي، مهاراشٽر جو مزدور منتري، شري رام ڄيٺملاڻي، شري ناري گيرسهاڻي پڻ شامل ٿيا.

سنڌونگر ۾ ٿيل سميلن وقت آجيان پتر (موهن ڪلپنا)

”اُن وقت، جڏهن اُلهاسنگر شهر جو بنيادي پٿر نه پيو هو، جڏهن هتي ڪو باغ، ڪو ٿيئٽر ۽ ڪا اسپتال، ڪو مندر ۽ ڌرمشالا نه هوندا هئا، جڏهن هتي رستن تي هلڻ سان جوتن سان گڏ پيرن جون کلون به لهي ويندڀون هيون، جڏهن ٻارڪن ۾ بجلي ۽ گهرن ۾ نلڪا نه هئا ۽ اُن وقت جڏهن حڪمران پارٽيءَ جا سنڌي اڳوان، جي ورهاڱي وقت، سنڌي قوم کي مذهب جي بنياد تي ٻه ٽڪرا ڪري ۽ عوام جي رهبري ڪرڻ بجاءِ ٻيڙيون جهاز ڀڪڙي ڀارت ڀڄي آيا

۽ سنڌين کي پنهنجي وجود جي سلامتيءَ لاءِ جدو جهد ڪندي ڏسندي ڪين مرهڻا ۽ گجراتي ٻڌجڻ جون نصيحتون ڏنائون، تڏهن چپ چاپ، بنا ڪنهن سنسنيخيز پڌرائيءَ جي، سنڌينءَ جا ڪي نوجوان ليڊر هڪ هنڌ گڏ ٿيا ۽ هنن عهد ڪيا :

هر محاذ تي سنڌي قوم جي رهبري ڪرڻ.

اُنهن مان سڀ کان تيز ۽ جارحاڻه اَديب ايشور آنچل هو ۽ هنجا ٻه مکيه ساٿي نارائڻ ڀارتي ۽ موهن ڪلپنا هئا، جن سنڌي ساهت سڀا کي جنم ڏنو. ٻيا اَديب سگن آهوجا، ڪرشن راهي، چيناننڊ تاب، رام لعل، گنو سامتاڻي، راجن چاولا، ڦتن پرسواڻي، ايم. سگن، هري پنڪج، لعل پشپ، هاسو داڳيا، هرچند اَجهل، سروج ٽارواڻي، قيمت ڪمل، ويڙهو رفيق هئا. جلد هنن جي سرگرمين کان ڇڪجي، پرسرام ضيا ۽ چوهڙمل هندوجا هنن وٽ آيا ۽ بمبئيءَ مان پڻ اَکثر هر آرتوار تي گوبند مالهي، ڪيرت ٻاٻاڻي. اُتم، گوبند پنجابي، داس طالب، جڳت آڏواڻي ۽ ٻهاريلعل هتي ايندا هئا. هنن اَديبن شاه جا ڏينهن، بيوس ۽ ٽئگور جا ڏينهن ۽ شرتچندر جو شامون ملهايون. هتي لعلچند اَمرڏنومل، لالسنگهه اَجواڻي منگهارام ملڪاڻي ۽ رام پنجواڻي ٻه اَچڻ لڳا. سنڌين، سنڌونگر ۽ هندستان کي شاه عبدل لطيف ۽ پرسرام ضيا مارگ ڏنا ٻئائي گهوٽ جي مارگ جو مهورت عظيم اِنقلابي پرچي وديارٿي ۽ ضيا مارگ جو، هاٿوڪي اَسيمبلي ميمبر سيتل هرچنداڻي ڪيو. ڪيرت ٻاٻاڻي اُن وقت تقرير ڪندي چيو ”شاهه لطيف مارگ جون تڪريون، جنهن زمين ۾ بند آهن، سنڌونگر جي سنڌين ٻن قومن جي نظرئي کي اُن زمين ۾ دفن ڪيو آهي.“ گانڌيڌام سميلن جي فيصلي تحت، هتي اَکل ڀارت سنڌي ٻولي ۽ ساهت سڀا جي بُرانچ کولي وئي، جنهن جو صدر سلامت پرسواڻي ۽ سيڪريٽري ڪشور پهوجا ٿيا.

١٩٧٤ ۾ هتي، موهن ڪلپنا، هيرو شيوڪاڻي ۽ نارائڻ ڀارتيءَ سان آل انڊيا سنڌي رائيٽرس گلڊ جو بنياد وڌو؛ جا هن وقت آل اِنڊيا

سنڌي رائيٽرس فورم جي ناليِ سڏجي ٿي ۽ جنهنجو صدر پروفيسر هيرو شيوڪاڻي آهي.

ٽيهن سالن جي لنبي ياترا ۾ آديبن، پنهنجي قوم کي پنهنجون جوانيون ۽ سپنا ڏنا آهن. هنن آديبن کان علاوه ڪي ٻيا ٻ آديب پيدا ٿيا آهن ۽ ٻيون ٻ سنسٿائون ٺهيون آهن، جي ٻارو ٽن ۾ آهن.

آڪل ڀارت سنڌي ٻولي ۽ ساهتيہ سڀا، ۱۹۵۸ ۾ هڪ رات ڪلچرل پروگرام اُلهاسنگر ۾ اُن جڳهہ تي ڪيو، جتي هن وقت سومنگہ ڀول آهي ۽ سڀا جي جهنڊي هيٺ ۱۹۷٦ ۾ هتي چيٽي چنڊ جو ميلو ڪيو ويو، جتي آٽڪل ۱۵ هزار سنڌي آيا. اُنجا مکيہ ڪاروباري سلامت پرسواڻي، ڊاڪٽر اَرجن سڪايل، دنيچند ڪالاڻي ۽ موهن ڪلپنا هئا. اُن بعد هتي چيٽي چنڊ، اُتسو ڪاميٽيءَ جو جنم ٿيو، جنهنجو صدر دنيچند ڪالاڻي ۽ سيڪريٽري موهن ڪلپنا آهن. ۱۹۷۸ جي چيٽي چنڊ ميلي ۾ آٽڪل ۳۵ هزار سنڌي شامل ٿيا. آديبن ئي هتي آزاد سنڌو ديش هلچل لاءِ سنڌو دل (پرچو وديارٿي، موهن ڪلپنا)، اِنڊو سوويٽ ڪلچرل سوسائٽي (دوارڪو سنتاڻي، سلامت پرسواڻي) ۽ اِنڊو پاڪ بردر هوڊ (موهن ڪلپنا) سنسٿائن کي جنم ڏنو آهي پر انهن جون سرگرميون عيد جي چنڊ جيان سهڻيون مگر درلڀ آهن!

۱۹٦۳ جي ۳۱ ڊسمبر تي هتي اُن رستي قوم جي مائناز شاعر شيخ اياز ۽ رشيد ڀٽي جي مرحبا ڪئي ويئي، جنهن رستي کي هاڻي ڀٽائي گهوٽ مارگہ جو نالو ڏنل آهي. هتي بانڪي بهادر ليکڪ طارق اَشرف جو ٻ سنمان ڪيو ويو. اِئين هتي ليکراج عزيز ۽ نارائڻ شيام سان اَنيڪ شامون ملهايون ويون آهن. ۱۹۵۴ ۾ موهن ڪلپنا کي سندس ناول ''لڳن'' ۽ گوبند مالهيءَ کي ''پکيئڙا ولر کان وڇڙيا'' تي مڪاني سڀا طرفان سنمان ڏنو ويو هو. هتي جي ٽن آديبن، ڪرشن راهي، گني سامتاڻي ۽ لعل پشپ ساهت اَڪاڊميءَ جا اِنعام ڪٽيا آهن ۽ ڊاڪٽر ديال آشا وزارت تعليم ۽ يونيسڪو جا اِنعام ڪٽيا آهن.

پهرين ٻال ساهت اِنعام کٽڻ وارو پرسرام ضيا، پوءِ جيوت جوت ۽ ديال آشا رهيا آهن. ڊاڪٽر اَرجن سڪايل ۽ سلامت پرسوائڻي ”سوويت لئنڊ نهرو اَمن اِنعام“ کٽيا آهن.

ڊاڪٽر ديال آشا سنڌي شاعرن جو هندي ساهت ۾ يوگدان هندي ڪتاب ۽ ڊاڪٽر نارائڻ ڀارتيءَ ”سنڌي لوڪ ساهت جا سماجڪ پهلو“ مقالي تي ”ڊاڪٽر آف فلاسافي“ حاصل ڪئي آهي.

ڊاڪٽر اَرجن سڪايل جي سرجوشيءَ سان نوجيون سرڪل باغيچي ۾ ڪوي پرسرام ضيا جو پتلو لڳايو ويو جنهن جو مهورت ڪيرت ٻاٻاڻيءَ ڪيو هو. اِن قسم جو اِهو هڪ ئي ڪارنامو آهي جو ڪنهن شاعر جو پتلو لڳايو ويو هجي. ٻيا مددگار ۽ سندس ساٿي هئا سيتل هرچنداڻي، سلامت پرسوائڻي ۽ نارائڻ پرسرام.

١٩٧٦ ۾ گانڌيڌام سميلن ۾ اَکل ڀارت سنڌي ٻولي ۽ ساهت سڀا جو جنرل سيڪريٽري ٿيڻ بعد موهن ڪلپنا پنهنجي اَديب دوستن سان واعدو ڪيو هو تہ ايندڙ سميلن هو سنڌونگر ۾ ڪرائيندو. سڀا جي برانچ آفيس، اِن رٿ جو مان رکي سڀا کي دستوري دعوت ڏني ۽ اِن ريت هتي چوڏهين سنڌي سميلن جي قبوليت ڏني وئي.

سنڌونگر سنڌين جو تهذيبي تخت گاهہ آهي. هيءُ شهر نہ نقلي يو. ايس.اي آهي، نہ اَصلي جپان آهي. هيءُ شهر، سنڌين جو پنهنجو ٻڌايل هڪ تيرٿ آستان آهي. سنڌونگر هندستان ۾ جلاوطن سنڌين جو واحد اَجهو، هڪ ننڍي سنڌ آهي. هتي ڪراچي، حيدرآباد، سکر، لاڙڪاڻو، شڪارپور آهي ۽ هر اُهي چيزون جيڪي سنڌي تهذيب، تاريخ سان وابستہ آهن، سي سڀ آهن.

”سنڌونگر، سنڌي سميلن وقت آيل سنڌين جو دلي سواگت ٿو ڪري.“

....

شري سلامتراءِ پُرسوائڻيءَ پنهنجي صدارتي تقرير ۾ جڏهن ڪاريہ ۾ وشواس ۽ اُتساهہ جو ذڪر ڪيو تہ حقيقت شناس

تيندي سنڌين جي هلچل جي ڪمزورين ۽ سنڌي جاتيءَ جي بيرخيءَ واري حالت جو پڻ ذڪر ڪيو ۽ آخر ۾ وري 'ايڪي ۾ ٻل آهي' اُن وشواس سان ۽ نئين سر اُتساهه سان منزل طرف وڌڻ جي حوصلي ۽ جنون ڏارڻ جو سڏ ڏنو. هن چيو، ''هڪ طرف آءٌ پنهنجي سامهون هيءَ اُتساهه، اُمنگ ۽ لگن واري وير چڙهندي پيو ڏسان ته ٻئي طرف، سُڪندڙ ڏُبن واريءَ نديءَ جيان، پنهنجي جاتيءَ جي تصوير ڏسي من مايوس پڻ ٿي وڃي ٿو. آسانجي منزل مقصد اَجان دور آهي. اُن ڏانهن آسان ڪي وڌڻو آهي ۽ وچ واٽ تي ڪپ ڪوڙي ويهڻ سنڌيءَ جهڙي سرويچ جي شان وٽان نه آهي. جيئن سوامي وويڪانند ١٩ صديءَ جي غافل-ستل ڀارت جي لوڪن کي جهنجهوڙي چيو هو، 'جاڳو، اُٿو ۽ تيسين نه ويهو جيسين منزل نه آئي آهي' اُهو اَڄ آسان سان به لاڳو آهي.''

٤٢ سميلن ڪيترين ڳالهين ۾ نرالو ۽ حاصلاتن وارو هو. هندستان جي ڪيترن ننڍن وڏن شهرن مان ڊيليگيٽ آيا. وڏن شهرن مان ته ڊيليگيٽن جون ڇڙ ڳاڏيون ڀرجي پئي آيون. اِئين اَٽڪل ساڍا چار هزا ڊيليگيٽ اَچي گڏ ٿيا ۽ مڪاني ماڻهن جي شهوليت جي ڳالهه ڪجي ته اُهي پڻ اَٽڪل ٻه هزا ڪن هئا. اِئين هن سميلن ۾ ڊيليگيٽن جو اَنداز اَٽڪل ساڍا ڇهه هزارن جي اَنگ تي وڃي رسيو. هر اِسڪول، هر ڪاليج، ڌرمشالا ۾ رهڻ جو بندوبست ڪيو ويو. پر اَسين ايتري اَنبوه کي منهن ڏيڻ لاءِ تيار نه هئاسين. ڪيترا ڊيليگيٽ وڃي پنهنجي مائٽن وٽ وسيا ۽ ڪن هلنديءَ وارن هوٽلن ۾ اَجهو ورتو. ايترن ماڻهن کي کارائڻ جو بندوبست پڻ شروع ۾ بگڙي ويو جنهن ڊيليگيٽن ۾ ڪافي ناراضگي پيدا ڪئي. تُرت بندوبست ڪيو ويو. سڀا جي باني‌ڪارن هٿ جوڙي معافي ورتي اِئين آهستي آهستي حالتون قابوءَ ۾ آيون. ٻئي ڏينهن تائين حالتون سڀاويڪ ٿي ويون.

هن سميلن جو مکيه اِسم هو نماءُ جتي ٣٥ دڪان ۽ ٻه

بازاريون هيون ٽالپترين جون نهيل ۽ بلڪل سينگاريل. هن ۾ گهرو هنرن جو نمائُ تہ تمام شاندار هو هتان جي ڪارخانيدارن پڻ خوب ساٿ ڏنو. اَسان جي سڏ تي اُنهن اَچي پنهنجا ڪيما لڳايا ۽ پنهنجن چيزن جو نمائُ ۽ وڪرو شروع ڪيو. اِهو آسان لاءِ نئون آزمودو هو ۽ سنڌونگر لاءِ هڪ فخر لائق موقعو. هتي- نج سنڌي پاپڙ، وڙيون تہ هيون پر ڪنمنرا، بسڪيٽ، چاڪليٽ پڻ هئا. هوزيئري ۽ ريڊيميڊ ڪپڙا هئا. ايتري قدر جو پيچيده مشينن جا پُرزا پڻ هئا، جيڪي وديش ۾ موڪليا ويندا هئا يا مشهور ڪمپنين کي ڏنا ويندا هئا جيڪي جهنجهوڙي پنهنجي پئڪنگ ڪري ٽي چار سوُ ٽڪا نفعو رکي وڪڻندا هئا. اَسان کي ٻڌايو ويو تہ سنڌي ڪاريگر ايترا ذهين آهن جو ڪابہ پيچيدي ٽيڪنالاجيءَ واري چيز هوبهو ٺاهڻ ۾ ماهريت رکن ٿا. اِهو ئي سبب آهي تہ جيڪي ساٿن چنايپٽيءَ ۾ ڪٽي نہ سگهندا آهن اُهي نفرت ۽ طنز وچان چوندا آهن 'Made in USA'

هتي ٽيئي ڏينهن شام جو ڪلچرل پروگرام هليو. هندستان جي اَنڪل سيني مشهور ڪلاڪار ٽولين ڀرو ورتو. اِئين پندرهن ٽوليون ٽي ڏينهن، جنتا جي حجوم کي وندرائيندڙيون رهيون. هنن ٽولين ۾ مکيہ هيون، بجاج ميوزيڪل پارٽي، سنڌو ڪلاڪار منڊل، شيام نارائڻ پارٽي، آزاد صوفي، ڀڳت گهنشارام، ڀڳت کانورام، آدرش ڊراما گروپ (اَجمير) گوبند مالهيءَ جي پارٽي ڪلاڪار منڊل، ڀڳوان چاولا پارٽي، دهليءَ مان ڪان موتيهار. هنن سيني هن سميلن جي پروگرامن کي سالن تائين ياد ڪرڻ لائق ڪري ڇڏيو. هن سميلن جي ڪارروائي آل انڊيا ريڊيو ۽ دوردرشن رڪارڊ ڪئي ۽ اِهو پروگرام ۲۰.۲۲ منٽ دوڙ درشن تان ٽيليڪاسٽ پڻ ڪيو ويو. اَهڙي نموني ۽ ايترو ڦهلاءُ اَسان کي اَڳي سرڪاري اليڪٽرانڪ ميڊيا طرفان نہ مليو هو.

ڪيترين ڳالهين ڪري هيءُ اَتهاسڪ سميلن ثابت ٿيو. ۱۹۷۸ جو سنڌونگر ۾ ٿيل سميلن سنڌيت جي هلچل جو هڪ 'حد-نشان' هو.

تنهن بعد اُتساهہ آهستي آهستي گهٽجي ويو. جيئن وڏي ۾
گجگوڙي طوفان کانپوءِ شانتي ڇانجي ويندي آهي. سميلن جي وچوٽي
هر سال مان وڌائي هر ٻين سالين سميلن ڪرڻ جو فيصلو ڪيو ويو.
جنهن جا ڪارڻ گهڻا ئي هئا. سڀا جون ٻيون گهٽيون ئي
ڪارگذاريون شروع هيون، جيئن ڪ ناٽڪ اُتسو، ليڪ سيمينار ۾
تعليمي ڪانفرنسون، جن ۾ سڀا جي ڪارپُردازن جون ڪافي قوتون
خرچ پئي ٿيون. سڀا سان جدا جدا ڪيتر ۾ جيڪي گنڀير عناصر هئا
اُنهن کي سميلن صرف هڪ خاناپورتي ۾ رونشو لڳو. ڇاڪاڻ تہ
گنڀير بحث ۾ چنڊڇاڻ تہ اَلڳہ اَلڳہ خاص سميلن ۾ سيمينارن ۾
ٿيندي هئي. عام سنڌي پڻ هيل تائين ٿائيڪو ٿي ڇُڪو هو
تنهنڪري ٻاهر نڪرڻ جو چاهہ گهٽ ٿي رهيو هو. سميلن جا وڏا
خرچ ۾ اِنتظام مشڪل ٿي پيا ۾ وڏي ڳالهہ تہ مڪاني سطح تي،
سماجي ليول تي هڪ ٻئي تي چڙهت ڪري ڪيترا ئي گروپ ٺهي
ويا ۾ اِئين ڪيترا متيبڌ بہ منهن ڪڍڻ لڳا.

---★---★---★---

٦ جولاءِ ١٩٧٩ لوناوالا ۾ پنجون اَکل ڀارت سنڌي ليڪ
سيمينار تي ڪيو ويو. وشيہ هئا ”ٻال ساهت ۾ اُنجي اَهميت“ ۾
”ساهت وقت جي سندرڀ“ ۾ ڪُل ڇهہ ليکہ پڙهيا ويا. سڀني
سنڌيءَ جي نامياري ليکڪن حصو ورتو. هن موقعي تي سنڌي جاتيءَ
جي آئيندي تي پڻ دلچسپ ۾ ڀوڪندو بحث ٿيو.

---★---★---★---

١٩٨٠. جيئن اَڳوات ئي چيو ويو آهي تہ سڀا ڪافي وقت کان
هن حقيقت کان آگاهہ هئي تہ سنڌيت جي هلچل ۾ نوجوانن جي
کمي آهي ۾ اِئين تہ ڪيترن سالن کان نوجوانن لاءِ ڪاميٽي ٺاهي
ويئي هئي. نوجوانن کي سڀا طرف ڇڪڻ لاءِ يتن ڪيا ويا، پر سنڌين
جي مالي ۾ سماج جي تعليمي حالت ڪري سڀا نوجوانن کي پنهنجن
آدرشن طرف ڇڪي نہ سگهي. اَلبت ڪلا جي ڪيتر ۾ ڪيترا نوجوان

ڇڪڇي آيا پر عام طور تي نوجوان ٿهيءَ جي سنڌي جاتي ٻولي ۽ ڪلچرل ڏانهن بيپرواهي ڏڪوئيندڙ هئي. هن پس منظر ۾ جنوري ۱۹۸۰ ۾ اَحمدآباد ۾ پهريون نوجوان سيمينار ڪيو ويو جنهن ۾ نوجوانن جون اَلڳ بينڪون ٺيون جن ۾ اَلڳ اَلڳ شهرن جي ساهتڪارن ڪلاڪارن تعليم-دانن ڀاڱ ورتو ۽ سنڌي جاتيءَ جي مسئلن جي ڇنڊڇاڻ ڪئي ويئي ۽ ڪيترائي ٺهراءُ بحال ڪري سرڪاري واسطيدار اَدارن کي موڪليا ويا.

ڇنڊڇاڻ ڪرڻ وارا اُهيئي بزرگ هئا. جيڪي نوجوان هئا اُنهن کان تہ ڪيترين ٻين مشغولين ۽ distractions ڪري هن ڏس ۾ خاطر خواه ترقي تي نہ سگهي آهي. هاڻي تہ ننڍن ناٽڪن ۽ پروگرامن ۾ سٺ سالن ڪان مٿي وارا ئي ڏسڻ ۾ ايندا آهن ۽ ساڳئي حالت اَدب سان آهي. ڪي جزوي نوجوان اَدبي ميدان ڏانهن آيا آهن. هٺ جي آڳرين تي ڳڻڻ جيترا نالا مس ٿيندا. اِها صورتحال سنڌي جاتيءَ جي گهٽگهرن لاءِ ڪافي چنتا جو باعث بڻي آهي ۽ هڪ اوُنداهي سُرنگهہ پيئي ڏسڻ ۾ اَچي.

۱۹۸۰ ۾ گُجرات جي هڪ ننڍي شهر پاليتانا ۾ سيا جو پندرهون سميلن ٿيو. مهورت هڪ نوجوان سنڌيءَ، جو تازو اَجمير تڪ مان ڪانگريس ٽڪيٽ تي پارليامينٽ ۾ چونڊجي آيو هو، آچاريہ ڀڳوان ديو ڪيو. هو بنا ڪنهن بہ شرط يا مطلب جي آسان وٽ آيو هو. هن پنهنجي مهورتي تقرير ۾ سنڌي پراچينتا، سنڌي سڀيتا جي مهانتا، ڀارت جي حالتن جي حوالي ۾، سنڌين جي مهتا بابت زور ڏنو ۽ سنڌي ٻوليءَ کي هند جي سڀيتا جو هڪ اَهم حصو ڪري، اُن کي بچائڻ تي زور ڏنو.

پاليتانا جي سميلن جي مکيہ حاصلات سنڌي جاتيءَ پاران گهرن جو چارٽر تيار ڪيو ويو. جيڪو سنڌين جي حقن ۽ گهرن جو تفصليوار چٽو آهي. (ڏسو هن ڪتاب جو Appendix)

سال ۱۹۸۰ ۾ دهليءَ جي سنڌو ڪلا سنگهہ پاران سنڌي ناٽڪ

جا هڪ سو سال ملهايا ويا (١٩٨٠-١٨٨٠) هي اُتسو ٻه ڏينهن هليو ٢٢ - ٢٣ سيپٽمبر ١٩٨٠ هن موقعي تي ڪيترن جا سنديش آيا جن مان مُکيه هئا. پروفيسر منگهارام ملڪاڻي، ڄيٺانند ناگراڻي، ڪيرت ٻاٻاڻي ۽ رام پنجواڻي ۽ ٻيا.

★ ★ ★

١٩٨١ ۾ هر سال جيان چيمبور (بمبئي) ۾ هڪ کُشادي ميدان تي لڳايل شاندار شامياني ۾ شهيد هيمو ڪالاڻيءَ جو شهادت ڏينهن ملهايو ويو. پهرين هڪ جلوس نڪتو ۽ سڄي ڪالونيءَ جي پرڪرما ڏيئي، دهلن ۽ شهنائن جي گونج ۾ شامياني تي پهتو. شري گوبند مالهي، پوپٽي هيراننداڻي ڪيرت ٻاٻاڻيءَ ۽ ٽيڪچند 'مست' تقريرون ڪيون. شهيد هيمون ڪالاڻيءَ جي ماتا ڄيٺي ٻائيءَ جو سنمان ڪيو ويو ۽ پروفيسر رام پنجواڻي ۽ ڀڳونتي ناواڻيءَ پنهنجي ساٿين سان سنگيت ورکا ڪري ڪافي موج مچائي.

مئي ۾ پهاڙي شهر نئنيتال ۾ سٽون ليکڪ سيمينار گهرايو ويو جنهن ۾ اٽڪل ٤٥ ليکڪن حصو ورتو. سيمينار جا وشيه هئا. (١) 'شاهه لطيف جو اڄ جي سمي ۾ سنيهو' (٢) 'موجود سرشتو ۽ ليکڪ' ليکڪن پنهنجا مقالا پڙهيا ۽ پوءِ ڪليل بحث ٿيو. سيمينار اُتر پرديش سرڪار جي گيسٽ هائوس ۾ ٿيو. مڪاني سطح تي سيمينار جو بندوبست نيوند ڪيولراماڻي ۽ ڪُمار ٽاروااڻيءَ ڪيو.

ٻيون اکل ڀارت سنڌي نوجوان سيمينار جئپور ۾ ٢-٣ آڪٽوبر ١٩٨١ تي ٿيو جنهن جو مهورت پارليامينٽ جي ميمبر آچاريه ڀڳوانديو ڪيو. ۾ تقرير ڪندي شري گوبند مالهيءَ سنڌي ٻولي سکڻ جي اَهميت تي زور ڏنو ۽ سنڌين کي سنڌي سيکارڻ جي ڪلاسن هلائڻ لاءِ زوردار هلچل لاءِ اَپيل ڪيائين ته اِهو ئي رستو ڪليل آهي سنڌي نوجوانن کي پاڻ ڏانهن ڇڪڻ جو ۽ پاڻ سان ڳنڍڻ جو-هيءُ سيمينار اَمرلعل صاحب منڊل هيمون ڪالاڻي نگر- راجا پارڪ، سنڌي ڪالوني جي نينڊ تي گهرايو ويو هو.

ٻاهران آيل ۽ مڪاني ڪُل ملائي آٽڪل پنج سؤ ڇڻن ٻهرو ورتو. سميلن جو ڪاروبار سڄو نوجوانن هلايو. سيمينار جون وشيون هيون، (۱) اَڄوڪي سياست ۽ سنڌي نوجوان (۲) سنڌي سنسڪرتيءَ جي ترقيءَ ۾ سنڌي نوجوانن جو رول- ڪيترن نوجوانن پنهنجا ليک پڙهيا ۽ ويچار پيش ڪيا. ٻنهي ڏينهن تي رات جو نوجوان ٽولين طرفان ڪلچرل پروگرام پيش ڪيا ويا جي جئپور شهر جي آٽڪل پندرهن هزار سنڌين ڏٺا ۽ ساراهيو. پهرين ٻهترين ٽولين کي ۽ ڪلاڪارن کي سڀا پاران اِنعام ۽ سوکڙيون ڏنيون ويون. هن پروگرام کي ڪامياب بڻائڻ لاءِ سڀا جي نوجوان وڀاڱي جي ڪنوينر شري رام نانڪاڻيءَ جون اَڻٿڪ ڪوششون ساراهه لائق هيون.

★ ★ ★

۱۹۸۲ مارچ ۾ دستوري چيٽي چنڊ جو ميلو سڀا پاران باندرا جي بال گنڌرو ڪليل ٿيئٽر ۾ ملهايو ويو. پروفيسر رام پنجواڻي، يڳونتي ناواڻي ۽ ساٿين جي سنگيت بعد مشاعرو ٿيو. هن موقعي تي پروفيسر (ڪُماري) پوپٽي هيراننداڻيءَ کي سڀا پاران پنجن هزارن جو اِنعام سنڌس اَدبي شيوائن جي قدرشناسي طور ڏنو ويو. هن انعام جي رقم دبئي جي شري مورجمل منگهناڻيءَ هر سال سڀا کي ڏيڻ جو واعدو ڪيو.

(نوٽ : سال ۱۹۸۲ کان شروع ڪيل شري مورجمل منگهناڻيءَ جو اِهو اِنعام پنجن هزارن مان وڌندي وڌندي ۱۹۹۸ ۾ پنجويهن هزارن تائين وڃي پهتو ۽ بانيءَ اَڄ تائين هر سال ڏنو وڃي ٿو.)

هن سال جڏهن ڄامنگر جا ساٿي چيٽي چنڊ جو ميلو ملهائي رهيا هئا اُن موقعي تي ۲۰ ۽ ۲۱ مارچ تي سنڌن ڪوٽ تي سڀا پاران تعليمي ڪانفرنس گُهرائي ويئي. اُن ڪانفرنس ۾ آٽڪل ۵۰ کن ماسترن ۽ پرنسيپالن ٻهرو ورتو. هن ڪانفرنس ۾ وڌيڪ گهرائيءَ سان تعليمي مسئلن تي بحث ٿيو. ڪانفرنس جي صدارت پرنسيپال بي ايڇ آڏواڻي، (احمدآباد) ڪئي ۽ هڪ عالماڻو پيپر پڻ پڙهيو. شام

جي وقت هزارين سنڌي شهرواسين جي سامهون سنڌي ڪلچرل پروگرام پيش ڪيو ويو جنهن ۾ بمبئي جي ڪلاڪار منڊل (ڀڳونتي ناواڻي، ستيش روهڙا ۽ ساٿين) ۽ اَحمدآباد جي سنڌو ڪلاڪار منڊل ڀاڱو ورتو. پروگرام ۾ گجرات سرڪار جا نائب وزير شري بلونت راءِ، شري ايم. جي بلوچ ۽ ولي اَلله (تورائي واري جاتيءَ جو چيئرمن) حاضر رهيا. ڄامنگر جي جهوليلعل منڊل ۽ ڄامنگر جي ساٿين جي اَٽڪ ڪوشش ڪري هيءَ ڪانفرنس تمام ڪامياب ويئي.

★ ★ ★

۱۹۸۳ ۾ سيا هڪ شاندار روايت شروع ڪئي. هندستان جي سيني سنڌي سنستائن کي اَپيل ڪئي ويئي تہ هن سال سنڌيءَ جي عظيم شاعر شاهہ عبداللطيف جو ٽي سؤ سال جنم جشن ملهايو وڃي. سيا طرفان ٢٦-٢٧ فيبروري تي کار (بمبئي) جي دياونتي هال ۾ اِهو جشن ملهايو ويو. شري گوبند مالهي ڪُڄهہ نہ چئي شاهہ بابت ڏيهي ۽ پرڏيهي عالمن جا رايا سوينئر ۾ ڏنا. اُهي عالم آهن. ڊاڪٽر. ايچ. ٽي. سورلي. جي. ايم. سيد، تنوير عباسي، سيد حسام الدين راشدي، لالسنگهہ اَجواڻي، منگهارام ملڪاڻي، ڪلام آءِ. آءِ. قاضي ۽ ۽ سندس همسفر مسز ايلسا قاضي (جرمن اِسڪالر، جنهن شاهہ جا بيت انگريزيءَ ۾ ترجمو ڪيا آهن) هيءُ جشن اِنٽرنئشنل پنچائت فيڊريشن، سنڌي سيا ۽ شاهہ اَداري جي چُست سهڪار سان ملهايو ويو.

پهرين ڏينهن تي شاهہ لطيف جي لافاني بيتن- واين ۽ ڪافين جي جهونگار ٿي هئي. هن سنگيت جي پروگرام ۾ سيني برک ڪلاڪارن، پروفيسر رام پنجواڻي، ڀڳونتي ناواڻي، ڀڳوان چاولا، ششي آهوجا، سي لکميچند، رام ناواڻيءَ ڀرو ورتو. ٻئي ڏينهن تي شري گوبند مالهي پوپٽي هيرانندااڻي، موهن ڪلپنا ۽ هيري شيوڪاڻي شاهہ لطيف تي عالماڻا پيپر پڙهيا. هن موقعي تي سيا طرفان موهن ڪلپنا جي اَدبي شيوائن جي قدرشناسي طور ڪيس پنج

هزار رپيا اِنعام ڏنو ويو. اِها رقم ڏبئيءَ جي شري مورجمل منگهناڻيءَ وٽان آيل هئي. هن موقعي تي سنڌ مان ٻه آيل مهمان مسٽر قريشي ۽ ڊاڪٽر بلوچ پڻ شامل ٿيل هئا. سڀا جي سڏ تي ڪيترن ئي شهرن ۾ آهڙا جشن ڪيا ويا.

١٢ اپريل ١٩٨٣ تي بمبئي جي دياونتي هال ۾ سڀا پاران چيٽي چنڊ جو ميلو ملهايو ويو. صدارت گوبند مالهيءَ ڪئي. سنگيت جو پروگرام هيمشه جيان پروفيسر رام پنجواڻي، ڀڳونتي ناواڻي ۽ سندس ساٿين ۽ سي لڪميچند پيش ڪيو. ميلي جو خاص اسم هو مشاعرو جنهن ۾ حصو ورتو پروفيسر رام پنجواڻي، اَرجن شاد، ڪرشن راهي، پريو وفا، واسديو نرمل، ايم ڪمل، موهن ڪلپنا، ٽيڪچند مست، ديپڪ آشا ۽ مرچو مسڪين. پوپٽي هيراننداڻيءَ جي لوليءَ ماٺهن کي روئاري ڇڏيو. موقعي تي پوپٽي هيراننداڻيءَ کي ساهت اَڪادميءَ جو اِنعام ملڻ تي سڀا پاران ڏُشالو ۽ ناريل ڀيٽ ڪري سواگت ڪيو ويو. ڀڳونتي ناواڻيءَ پڻ پنهنجي ماتا جي ياد ۾ سنڌي ڪلاڪارن لاءِ انعامن جي شروعات ڪئي ۽ پهريون اِنعام مشهور سنڌي هدايتڪار شري ديپڪ آشا کي هندواسي هفتيوار جي سمپادڪ شري تيرٿ سڀاڻيءَ هٿان ڏنو ويو.

نائون سنڌي ليکڪ سيمينار وري ٻيو دفعو ابو پهاڙ جهڙي دلڪش شهر ۾ ٿيو. تاريخون هيون ٢٦-٢٧ ميءِ ١٩٨٣ (اُف بمبئيءَ جي گرمين کان نجات ۽ پهاڙ تي موڪل) هن سيمينار ۾ اَٽڪل ٤٠ ليکڪن شرڪت ڪئي سيمينار لاءِ موضوع هئا : 'سنڌي ناول جي ماپ مارڪسوادي جماليت (سونهن ٻوڌ)' ۽ 'تخليقي پرڪريا'. پهرين موضوع تي پيپر پڙهيا لعل پشپ ۽ هيري شيوڪاڻيءَ ۽ ٻئين موضوع تي پيپر پڙهيا ڪيرت ٻاٻاڻيءَ ۽ گوبند مالهيءَ. ٻنهي پيپرن تي گرماگرم بحث ٿيو. پهرين بينڪ جي صدارت لڇمڻ ڀمڀاڻي (جئپور) ۽ ٻئي جي شري ڪرشن راهي (بمبئي) ڪئي. موقعي تي اَجمير جي سُڌار سڀا پاران سنگيت جو پروگرام پيش ڪيو

ويو جنهن جو سنچالن ايشور ناواڻيءَ ڪيو. سيمينار جي ڪاميابيءَ لاءِ راجستان جي زونل سيڪريٽري شري گورڌن چوڌريءَ کي مبارڪون ڏنيون ويون.

هن سال سنڌونگر ڪي ڪلياڻ ڪارپوريشن ۾ جذب ڪرڻ جي رٿا تي اعتراض نامو سيا پاران موڪليو ويو ۽ شري ارجن سنگهه ڏانهن عريضو موڪليو ويو جنهن ۾ مڌيه پرديش سنڌي اڪادميءَ تي غير ساهتڪ شخص جي نامزدگيءَ تي اعتراض ورتو ويو. ٻيو اچاريه ڀڳوانديو پنهنجن هٿ ٺوڪين کي سرڪاري اڪادمين جون واڳون ڏياري رهيو هو تنهن تي پڻ سيا پاران اعتراض-نامو موڪليو ويو. مرڪزي سرڪار توڙي پرانتڪ سرڪارين سان الڳ الڳ ڳالهين تي لکپڙهه جاري رهي. نتيجا ڪڏهن ڪڏهن گهربل پئي نڪتا.

سال ۱۹۸۳ع، ۱۱ ۽ ۱۲ نومبر تي بڙودا شهر ۾ سورهون سميلن شاندار نموني ۾ تي گذريو، جنهنجون خوشگوار يادگيريون ڪٽي ''سيا'' جا ڪم ڪندڙ ۽ سنڌيت جا پيارا پنهنجن پنهنجن شهرن ڏانهن روانا ٿيا ۽ سميلن جو سنديش عام سنڌين تائين پهچايائون. ''سيا'' جي نئين ڪاروباري ڪاميٽي ۽ عهديدار پڻ نئين سال جي ڪاريه ۾ جنبي ويا.

★ ★ ★

سال ۱۹۸۴ ۾، ''سيا'' پنهنجي ڪم جي شروعات چيٽي چنڊ جي موقعي تي اعليٰ ڪوي ڪشنچند ''بيوس'' جي جنم شتابدي جشن ملهائڻ سان ڪئي. نه صرف پنهنجي سنستائن، بلڪ پوري جاتيءَ کي اپيل ڪئي ويئي ته سال ۱۹۸۴ ''بيوس شتابدي سال'' ڪري ملهايو وڃي جنهن ۾ سيمينار، مشاعره، چٽاڀيٽين وغيره جو آيوجن ڪيو وڃي. ''سيا'' طرفان بيوس جو شتابدي جشن بمبئيءَ جي دياونتي ٽيڪمداس هال ۾ چنڇر ۳۱ مارچ ۱۹۸۴ تي ملهايو ويو. جشن جي صدارت پروفيسر رام پنجواڻيءَ ڪئي ۽ بيوس جي اعليٰ

شاعريءَ جي اَلڳ اَلڳ پهلن تي نامور سنڌي اَديبن پنهنجا مقالا پڙهيا جن ۾ مکيه هئا سرو شري گوبند مالهي، اَرجن شاد، ڪيرت ٻاٻاڻي، ڪرشن راهي ۽ موهن ڪلپنا.

اِندر ڀوڄواڻي ڪي ساهتڪ پرسڪار

آڳين ٻن سالن وانگر هن (١٩٨٣) سال پڻ ڪنهن اعليٰ سنڌي ساهتڪار جو سنمان ڪرڻ جي روايت کي قائم رکندي، سنڌيءَ جي پرسڌ ڪوي اِندر ڀوڄواڻيءَ کي ٥٠٠٠ رپيا اِنعام ڏنو ويو، جا رقم هميشهه جيان ڊبئيءَ جي دانوير شري مورجمل منگهناڻيءَ وٽان ملي هئي. ناري گوپي هرداسمل چئرٽيبل ٽرسٽ طرفان مليل هڪ هزار جي رقم پڻ ڪيس پيش ڪئي وئي. ساڳئي وقت، ڊاڪٽر اَرجن ”شاد“ جو پڻ سال ١٩٨٢ جو ساهت اَڪادميءَ اِنعام حاصل ڪرڻ لاءِ، ”سڀا“ طرفان سنمان ڪيو ويو.

نوجوان سيمينار- نڙياد.

نڙياد جي سنڌي ساهت سڀا جي ڪوشش تي، ٽيون اَکل ڀارت سنڌي نوجوان سيمينار ٥ ۽ ٦ اَپريل (١٩٨٣) تي سڏايو ويو. هن موقعي تي سنڌي نوجوانن جي مسئلن تي خاص پيپر پڙهيا ويا ۽ چٽاڀيٽي ڪئي وئي جن مان پهرين ٽن شاگردن کي انعام ڏنا ويا جي هئا ڪماري شڪنتلا بدلاڻي (بڙودا)، ڪماري نئنا منگناڻي ۽ شري موهن سچديو (احمدآباد). هن موقعي تي سنڌي ساهت سڀا طرفان ”سنڌو درشن“ نمائش پڻ ڪيو ويو جنهن ۾ سنڌ جي اِتهاس جي شاندار جهلڪ پيش ڪئي وئي هئي. هن نمائش جو اُدگهاٽن گجرات راڄيه جي منتري شري پربهوڌ راول ڪيو.

لکنوءُ سيمينار

٣ ۽ ٤ آڪٽوبر تي (١٩٨٣)، لکنئو جي سنڌو سماج جي ڪوشش تي، ڏهون اَکل ڀارت سنڌي ليکڪ سيمينار، لکنئوءَ ۾ ڪوٺايو ويو. سيمينار ۾ مکيه طور ٻن وشين تي پيپر پڙهيا ويا- (١) ”ڀارت ۾

سنڌين جي الڳ قومي سڃاڻپ جو مسئلو'' جنهن وشيه تي سرو شري گيان هيمناڻي ۽ کيرت ٻاٻاڻيءَ پنهنجا پيپر پڙهيا. شري ڪرشن راهيءَ بينڪ جي صدارت ڪئي. (٢) ''ننڍي ڪهاڻيءَ جي رچنا جي پرڪريا''- جنهن وشيه تي مقالا لکيا، سرو شري موهن ڪلپنا، ڪرشن کٽواڻي، هريش واسواڻي ۽ شريمتي تارا ميرچنداڻيءَ. بينڪ جي صدارت شري کيرت ٻاٻاڻيءَ ڪئي.

★ ★ ★

١٩٨٥ سنڌو ڪلا سنگم جي ڪوٽ تي، ڇهون آکل ڀارت سنڌي ناٽڪ مها اُتسو ۽ چٽاڀيٽي جو آيوجن ٣، ٤ ۽ ٥ مارچ ١٩٨٥ تي دهليءَ ۾ ڪيو ويو. ناٽڪ اُتسو ۾ ڪل ٨ ناٽڪ منڊلين ڀاڱو ورتو، جي هيون- سنڌو ڪلاڪار منڊل، ينگ هاڪس، پريوگ ۽ رنگ ڪرم ٿيئٽر (اَحمدآباد)، نٽراج آرٽ ٿيئٽر (بڙودا)، سنڌي يوٿ آئسوسيئشن (ڪلڪتو)، ڪلاڪار (ناگپور)، ۽ سنڌو آرٽس (نئين دهلي) اِنڪانسواءِ ''سنگم'' پاران ڪوي بيوس شتابديءَ جي موقعي تي هڪ سنگيت روپڪ ''نرمل جوتي'' پڻ پيش ڪيو ويو. ججن جي راءِ مطابق، بهترين ناٽڪن توڙي اَداڪارن کي سڀا طرفان اِنعام ڏنا ويا.

ساهتڪارن جو سنمان

سال ١٩٨٥ لاءِ، شريمتي سندري اُتمچنداڻيءَ جو ساهتڪ ڪيتر ۾ ڪيل سيوائن لاءِ سنمان ڪندي، کيس ڏهه هزار روپين جو انعام ڏنو ويو. ساڳئي وقت برک ساهتڪار موهن ڪلپنا جو پڻ ساهت اَڪادمي اِنعام حاصل ڪرڻ تي، سنمان ڪيو ويو. هيءُ جشن ١٦ مارچ ١٩٨٥ تي، بمبئيءَ ۾ ڪيو ويو.

يارهون ليکڪ سيمينار- ڄئپور

٢٠ ۽ ٢١ آڪٽوبر (١٩٨٥) تي، يارهون آکل ڀارت سنڌي ليکڪ سيمينار، ڄئپور جي سنسٿا ڀارتيه سنڌو سنگهٺن جي نيئڊ تي ڄئپور ۾ سڏايو ويو. سيمينار دوران ٻن وشين تي بحث ٿيو - جي هيون؛ (١) سنڌي اَدبي تنقيد جون نيون تقاضائون ۽ (٢) ليکراج عزيز جي

شاعري ۽ فن. پهرين بيٺڪ جي صدارت شري موهن گيهاڻيءَ ڪئي ۽ لڪمي ڪلاڻي، ڊاڪٽر ستيش روهڙا، گورڌن تنواڻي ۽ وينا شرنگيءَ پنهنجا پيپر پڙهيا. ٻيءَ وشيہ تي ڪماري پوپٽي هيرانندانڻيءَ ۽ لڇمڻ ڪومل پنهنجا پيپر پڙهيا ۽ ڊاڪٽر ستيش روهڙا هن بيٺڪ جي صدارت ڪئي.

★ ★ ★

سال ۱۹۸٦ ستون ڊراما اُتسو- بمبئي

مارچ مهني جي ۴،۵ ۽ ٦ تاريخن تي ستين آکل ڀارت سنڌي ناٽڪ مها اُتسو ۽ چٽاڀيٽيءَ جو آيوجن، هن سال، بمبئيءَ ۾ ڪيو ويو. هن اُتسو ۾ ڀاڱہ وٺڻ لاءِ، ناٽڪي ٽولين جو اُتساهہ ڏسڻ وٽان هئو. سڄي ملڪ مان اَٽڪل ٽيهارو ڪن داخلائون اَچي ”سيا“ جي دفتر ۾ ڳاهٽ ٿيون. نهايت خبرداريءَ سان چونڊ ڪري ۹ ناٽڪن کي داخلا ڏني ويئي ۽ آخرين طور هن اُتسو ۾ آنند آرٽ ٿئيٽر ۽ ڪلا سنڌو (بمبئي)، سنڌو ڪلا سنگم ۽ سنڌو آرٽس (دهلي)، رنگ ڪرم ٿئيٽر، سوبٽي سنڌ ٿئيٽر ۽ ينگ هاڪس (اَحمدآباد)، ايم. ڪمل ڊراما ڪلب (سنڌونگر) ۽ ڪلاڪار (ناگپور) پنهنجا يڪ- فصلا ناٽڪ پيش ڪيا. چٽاڀيٽيءَ لاءِ پنج جج مقرر ڪيا ويا هئا، جي هئا- ڪماري سشي بولاڪاڻي، سرو شري ڪرشن راهي، رميش مهتا، اَجيت وڇاڻي ۽ گجراتي رنگ منچ جو ناميارو ڪلاڪار گريش ڊيسائي. سندن يڪراءِ فيصلي موجب پهرين بهترين ٽن ناٽڪن ۽ بهترين ڪلاڪارن کي سيا طرفان نقد اِنعام ۽ سرٽيفڪيٽ ڏنا ويا. شريمتي چندرا سپي پڻ هزار رپين جا نقد اِنعام ڪلاڪارن کي ڏنا.

ساهتڪار جي قدرشناسي

”سيا“ پاران هن سال، شري ڪيرت ٻاٻاڻيءَ جي ساهتڪ توڙي سنڌيت جي هلچل ۾ ڏنل يوگدان جي قدرشناسي ڪندي ڇهٽي چنڊ جي موقعي تي سندس سنمان ڪيو ويو ۽ ڏه هزار رپين جو روڪ انعام پڻ ڏنو ويو، جنهن نسبت هن بروقت پڌرائي ڪئي تہ هوُ اُن رقم

FROM LIBRARY OF
A. J. UTTAM
info@sindhica.org.com